

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(32)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2012

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, доц., акад. Академії вищої шк. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, доц., Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М. д-р іст. наук, доц., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, доц., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доц., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, доц., академік Академії вищої шк., Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 21 грудня 2011 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 1 (32). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. — 336 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2012
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Медвідь Ф. М., Баран В. В. В “Європу” через ворота Царгорода, або геополітичні дороговкази Юрія Липи	97
Головатий М. Ф. Дійсність, світовий розвиток і державне управління: нове бачення і нова парадигма (постановка проблеми)	5	Чупрій Л. В., Настояща К. В. Безпеківі аспекти гуманітарної політики української держави в контексті євроінтеграції.....	103
Бідзюра І. П. Управління соціальними системами поліетнічних суспільств в умовах глобалізаційних і цивілізаційних викликів.....	13	Петров Є. М. Державотворчі процеси в Україні на переломних етапах історичного розвитку	109
Піляєв І. С. Концептуальні засади консолідації українського народу та громадянського суспільства через європейську спадщину Русі-України	18	Артеменко А. І. Міжнародна економічна дипломатія Греції та України	116
Сурмін Ю. П. Деформації управління в Україні як кризовій державі пострадянського типу.....	26	Галайдюк В. В. Залучення молоді до державного управління в Україні: стан, проблеми та шляхи розв’язання.....	120
Шконда В. В., Кальянов А. В. Перспективи розвитку гендерних відносин у ХХІ ст.	33	Лазаренко О. В. Сутнісний сенс і зміст державного управління з огляду на його інноваційний потенціал	127
Білоус А. О. Державно-правові проблеми реформування системи управління вищою освітою: зміст і способи розв’язання.....	40	Ленг Е. А. Глобальні виклики і аграрна політика України	133
Боева Т. І. Освітня політика уряду на Донеччині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	46	Мороз М. І. Концептуальні засади організації і пошуки шляхів вдосконалення державного управління охороною здоров’я в сучасній Україні	141
Бойко С. С. Прояви етнократії в сучасному державотворчому процесі України	51	Тубальцева В. Л. Використання культурної дипломатії в процесі становлення світового лідерства США	145
Вознюк П. Ф. Інформаційно-психологічна боротьба і політична безпека держави: управлінський аспект	59	Фомін О. О. Соціалізація та ювенітизація у діяльності політичних партій: досвід Російської Федерації для України	150
Дікарев О. І. Ресурс політичної влади в епоху потрясінь.....	70	Левенець Є. Ю. Особливості взаємодії центральних органів виконавчої влади на сучасному етапі інституціональної оптимізації в Україні.....	156
Козут П. В. Персональний фактор в політико-владних відносинах демократичного типу.....	80	Хоменко О. С. Проблеми демократизації українського суспільства як базисна засада забезпечення прав людини і громадянина	163
Лісничка В. М. Пріоритети державної політики в галузі культури України	87		

ПРАВОВІ НАУКИ..... 170**Костицький В. В.**

Захист суспільної моралі як функція демократичної держави в умовах формування глобального громадянського суспільства 170

Сорока Л. В.

Становлення кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх 183

Темченко В. І.

Комунікативний аспект визнання громадянських прав і свобод у механізмі їх забезпечення 188

Ейсмонт В. С.

Шляхи демократизації інституціональної системи власності в національному законодавстві 195

Ковтун І. А.

Професійні відхилення у діяльності юристів та їх попередження 204

Шапкова-Журавель І. О.

Міжнародно-правові аспекти охорони праці 210

Буратевич О. І.

Правові основи державної політики європейської інтеграції України: сучасний стан і перспективи розвитку 216

Лієва Стоянка Іванова

Конституція Республіки Болгарія 1991 р. – політико-правове обґрунтування законодавчої трансформації Болгарії та вплив на розвиток сучасного цивільного права 223

Клим'юк О. С.

Регулювання інформаційних відносин у сучасному суспільстві: управлінський та правовий аспекти 232

Коліушко Ю. С.

Господарське право у правовій системі України: самодостатня галузь права чи комплексний правовий інститут 238

Кузнєцова О. О.

Щодо стану законодавчого врегулювання норм з відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України 245

Муаз Биарат

Поняття та юридична природа категорії надзвичайного стану в законодавстві різних країн та в міжнародно-правових документах 248

Пограничний С. Л.

Проблеми правового і політичного забезпечення державного управління інвестиціями в Україні 252

Квятковська-Буляк Алиция

Психические нарушения и проблемы у солдат,

возникающие в результате участия в военных действиях 256

Тимошин Ю. В.

Правове забезпечення реформування системи державної влади: адміністративна і політична складова 264

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ..... 269**Кальянов А. В.**

Потенціал здоров'я населення України у людському вимірі 269

Юсеф Н. Н.

Міжнародні економічні відносини Турецької Республіки та України 277

Ейсмонт В. С.

Структура власності у перспективному варіанті економічного розвитку України 281

Гончаров О. М.

Інноваційна діяльність та її роль у розвитку української економіки 289

Гончарова О. О.

Деякі аспекти державного регулювання місцевих бюджетів 294

Пограничний С. Л.

Україна і міжнародний досвід правового забезпечення державного управління інвестиціями 298

Старих Л. В.

Формування професійних навичок та вмінь у фахівців з медичного та фармацевтичного маркетингу 305

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ..... 310**Главче Методі**

Деякі компоненти активізації розвитку творчих задатків і здібностей студентів при вивченні математичних дисциплін 310

Гончаренко Є. Ю.

Формування та розвиток мовної та лінгвокраїнознавчої компетенції за принципами нових методичних концепцій вивчення іноземних мов (на прикладі німецької мови) 317

Зирянова О. Л.

Самовдосконалення в системі індивідуально-психологічних особливостей особистості 322

Маяцька О. Ю.

Вплив стандартів поведінки на функціонування і розвиток малих груп: соціально-психологічні аспекти дослідження 329

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 335

УДК 165.4 / 351 / 354

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ДІЙСНІСТЬ, СВІТОВИЙ РОЗВИТОК І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: НОВЕ БАЧЕННЯ І НОВА ПАРАДИГМА (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 5–12

Хто ми є, яким є світ, куди ми йдемо, чи правильно обрали свій шлях? Мабуть, такі питання передусім ставить перед собою кожна свідомо людина.

Світ, світовий розвиток – то відповідна даність, у координатах якої живе кожен з нас. Така дійсність однакова для всіх, однак відчуваємося ми в ній надто по-різному.

Дійсність завжди буває або денотативною, або конотативною, тобто реальною в часовому вимірі й просторі.

Денотативна дійсність найпомітніше наближена до реалій. Це – факт, дані соціологічних досліджень, певна інформація, цифри і т. ін. Така дійсність існує фактично сама по собі, хоча впливають на неї чимало людей і факторів.

Конотативна дійсність конструюється політиками, суспільними, громадськими діячами, певними політичними, соціальними інститутами і т. ін. При цьому така дійсність конструюється за певними, вигідними для їх “авторів” знаками, символами.

Отже, існує багато моделей дійсності, як і елементів, що є складовими таких моделей.

Це різні життєво важливі сюжети, знаки, міфи, стереотипи, навіть легенди, які й складають політичний текст суспільства. До того ж, будь-яка дійсність є семіотичною, тобто складається зі знаків. Відтак, сконструйовану дійсність можна визначити на основі знаків, які викликають і забезпечують зв'язок між предметом та його образом у свідомості окремого індивіда. Є знаки, які об'єднують, консолідують суспільство, а є й такі, що, навпаки, роз'єднують людей. Українська людина це помітно відчуває у повсякденному житті.

Моделі дійсності, в тому числі й політичної, у кожній країні складаються відповідно до багатьох факторів, особливостей. Так, в Україні історично і традиційно фактично до початку ХХ ст. дійсність моделювалася за двома основними зразками моделей: перша – українська культурна модель, яка в основному орієнтувалася на консервативні традиції козацької доби, знаки “ОУН-УПА”, “Роман Шухевич”, “Симон Петлюра” та ін.; друга – поєднана з російською і радянською культурними традиціями, оперувала

символічними знаками, які в сумі “становили” Радянський Союз. Фактично така роздвоєність, що певною мірою дається взнаки і в ХХІ ст., є значною базою не лише для політичних неузгоджень і протиріч (невідповідність концептуально-політичних підходів до оцінки дійсності, прогнозування й сподівань щодо її розвитку), а й елементарних політичних спекуляцій на недоліках і проблемах фактичного творення суспільної, політичної діяльності.

Є й інші цікаві аспекти проблеми моделі дійсності, притаманні українству. Так, український дослідник І. О. Демішева доводить, що відповідно до соціологічних досліджень українці сприймали державу (дійсність – М. Г.) переважно як даність, ніж як цінність. Більше того, громадяни України в першу чергу асоціювали себе з регіоном, у якому вони проживають, а вже потім з усією країною. Звідси зрозуміло, чому існують істотні міжрегіональні неузгодження і навіть протиріччя, що даються взнаки у процесі формування цілісного соціального організму (суспільства, держави), духовного стану українства.

Стрімкий і багато в чому непрогнозований, неочікуваний розвиток людства, окремих великих спільнот, загрозливе поєднання природних стихійних катастроф з глобальними загрозами, породженими, як не парадоксально, потужним науково-технічним, інформаційно-комунікативними глобальними процесами (СНІД, наркоманія, поширення вірусних хвороб тощо), викликали сумніви щодо можливостей сучасних наук, насамперед суспільних, об’єктивно пояснити й оцінити ці процеси. Відомо, що суспільні науки передусім мають розкрити і пояснити закономірності та особливості розвитку людини, групи, суспільства. “Якщо суспільні науки не спроможні це зробити, – пишуть російські дослідники С. Я. Куриц та В. П. Воробйов, – можна піддати сумніву, чи представляють вони науку повною мірою, чи лише здійснюють переднаукове узагальнення фактів” [7, 13]. Звинувачуючи суспільні науки у тому, що вони не стільки “заглядають” уперед, скільки просто обґрунтовують, коментують, пояснюють факти і явища, які вже мали

місце, багато фахівців різних галузей знань, у тому числі й суспільних, вказують на наявну кризу в суспільствознавстві загалом. Це – тема іншої розмови.

Так чи інакше, але суспільства не залишаться статичними, їх розвиток здійснюється під впливом багатьох обставин і набирає справді галопуючих темпів. Що тут є вічним? Тим, що має витоки з первісних моментів формування суспільств? Очевидно, протилежності, протиріччя. Справді, світовий розвиток – це боротьба протилежностей, подолання певних протиріч, кількість яких невинно зростає і в майбутньому загрожує стати навіть важко збагненою. І все ж треба вчитися, шукати шляхи насамперед для розуміння сутності, пояснення характеру й особливостей таких протиріч, без чого даремно сподіватися на їх успішне розв’язання. Більшість видатних учених, починаючи з Канта, Гегеля, Маркса чи Поппера, незважаючи на всі різнобічності у підходах до проблеми конфліктів, говорили про те, що такі протиріччя притаманні сторонам, “які перебувають у внутрішній єдності і взаємопроникненні, виступаючи джерелом самостійного руху і розвитку об’єктивного світу і пізнання” [10].

Протиріччя є різного рівня гостроти, складності, а тому їх і поділяють на проблеми, кризи, конфлікти, що потребує і різних моделей, підходів до їх розв’язання, хоча фактично всі протиріччя значною мірою були і є за своєю основною природою соціальними протиріччями. Соціальними – тому, що відповідним чином впливають на стосунки між людьми, на їх життя в цілому.

Пізнати соціальний характер будь-якого протиріччя можливо лише за системного, синергетичного підходу до його аналізу, розуміння і пояснення, а за такого підходу оптимальним виявляються і шляхи розв’язання протиріч, оскільки системний підхід і аналіз дають можливість “побачити” явище у максимальній його цілісності, єдності й, водночас, оптимально виокремити його з-поміж інших явищ.

Системний підхід має вирішальне значення і для здобуття нових знань, тобто поглиблення вже засвоєних інформації, досві-

ду, соціальної практики, а відтак, системний підхід має превалювати і в державному управлінні в сучасних умовах. Без системного підходу державне управління, зокрема, має вигляд процесу тушіння пожежі, але не її попередження, унеможливлення.

Щоб краще усвідомити й зрозуміти особливості того чи іншого суспільства, важливо вже сьогодні брати до уваги головним чином те, що найоптимальнішими є два показники характеру суспільства: характер держави, яку сформулово зазначене суспільство, та організація суспільного життя.

Спочатку про перший показник. Частіше і до сьогодні, а не лише в контексті відомих праць та ідей Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Т. Мора, Ж. Кампанелли чи Ж.-Ж. Руссо, мова йде про держави-ідеали (держави-утопії). Однак утопії ґрунтувалися на ідеалізованих уявах про держави загалом, без врахування насамперед субстанційних основ державного управління. До того ж такі утопії ґрунтувалися на, власне, природних принципах управління, від яких, на жаль, багато держав нині відмовилися, або, на заміну їх науковими принципами, просто відійшли. Надзвичайно виразно у цьому сенсі висловився А. А. Богданов, який писав: “Людина у своїй організуючій діяльності є лише учнем і спадкоємцем великого загального організатора – природи. Тому методи людські не можуть вийти за межі методів природи і є відносно них лише окремими випадками” [1, 79]. “Природа, – як зазначав у свою чергу один із класиків сучасних систем управління Н. Вінер, – у широкому сенсі цього слова може і повинна стати не лише джерелом завдань, які я вирішую, але й підказувати апарат, що придатний для їх вирішення” [2, 44].

Опертя на природні, апробовані мільйонами років принципи управління, однак і до сьогодні не розроблені і відповідним чином не використані в управлінні загалом і в державному управлінні зокрема.

Другий показник. Для вибору магістрального шляху суспільного розвитку, безумовно, слід брати до уваги характер і особливості процесів державотворення в конкретний

історичний час. Наприклад, у світі до початку ХХІ ст. з 200 держав нараховували близько 40, у яких державно-правові режими, система управління опиралися на Конституції правового і ліберально-демократичного характеру, і влада, головним чином, дотримувалася норм права. Майже половина із членів НАТО, що залишилася, визначали (іменували) себе як держави специфічного перехідного періоду, які або звільнилися або звільняються від диктаторських режимів. Інша частина держав – це держави, що у своєму існуванні спиралися й спираються на колективістські ідеології (демократія, вибори, розподіл влади та владних повноважень і т. ін.).

Важливим є і такий аспект. Чим складніший процес формування державності, тим інтенсивніша боротьба різних суб’єктів суспільно-політичного процесу за громадську думку, за те, аби схилити її на свій бік і, відтак, легітимізуватися, отримати максимально більшу кількість симпатиків, прихильників. Це, врешті, не лише доступ до влади, владних повноважень, а й така легітимізація політичної влади, яка дає змогу максимально забезпечити досягнення, забезпечення реалізації конкретних інтересів. При цьому, як зазначає В. І. Набурско, “кожен з режимів (політичних – М. Г.) застосовується не сам по собі, а в рамках певної комунікативної технології – сукупності засобів трансформації громадської думки через радикальну зміну переконань та настанов, тобто певну реновацію когнітивної сфери психічної реальності” [9, 5].

Сучасні держави часто є не лише надто різними, а й позначаються різною термінологією. Так, у багатьох випадках, особливо, коли йдеться про високорозвинені суспільства, їх називають постіндустріальними або інформаційними, рідше – глобалізованими. “Наймоднішим”, найважливішим є термін “інформаційне суспільство”.

Вважається, що вперше характерні ознаки постіндустріального суспільства сформулював Д. Белл (“Прихід постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування”, 1973 р.), який і вдався до обґрун-

товування поняття “інформаційне суспільство”.

Далі пояснення суті постіндустріального суспільства знаходимо у працях багатьох авторів, які і саму назву такого суспільства пояснюють по-різному. Так, Дж. Ліхтхайм називає таке суспільство “постбуржуазним”; Р. Дарендорф – “посткапіталістичним”; С. Алстром – “постпротестантським”; Г. Кан – “постекономічним”; Р. Сейденберг – “постісторичним”; Р. Барнет – “постнафтовим суспільством” і т. ін. І все ж, переважна більшість дослідників сучасних суспільств мають спільну думку в тому, що однією із домінуючих рис таких суспільств у XX–XXI ст. є їхня інформаційна риса, а інформаційно-технологічний аспект є вирішальним для суспільного прогресу більшості суспільств. Український дослідник А. В. Колодюк при цьому акцентує увагу на трьох основних ресурсах інформаційного устрою суспільств – інформації, знаннях та інформаційно-комунікаційних технологіях [6, 7]. Зрозуміло, що для прогресивного суспільного розвитку важливе значення мають три зазначених ресурси у їх тісному поєднанні і взаємодії.

Відтак, незаперечно, що існування багатьох, навіть слаборозвинених суспільств принципово видозмінюється у зв'язку з інформатизацією. І хоча перехід від індустріального до інформаційного устрою у світі відбувається надто нерівномірно, багато в чому суперечливо, нині мова йде не інакше як про побудову глобального інформаційного суспільства. Про це говорилося ще у 2003 р. в рамках проведення I стадії Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, на якому лідери 161 держави світу підписали два документи стратегічного характеру – “Декларацію принципів” та “План дій”.

Нині, відповідно до ступеня інформаційного розвитку, здійснюється поділ держав світу та громадян на “інформаційно багатих” та “інформаційно бідних”, що, у свою чергу, формує та визначає міжнародний імідж, престиж, стан розвитку усіх демократичних процесів та громадянського суспільства, інвестиційну привабливість певних держав, показники їх конкурентоспроможності та ін.

Зрозуміло, що подальша інформатизація суспільств потребує розвитку і впровадження високих технологій, комп'ютеризації систем навчання та робочих місць, надання більш широкого доступу громадянам до наукових, освітніх, інформаційних та інших ресурсів.

У цілому проблеми інформатизації суспільств порушуються в працях зарубіжних авторів: С. Алстрома, Д. Белла, З. Бжезінського, К. Бьорда, Н. Вінера, Б. Гейтса, Е. Гелнера, П. Друкера, М. Кастельса, Е. Лемберга, Дж. Ліхтгайма, Г. Маклюєна, Д. Рімена, М. Роуза, Е. Тоффлера, М. Фрідена, Ф. Фукуями та ін. Серед українських дослідників варто нагадати праці таких вчених, як В. М. Бебик, В. Білоус, О. Голобуцький, В. Горбатенко, Г. Грачов, О. Дубас, Я. Жаліло, О. Зернецька, В. Іноземцев, І. Коліушко, В. Коляденко, О. Литвиненко, Я. Підпригорщук, О. Соснін, Л. Чупрій та ін.

У контексті поняття “інформаційне суспільство” нині все частіше використовують і багато інших, фактично похідних понять, серед яких одним із доволі відомих, але малодосліджених, є поняття “інформаційна свідомість”. Йдеться не просто про інформатизацію певних галузей чи процесів у суспільному житті, а й про свідоме, цілеспрямоване використання інформації з метою поліпшення життя людей, забезпечення загального добробуту та ін. Беручи до уваги певну всеохопність інформації і, навіть, деяке її дистанціювання від так званих класичних ідеологій, окремі дослідники виводять і намагаються обґрунтувати термін “метаідеологія інформаціоналізму”, а відтак, інформатизація суспільств, суспільних відносин, на їхню думку, упорядковує кожен окремо взятий конфігурацію політичних концептів, що склалася в окремо взятій державі.

Основними складовими інформаційного суспільства виступають політична та соціально-економічна, а основними індикаторами його розвитку є: а) індикатор технічної оснащеності; б) індикатор прозорості комунікацій; в) індикатор стану інформаційного суспільства.

Існує кілька моделей інформаційного суспільства, однак найпоширенішими є дві – за-

хідна й азійська. Західна (європейська) відрізняється від азійської більшою варіативністю, політичною спрямованістю, демократичними засадами.

Формування інформаційного суспільства має місце і в сучасній Україні, хоча це достатньо складний, болісний і суперечливий процес, що гальмується багатьма перепонами, найпоширенішими з-поміж яких є: брак фінансових і кадрових умов і ресурсів; неефективність національних програм розвитку людських ресурсів; проблеми та ризики розробки та використання інформаційно-комунікаційних технологій; несприятливий інвестиційний клімат; брак захисту власного національного інформаційного простору та ін.

Тепер концептуально розглянемо проблему державного управління у сучасних державах з урахуванням як вищевикладених положень, так і нових науково-об'єктивних обставин.

У спрощеному вигляді державне управління – це сума певних управлінських рішень – писаних, неписаних. До перших належать закони, сформульовані (написані) рішення, до других, головним чином, усні розпорядження певного суб'єкта управління. Поставляють, однак, кілька питань принципового характеру. По-перше – доцільність (авторитет) управлінських рішень: якою мірою державні управлінські рішення (і скільки їх взагалі) відповідають інтересам і потребам людини, групи, суспільства в цілому. Власне це не лише робить рішення популярним, авторитетним, а й реально корисним для суспільства. Йдеться про здоровий прагматизм державних рішень, чого бракує надто великій кількості державних рішень і в сучасній Україні.

По-друге, прогностичний характер державних рішень – наскільки вони спрямовані в майбутнє, несуть у собі життєво необхідну інноваційність і новизну. Прогностичний характер державному управлінню передусім надає політичне прогнозування. “Політичне прогнозування, – справедливо зазначає І. М. Ігнатуша, – дає можливість внести елемент визначеності щодо майбутнього як

внутрішньодержавних, так і світових політичних процесів, надаючи достатній обсяг знань та альтернатив для того, щоб здійснювати керований вплив на політичні процеси, події та явища, важливий і для окремих політичних підсистем, інститутів, суб'єктів, і для суспільства в цілому” [5, 6]. Якщо вести мову про державно-політичні управлінські рішення, що приймаються в сучасній Україні, то досить важко відповісти, які з них, і чи взагалі є такі рішення, з появою яких пов'язані відповідні політичні прогнози.

По-третє, системний підхід у державному управлінні реально може бути забезпеченим (за А. Богдановим, Л. фон Берталанфі) лише за умов, коли він максимально ґрунтується на вічних принципах управління, характерних для існування природи. Доводячи, що кожне управлінське рішення має свій певний і універсальний життєвий цикл, вже цитовані нами С. Я. Куриц та В. П. Воробйов пишуть: “Процеси підготовки, прийняття і реалізації рішення не залежать від сфери, в якій вони будуть реалізовуватися, а тому вимоги державного управління (менеджменту) і державного права, що регулюють поведінку однієї і тієї самої особи або організації, мають бути взаємно погодженими” [7, 46]. До цього, зрозуміло, можна додати і відповідну методичну неадекватність програмного забезпечення управлінських рішень на державному рівні в сучасній Україні.

Після Другої світової війни, усього за півстоліття до початку ХХІ ст., у світі з'явилося близько 60 нових держав, після розпаду колишнього СРСР до них додалося ще 19 держав, а в більш ніж у 30 державах мали місце радикальні зміни державних, політичних режимів. У контексті цих процесів доленосною виявилася проблема саме державного управління, оскільки владні структури, політики, державні діячі багатьох держав виявилися елементарно неспроможними адекватно реагувати на колосальні за темпом зміни суспільного розвитку. Максимально, на що вони спроможні у постіндустріальному, інформаційному столітті, це пояснювати проблеми і хиби, допущені в управлінні суспільними процеса-

ми, або просто виправдовуватися за свою неідеальність. Найяскравіше це підтверджує динаміка, суперечливість, кризовий стан суспільного розвитку, притаманний новітній Україні впродовж майже двадцяти років розбудови власної державності, формування суспільних відносин, нового соціуму. Чому так сталося? Тому, що за багатьох обставин у влади, владних структур виявився колосальний брак стратегічного бачення, підходів і засобів до розв'язання кардинальних завдань в економіці, політиці, духовному житті, попередження загрозливих конфліктів і криз, що постали реально й об'єктивно, поза будь-якою волею і бажанням. Що тут виявилось вирішальними факторами, які призвели до владної кризи, появи й поглиблення розколу між державою і суспільством, громадянином і країною.

Перше – нерозуміння і неврахування історичності, природовідповідного характеру розвитку України, окремих її регіонів у якісно нових координатах світового і національного розвитку загалом. Далася взнаки принципова недооцінка минулого історичного досвіду, практики, традиції розвитку українства як унікальної, природно відмінної від інших спільнот, а доволі часто, й елементарне спекулювання, кепкування або й глузування над таким досвідом. Потерпаємо від неповаги до самих себе: колишніх і нинішніх.

Друге. Стратегічно чітко і до сьогодні не визначилися – якими і на яких засадах маємо стати, куди і з ким йдемо. Мова йде про стратегію державотворчого розвитку. Два десятиліття років воюємо виключно навколо питання: “Як робити?”, замість того, щоб кардинально, в інтересах більшості (ідеального збігу інтересів у суспільстві ніколи не буває і не буде), відповісти на питання: “Що робити?”.

Третє, пов'язане з двома попередніми. Воно стосується цілісного управління суспільними процесами, державою в цілому. Таке управління розпочинається з прийняттям і обов'язковим виконанням, реалізацією рішень в інтересах як окремо взятої людини, так і суспільства загалом. Чому? Тому, що державне рішення відображає справжні від-

носини: а) громадян між собою; б) громадян із системою державного управління, державою; в) держави із іншими державами і світовим співтовариством; г) усіх названих суб'єктів із навколишнім середовищем.

Крім того, потрібно взяти до уваги те, що принцип управління загалом домінує у природі. Він, однак, зберігає і забезпечує життя тому, хто відповідним чином мінімізує, максимально зменшує витрати усіх ресурсів на своє існування, на досягнення певних цілей і результатів. Таке регулювання витрат і здійснюється за рахунок управління.

Своєрідність людського співтовариства в тому і полягає, що воно понад усе намагається мінімізувати витрати та забезпечення інтересів усіх членів спільноти, враховуючи і тих, хто є неідеальним у плані здоров'я, праці тощо. Функція такого керівництва – найважливіше завдання держави, державного управління.

І четверте, не менш принципове явище, що ускладнює в багатьох випадках прогресивний суспільний розвиток загалом – це хибне розуміння самої сутності державного управління. Управління країною – це не вказівки, не безпосереднє втручання в будь-які суспільні процеси, їх хід. Так було, зокрема, у колишньому СРСР, що, врешті, значною мірою спричинило його розпад. Справжнє і дієве державне управління – це управління, яке здійснюється за рахунок ідей. Тобто глави, уряди держав, провідні політичні, державні діячі будь-якої країни впливають на управління державою в першу чергу шляхом генерування, пропаганди і реалізації кращих, досконаліших ідей управління соціумом, державою, країною. Чи були такі ідеї з перших днів проголошення незалежності України? Були, і багато: ідеї, концепції, програми і т. ін. Справа в іншому – вони не сприймалися, не пропрацьовувалися владою, провідними політиками України, а якщо й бралися до уваги – то ситуативно, політично-кон'юнктурно, без доведення до кінця. Поряд з цим, як вимушений крок, мало і має місце або повторення досвіду державного управління минулих років, або сліпе, некритичне використання, хоча й позитивного, але чужого досвіду

управлінської діяльності, який важко або й негативно “лягає” на український ґрунт.

Нині в більшості країн світу так чи інакше, але в системі державного управління все ще домінують технократичні доктрини і механізми управління і надто важко відшукати держави, які є науково керованими. Пояснити це не важко: наукове керівництво потребує великого інтелектуального рівня суб'єкта управління (влади, владних структур), відмови від силових методів, примусу, в усякому випадку у доступних, можливих межах. Оскільки моделлю будь-якої держави виступає в першу чергу її конституція, варто саме її аналізувати, щоб зрозуміти, бодай, яку державу прогностично хотіли утворити її громадяни, але не яка вона є реально.

З багатьох факторів, що істотно впливають на суспільний розвиток у великій кількості держав, мабуть найпомітніше місце займає демократія, процеси демократизації. За визначенням політологів, з кінця ХХ ст. розпочалася не інакше як “глобальна демократична революція”. Її назвали ще третьою хвилею демократизації, маючи на увазі, що це не кінцевий варіант демократизації суспільного розвитку.

Беручи цей концепт до більш предметного розгляду [3], нагадаємо і вкажемо, бодай коротко, на основні сентенції, пов'язані з демократією.

1. Демократія – найкраща з усіх поганих форм життя і правління. Як правило, через певний час настає черга авторитаризму або й тоталітаризму. У всякому випадку будь-яка демократія піддається розмиванню, надмірній бюрократизації управління, появі класів, прошарків, груп, інтереси яких у суспільстві за певних обставин не зреалізовані. Врешті баланс між державою і громадянським суспільством, що є базисною засадою демократії, елементарно порушується, що й призводить до трансформації, а то й радикальної зміни політичного режиму.

2. За Р. Далем, демократія має дві основні трансформації – від міста-держави, до нації-держави. Цей процес тягнеться від часів Платона, Аристотеля до сьогодні, коли мову ве-

дуть вже не просто про націю як, головним чином, етнічну людську спільність, але політичну націю, яка, мовляв, має бути у демократичній державі. Доволі спірно, суперечливо, але багато провідних політологів світу, услід за С. Хантінгтоном, як на певний зразок, еталон вказують на американську політичну націю. Питання складне, неоднозначне, таке, що потребує не лише більш глибокого наукового осмислення, а й часу, щоб побачити – що ж буде з такою нацією далі.

3. Реальну демократію, у будь-якому її виді і формі, об'єктивно породжують і забезпечують дві складові: а) економічний розвиток (формування і вдосконалення передусім ринкової системи господарювання); б) політична воля (забезпечення прав людини, політичний режим, політична система, розвиток громадянського суспільства).

4. Загалом (ідучи за думками вже цитованого Р. Даля) справжня демократія можлива і має перспективу за обставин, коли: а) у державі максимально розосереджені або й взагалі нейтралізовані (в ідеалі – відсутні) будь-які засоби насильницького примусу, дій проти особи; б) сформовано добре структуроване, плюралістичне суспільство, в якому маємо хороший баланс суспільних інтересів; в) коли країна максимально є культурно однорідною або відсутні істотні протиріччя між окремими субкультурами; г) високорозвиненим є громадянське суспільство і чітко врегульовані його відносини з державою; д) сформовано високу політичну культуру і свідомість громадян; е) відсутні зовнішні загрози для існування держави, суспільства.

У процесі розвитку демократії, як і формування демократичних держав і суспільств, не лише відбуваються істотні зміни окремих учасників, суб'єктів політичного процесу, а й окремі з них залишаються сталими, по суті, впродовж достатньо тривалого часу. Так, вже цитовані С. Куриц і В. Воробйов з приводу релігії справедливо зазначають: “Суспільною свідомістю маси людей релігія виступає як політичний інститут, що прагне влади у країні і світі; вона існує вічно поза залежністю, чи підтримує цивільну владу, чи виступає проти неї” [7, 137].

Демократія – не ідеал, не ідол. Реальний потяг людства до демократії, демократичних способів життя і взаємин має об'єктивно обумовлені причини і засади. Звідси зрозуміло, чому інтерес до демократії у глобалізованому, переповненому проблемами, конфліктами, кризами сучасному світі є і надалі буде великим. І для українства нині демократія має бути не модою, не фетишем, але природною потребою, а то й величезною необхідністю для набагато кращого впорядкування свого життя.

Література

1. Богданов А. А. Текстология. Всеобщая организационная наука. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.
2. Винер Н. Кибернетика: Пер. с англ. – 2-е изд. // Советское радио. – М., 1968. – 421 с.

3. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: Навч. посіб. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 228 с.

4. Демидов А. И., Малько А. В. Политология в вопросах и ответах: Учеб.-метод. пособие. – М.: Юристъ, 1998. – 168 с.

5. Ігнатуша І. М. Політичне прогнозування як засіб забезпечення ефективності державного управління: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. – К., 2011. – 18 с.

6. Колодюк А. В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. – К., 2005. – 20 с.

7. Куриц С. Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права: Монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев // Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М.: МГИМО (У) МИД России, 2009. – 472 с.

8. Лепська Н. В. Політична компетентність у програмуванні суспільного розвитку: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. політ. наук. – К., 2011. – 17 с.

9. Набруско В. І. Формування громадської думки в умовах легітимізації політичної влади (масово-комунікативний вимір): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. – К., 2006. – 20 с.

10. Яндекс-энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// slovari.yandex.ru](http://slovari.yandex.ru).

Закономірності світового суспільного розвитку і формування держав нині потребують радикальної перебудови державного управління.

Закономерности мирового общественного развития и формирования государств сегодня требуют радикальной перестройки государственного управления.

World's society development of state formation needs the rebuilding of state governance today.

Надійшла 24 листопада 2011 р.

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ ПОЛІЕТНІЧНИХ СУСПІЛЬСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 13–17

Досліджуються проблеми і пошук алгоритмів, їх розв'язання в управлінні соціальними системами поліетнічних суспільств в умовах глобалізаційних і цивілізаційних викликів.

Для сприйняття (усвідомлення) нових сучасних викликів і підходів до проблем поліетнічності суспільств та проведення ефективної (мирної і корисної) політики полікультурності вкрай необхідними є ряд суттєвих коректив в науці, соціальному і державному управлінні за аналогією самоорганізації природних (живих) систем.

Етнічна детермінанта в системі саморегуляції суспільств відіграє визначальну роль при вивченні будь-якої соціальної системи. Сучасна соціальна система є складною. Мають місце цивілізаційні особливості її поступу, такі як: надзвичайна швидкість розвитку, присутність тяжких за наслідками глобалізаційних процесів, насичений рівень технічного та інформаційного супроводу. За таких умов світове співтовариство не встигає адаптуватися до швидких змін, що спричиняє формування неоднорідної його структури і виникнення гострих протиріч і небезпек. Відбувається різке (катастрофічне) погіршення умов життя цілих народів-етносів, існує загроза втрати їх етнічної самобутності і як результат – протиріччя між суспільством і державною системою управління набувають форм гострої, жорстокої боротьби. Для упередження виникнення соціальних конфліктів, цілі і організацію соціального управління необхідно адекватно адаптувати до особливостей і викликів системи і часу. Це не означає, що цілі загалом носять ситуативний, довільний, суб'єктивний характер. Ідеальна система управління має ґрунтуватися на об'єктивних природних відношеннях між управляючим і суб'єктами, яки-

ми управляють. Окремі принципові положення таких відносин можуть встановлюватися як результат узагальнення людського досвіду на основі сучасних наукових досліджень.

Якщо врахувати факти наростання масштабів міжнародного тероризму і ймовірності ядерних конфліктів, то логічно напрошується висновок про те, що соціальна система перебуває у глибокій кризі світового масштабу. І “будь-яка криза неминуче концентрує в собі дезорганізаційні і організаційні процеси, тісно пов'язує і зіштовхує їх” (1, 56). Наведена думка А. А. Богданова актуальна і для сьогодення. Таким чином, до завдань соціального управління необхідно підходити з позицій конструктору, що “будь-яке завдання можна й необхідно розглядати як організаційне” (1, 48).

Для будь-якої соціальної системи пріоритетними є завдання внутрішнього характеру і власного інтересу. Тому завдання організації системи переходять у площину самоорганізації, відповідно цілі соціального управління елімінуються із загальної теорії самоорганізації, відомої як тектологія, і її наступних варіантів [1]. Для формування мети організації системи необхідно враху-

вати наукові розробки комп'ютерних технологій, що застосовуються у промисловому і соціальному менеджменті [2]. Таким чином, цілі соціального управління мають забезпечити виконання об'єктивних законів самоорганізації поліетнічної системи.

Поняття цілевизначення виникає тільки у соціальній системі у зв'язку з "людським" фактором управління. Він створює проблеми, пов'язані з поняттям інтересу цінностей, установок, волевиявлення та ін. Щоправда, за бажанням, можливо розділити об'єктивну і суб'єктивну складові цілеспрямованості управління.

Схеми управління простішими системами складаються із прямої реакції на виклик, інформація про який отримана через канали зворотного зв'язку. З ускладненням живої системи завдання управління вимагають включення певного утворення – мозку. Проте, це не порушує цілісності будь-якої системи, крім соціальної. Саме вона за своєю будовою є багатоеlementною, структурованою, і її реакція формується як результат складної взаємодії інформаційних, аналітичних і енергетичних процесів у системі. Тому соціальне управління змушене діяти через посередництво штучно утвореного органу управління.

У живій природі активність і життєздатність системи досягається положенням, що функція управління належить усьому організмові. Тому ця вимога є обов'язковою для організації управління соціальною системою. Саме цілеспрямованість управління забезпечує єдність "управляючого" і "ким управляють" ланок соціальної системи в єдиному ланцюгу суспільних відносин і формує систему як ціле.

Виходячи із того, що визначення цілі є прерогативою органу управління, виникає спокуса на виокремлення його у надсистему – владу (читай: політичну). Авторитарне управління ігнорує об'єктивні відносини в системі, виводить із схеми управління структуру сигнально-інформаційних зв'язків, тим самим руйнує механізм адекватних реакцій системи. Цілі управління у такій системі не корелюються із вимогами системи, а формуються

інтересами управляючої групи. Якщо керуючий орган намагається бути корисним для системи, але залишається надбудовою над нею, обов'язково виникають розбіжності отриманих результатів і завданнями системи. У схемі виділеного управління система стає заручницею суб'єктивних уявлень, ідей і методів розвитку.

Розглянемо демократичне управління як ідеальну систему, організація якої відповідає усім означеним вимогам. Виключення авторитарного управління автоматично не вирішує проблему визначення глобальної цілі управління. Безумовно, вона бачиться як ідеальне втілення певної моделі існування системи, але її реалізація проходить через систему суб'єктивних рішень. Існують також проблеми тимчасових цілей на певних етапах діяльності системи.

Формування цілі визначається багатьма чинниками, значущість яких практично завжди визначається елітарним середовищем поліетнічного суспільства. Ціль відображає науковий світогляд суспільства, його рівень цивілізованості і моральності. Проте, у кожному випадку існує широкий спектр можливих цілей управління. Звісно, суб'єктивне бачення соціальної системи не завжди продукує постановку цілей відповідно до об'єктивних закономірностей її поведінки. Якщо в основу управління покладають принцип – "не нашкодь", то для цього необхідно знайти основні риси природної поведінки системи.

Генезис поняття управління має різне осмислення у філософії, соціології, менеджменті, але зупинимось на наступному. Під управлінням необхідно розуміти самоорганізацію системи (зниження ентропії). Наукою отримані достатньо глибокі висновки про процеси самоорганізації, виходячи із ізоморфізму живих, неживих і соціальних систем [3, 4]. З позицій означених уявлень управління буде корисним для системи, якщо воно сприяє виконанню вимог поведінки системи, закладених природою. Таким чином, регулювання процесів у системі має бути узгоджене з алгоритмом життєдіяльності системи.

Існує точка зору [5, 32], що метою функціонування соціальної системи є гомеостаз. Це повністю узгоджується з основним фундаментальним принципом організації світу, який вимагає збереження системи [6]. Проте в умовах “людського” управління ця мета (ціль) практично ігнорується.

Упродовж попередніх двох століть, коли у світі відбувалося становлення демократичних норм управління, пріоритетною метою управління був розвиток суспільства. Це помітно, наприклад, із переваг у системі освіти технічних і природничих наук, які забезпечують матеріальну базу розвитку. Звісно, тенденція розвитку є також природною для системи. Проте процес розвитку відрізняється певними особливостями, які формують пасивне ставлення до нього. Розвиток за характером є активним, незворотним процесом, навіть стихійним. Тому для його підтримки природа має менше регуляторних установок (фактично тільки констатуючий принцип зростання ентропії), ніж для збереження системи [6].

Сучасне соціальне управління в “людському” баченні, орієнтоване на розвиток, пригальмувало консервативні тенденції соціальної системи. Варто врахувати, що соціальна система міститься у складному комплексі відносин із екосферою, яка є джерелом життєзабезпечення. У результаті неправильного цілевизначення і порушення умов самовідтворення в екосистемі складається катастрофічна ситуація для існування людей. На довершення всього – зруйнована система моральних відносин у суспільстві. Раніше її основою були людські цінності і релігійний світогляд. На зміну їм глобалізаційні процеси привнесли жорсткі відносини бізнесу. Стали мотивуватися навіть незмінні інстинкти людей у корисливих цілях наживи. Не перераховуючи далі недоліки суспільства у сфері моралі, і не торкаючись його економічного рівня, є достатньо підстав стверджувати, що суспільство втратило соціальні зв’язки, які, власне, і визначали стабільність (стійкість) соціальної системи.

Отже, виникла необхідність повернутися до природної мети (цілі) соціального управ-

ління – гомеостазу у широкому значенні цього поняття. Проголошення цієї мети, звісно, не означає зупинку розвитку, але потребує перевірки всіх інших цілей на відповідність завданням збереження системи.

Поставлене завдання може бути виконане за умов перебудови системи управління в Україні за такими напрямками:

1. Система управління має органічно пронизувати суспільство. Певним чином це досягається демократичними виборами і обмеженням термінів перебування на посадах в органах управління. Необхідно забезпечити можливість участі громадських організацій у системі управління посередництвом інституцій громадянського суспільства. Для цього необхідно значно розширити статус громадянського суспільства в Конституції України. Це буде реальним за умови налагодження взаєморозуміння між представниками різних етносів. Діалог як шлях вирішення цього питання, як продуктивна форма пошуку спільних “точок дотику” у цьому випадку розуміється нами не лише як комунікація, а й як взаємодія і технологія вирішення конфліктних ситуацій, зокрема етнічних, як цінність, сутність, зміст взаємодії різних етносів. Потенційно діалог спроможний не лише відвертати кризи, а й жити, продукувати нову тканину суспільно-політичного життя, збагачувати та стимулювати розвиток етносів.

2. Адекватність дій управління у процесі досягнення цілі істотно залежить від правильної організації сигнально-інформаційної системи зворотного зв’язку. Саме вона має забезпечити передавання інформації без викривлень. “Число каналів прямого і зворотного зв’язку має бути однаковим, а лінії зв’язку, відповідно, так з’єднані між собою, щоби вихід однієї під’єднувався до входу іншої” [5, 27].

Зазначене не стосується інформаційних каналів ЗМІ. Вони є незалежною мобільною сигнальною системою, яка може підключатися до будь-якого джерела інформації. Через це в суспільстві вони виконують (в ідеалі) функцію контролю достовірності (правдивості) інформації, що поширюється офіційними каналами. Отже, з аналізу

природи управління соціальною системою поліетнічних суспільств синтезується наступне: самим продуктивним чинником існування взаємодії у багатоетнічному співтоваристві є створення спільного комунікативного поля, яке б не було тотально ідентичним, а залишало б простір для унікальності, своєрідності етносів.

3. Наступним важливим фактором стабільності соціальної системи є підвищення моральнісного рівня суспільства. Це надзвичайно складне багатоступеневе завдання. Варто звернути увагу на окремі моменти цього завдання.

По-перше, потребує істотного підвищення рівень моральнісного виховання у школі, усвідомлення значущості релігії у суспільстві для формування нових моральних цінностей. Розквіт Європі забезпечать нові покоління людей, вихованих в єдиній системі цінностей, насамперед політичних і моральних, що за змістом і спрямуванням утверджують високу культуру, толерантність, порозуміння між народами і солідарність. “Вагомий внесок у виконання цієї місії, – наголошує В. П. Андрущенко, – можуть (і зобов’язані!) зробити представники різних напрямів і сфер суспільної життєдіяльності – науковці і політики, діячі культури і мистецтва, бізнесмени та ін., проте визначальна роль належить представникам особливого роду людської діяльності – духовної, а саме священнослужителю та вчителю” (6, 16). За умов кризи суспільного виробництва, соціально-політичних інститутів і систем, фактичного нерозуміння особливостей проблем соціального управління у поліетнічних суспільствах, особливо в умовах нових глобалізаційних і цивілізаційних викликів, з боку владних структур, відповідальність за май-

бутнє людини і суспільства загалом мають взяти на себе представники суспільних інститутів, які залишаються джерелом духовності, носіями гуманістичної культури людства, духовна еліта цивілізації – університет і учитель, школа і церква, духівник і митець. Потрібно зазначити, що ставлення до всіх релігій має бути однаково толерантним.

По-друге. Заощадливе ставлення на основі загальнолюдських вимірів до національних культур має бути складовою завдань соціального управління і державної політики як чинник стабільності поліетнічних суспільств і їх соціальних структур (інституцій).

По-третє. Виникає необхідність культивування діалогового мислення як одного із базових принципів управління багатоетнічними співтовариствами. По-четверте. Актуальною на часі є створення суспільної системи моральної цензури.

Такий підхід відкриває нове й широке поле для політиків і законодавців у площині модернізації у поліетнічних суспільствах.

Література

1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука. – М.: Экономика, 1989. – 304 с.
2. Колпаков В. М. Теорія і практика прийняття управлінських рішень. – К.: МАУП, 2004. – 504 с.
3. Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України // Матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., м. Київ, 28 лют. 2006 / За наук. ред. І. М. Варзаря. – К.: МАУП, 2007. – 388 с.
4. Хакен. Синергетика: Пер. с англ. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
5. Сурмин Ю. П., Бидзюра И. П. Социология управления. – К.: МАУП, 2012. – 728 с.
6. Андрущенко В. П. Світанок Європи: проблема формування нового учителя для об’єднаної Європи XXI століття. – К.: Знання України, 2012. – 1100 с.

На прикладі аналізу системних помилок у пошуку актуальної і ефективної моделі розвитку цивілізації окреслена потреба в адаптації “людського” виміру соціального управління поліетнічними суспільствами до природної (нульової) основи.

На примере анализа системных ошибок в поиске актуальной и эффективной модели развития цивилизации аргументирована необходимость в адаптации "человеческого" измерения социального управления полиэтническими обществами к природной "нулевой" основе.

On the example of analysis of system errors in the search of actual and effective models of development of civilizations the outlined requirement in adaptation of the "human" measuring of social management poli by ethnic societies to natural (zero).

Надійшла 21 грудня 2011 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ЄВРОПЕЙСКУ СПАДЩИНУ РУСІ-УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 18–25

Визначено та обґрунтовано концептуальні засади консолідації Українського народу навколо цивілізаційної, етнокультурної спадщини та європейських цінностей Київської, Галицько-Волинської і Литовської Русі, руської ідентичності України.

Протягом усього періоду незалежності Україна страждає від синдрому “розколотої нації”. Спостерігається перманентний розкол політикуму та громадянського суспільства, відсутній консенсус щодо цивілізаційної, етнокультурної та національно-духовної ідентичності Української держави.

В Україні, незважаючи на зовнішні ознаки модернізації, відсутня така вкрай важлива ознака сталого розвитку, як підтримання та відтворення споконвічних культурних цінностей та традицій, що визначають самостійне місце, особливе “слово” країни й народу в геокультурі, мегарегіональній та світовій цивілізації.

У вітчизняній політичній науці досі не вичухають суперечки щодо пошуку національної ідеї та національної ідеології, здатних примирити й гармонізувати два, на перший погляд, непримиренних концепти (відповідно примордіалістський, представлений працями Е. Сміта, Г. Нільссона, Л. Гумільова та ін., і конструктивістський, розроблений передусім Е. Геллнером), а саме: 1) етнічна нація – стрижень, ядро формування політичної нації чи 2) національна держава – це тавтологія, етнічне – це архаїка, а політична нація формується як обумовлена спільною історією територіально-політична спільнота індивідів, різних за походженням, світогля-

дом, традиціями, але об’єднаних спільними громадянством, господарським життям, сучасною культурою, державною мовою тощо. Вивченню етнонаціональних і етнополітичних проблем, процесів етнічної і національної ідентичності присвячені, зокрема, праці українських вчених (у тому числі з діаспори) І. М. Дзюби, М. Ф. Головатого, В. Б. Євтуха, В. Г. Кременя, І. Ф. Кураса, Ю. А. Левенця, О. М. Майбороди, М. І. Михальченка, Ю. І. Римаренка, Ф. М. Рудича, Л. Є. Шкляра, Т. Кузьо (Великобританія), О. В. Нельги, О. М. Субтельного (Канада) та ін.

Особливий інтерес становить дуалістична концепція етносу видатного радянського етнографа Ю. В. Бромлея [1], яка, будучи звільненою від обумовленої тоталітарним суспільством заідеологізованості (зокрема, абсолютизації марксистського формаційного підходу до становлення етносу), надає методологічне підґрунтя для вироблення національної концепції, що поєднує етногенетичний та територіально-державний підходи. Дуалістична теорія виділяє стабільне ядро етносу – так званий етнікос (сталу сукупність культурних елементів), що зберігається протягом усього історичного часу існування останнього. Водночас етнос в більш широкому сенсі розуміється як спільнота в межах певної держави. До найважливіших характе-

ристик етнікосу належать, зокрема, самосвідомість та самоназва (етнонім).

Слід відзначити, однак, що найуспішнішими з сучасних європейських унітарних держав виступають саме ті, де межі політичної нації найбільшою мірою збігаються з титульною етнічною нацією (країни Північної Європи, Ірландія, Мальта, Нідерланди, Франція, Польща, Словенія, Угорщина, Чехія тощо). Навпаки, унітарні країни зі значними національними меншинами часто стикаються з серйозними викликами та загрозами безпеці та соціально-економічному розвитку (Болгарія, Румунія, Грузія, Латвія, Естонія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Хорватія та ін.).

У цьому контексті головна помилка національно-державної ідеології та національно-культурної політики останнього двадцятиріччя полягала в запереченні або ігноруванні руського коріння і руської культурної спадщини України як спадкоємиці європейських цінностей і традицій Київської, Галицько-Волинської та Литовської Русі. Таким чином, переважною більшістю вітчизняного науково-експертного товариства та політикуму й досі практично ігнорується найглибший, найміцніший й найширший фундамент для консолідації української нації, Українського народу та громадянського суспільства, здатний об'єднати навколо культурно-цивілізаційної спадщини, етнокультурної ідентичності та переважно європейських цінностей Русі понад 95 % громадян нашої держави, а отже, на демократичних засадах перетворити Україну на одну з найзгуртованіших унітарних націй-держав Європи.

На зорі української незалежності відомий мовознавець і багаторічний політв'язень радянських таборів Святослав Караванський, полемізуючи з відомою статтею Олександра Солженіцина "Як нам облаштувати Росію?", писав: "Коли над українцями не висітиме загроза національної смерті в общерусском колгоспі, вони вернуть собі своє безсмертне руське ім'я, яким його записано і в "Слові о полку Ігоревім", і в літописах Нестора" [2]. Проте, на жаль, визначальних кроків для до-

сягнення цієї мети до останнього часу зроблено не було, про що автор зазначав у ряді своїх праць [3]. Щоправда, у 2004 р. певного резонансу в науково-експертних колах України набула збірка статей низки відомих українських учених та публіцистів під загальною редакцією Лариси Івшиної "Дві Русі". У передовій статті збірки історик Володимир Ричка важливим науковим завданням визначив "подальше з'ясування конкретних шляхів та механізму континуїтету, або перетікання Київської Русі, цієї величезної навіть для просторів Східної Європи "імперії Рюриковичів", в Русь-Україну, в Русь-Росію та Білорусь" [4, 14]. Ним же в підсумках визнавалася важливість "розмежування чи, радше, розпаювання киево-руської спадщини" [4, 14]. Важливим "меседжем" збірки було визнання руської природи як Київської, так і Московської держави, з одночасним наголосом на принципових відмінностях їх національно-культурної ідентичності, політичної культури та суспільно-політичних цінностей.

Лише в 2011 р. з'явилися вагомі праці сучасних вітчизняних дослідників, що обґрунтовано відстоюють руську генетику, руське історичне, етнокультурне та духовне коріння України як спадкоємиці Русі [5–8].

Руське коріння України

Між тим справжнім історичним ядром Русі виступає Київська земля. Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Григорій Сковорода, Микола Гоголь, Тарас Шевченко ніколи ані себе, ані своїх земляків не називали "українцями", пов'язуючи свою ідентичність у широкому сенсі з Руссю, у вузькому – з Наддніпрянською Україною-Малоросією (Малою Руссю). Таким чином, належність до руського кореня була для них визначальною.

Оригінал духовного гімну Українського народу "Боже великий, єдиний" (слова О. Кониського, музика М. Лисенка, 1885 р.), ще відомого як "Молитва руських дітей" (авторський оригінал зберігається у державному музеї М. Лисенка в Києві), розпочинався так: "Боже великий, єдиний, Русь-Україну храни". Після 1918 р. гімн виконується переважно в зміненому без згоди авторів варіан-

ті: “Боже великий, єдиний, нам Україну храни”. Але і сьогодні, наприклад, церковні хори Києво-Печерської Лаври співають оригінальний текст: “Русь-Україну храни”.

Видатні українські вчені М. І. Костомаров, М. С. Грушевський, В. В. Хвойка, А. Є. Кримський, відомі російські дослідники К. Д. Кавелін, М. М. Покровський, П. Б. Струве та багато інших визнавали пряме історичне наступництво України від Київської Русі. Введений М. С. Грушевським у науковий обіг термін “Україна-Русь” мав підкреслити історичну, етнокультурну, ціннісно-світоглядну спадкоємність новітньої України від Давньої Русі, нерозривність єдиного історичного процесу на території Наддніпрянської та Західної України через Київську, Галицько-Волинську та Литовську Русь, Запорозьку Січ і Гетьманщину до сьогодення.

Втім, справедливо критикуючи російську генеалогічну концепцію історії В. Ключевського, який практично проігнорував історію Малої Русі та Великого Князівства Литовського, М. Грушевський сам надто спрощував історичний розвиток Русі-України, зокрема, він фактично проігнорував стрижневу для Давньої Русі вісь Київ – Новгород (адже саме через Новгород Русь мала найтісніші зв'язки із Західною Європою), перетворив історію Русі-України на антимодернізаційну історію провінційного селянства, що являє собою безперервний мартиролог мучеників і страждань.

У 1901 р. заходами “Просвіти” вийшла друком книжка видатного українського громадсько-політичного діяча Лонгіна Цегельського “Русь-Україна і Московщина”, що мала широкий суспільний резонанс і масово поширювалася не лише в Західній Україні, а й Наддніпрянщині. Прем'єр-міністр уряду Директорії Володимир Чехівський запевняв, що праця Л. Цегельського зробила його “свідомим українцем”, після її прочитання він “наче наново народився” [9, 196].

Як зазначають Ю. Мірошніченко та С. Удовик, більшовики скористалися розробленою австро-польською назвою “Укра-

їна” та рустикальною ідеологією українства (“в південно-західній Західній Україні ініціаторами переходу з назви “русини” на назву “українці” були народовці” [10, 24] – адепти любові до бідного селянства), щоб позбутися російського шовінізму і поширити владу Рад на всю Європу і Азію [6, 690]. У результаті, ми стали заручниками антимодернізаційного рустикального міфу, що відображає уявлення малограмотних селянських низів Русі-України доіндустріальної епохи.

Характерно, що вирішальним фактором у відмові від руського імені стала Перша світова війна, що радикалізувала ідеологічне протистояння “українофілів” і “русофілів”. У результаті, по-перше, в серпні 1914 р. не менше 20 тис. “русофілів” Галичини були ув'язнені австрійською владою в концентраційні табори Талергоф і Терезин, деякі були страчені, по-друге, під час окупації Галичини російською армією з вересня 1914 р. по липень 1915 р. царський уряд в особі військового генерал-губернатора графа Г. Бобринського проводив політику форсованої асиміляції галицьких русинів в “єдиний, великий, неподільний Росії”, по-третє, після повернення в Галичину австро-угорських військ і масового виходу галичан-“русофілів” з відступаючою російською армією в липні 1915 р. австрійський уряд за підтримки парламентаріїв-“українофілів” імперативним порядком замінив у своїх нормативних актах назву “русини” (“рутени”) на “українці” [11, 173].

Слід зазначити, що незважаючи на тяжкі втрати, яких зазнав галицько-руський рух під час Першої світової війни, в 30-х роках ще більше мільйона галичан вважали себе русинами, руськими, частиною Русі в старому, традиційному значенні цього поняття. І якби влада, яка прийшла у Галичину в 1939 р., була руською владою, вона, за логікою речей, мала б всіляко підтримати галицько-російські організації, сприяти поширенню російської ідентичності в Галичині. Однак ці організації були закриті, а радянські чиновники всіх галицьких русинів “без зайвих слів” записали українцями.

Між тим засновник і перший керівник ОУН Є. Коновалець, як свідчив у своєму що-

деннику його близький соратник Є. Бачина-Бачинський, вважав, “що треба залишитися при подвійній назві Русь-Україна, не відмежовуватися від історичної назви нашого народу русинів-українців” [12, 708].

І нині, як відомо, канонічна Українська Православна Церква вважає себе частиною Руської Православної церкви, очолюваної Патріархом Московським і всієї Русі, а предстоятель не визнаної православним світом УПЦ-КП носить титул “Патріарх Київський і всієї Руси-України”.

У Розпорядженні Президента України “Про першочергові заходи щодо відродження церкви Богородиці (Десятинної) в м. Києві” від 12.02.2000 р. № 83/2000-рп Десятинна церква характеризується як “видатний духовний центр Русі-України” [13]. Отже, цим законодавчим актом де-юре було підтверджено право України на руську духовно-культурну спадщину.

Про руське коріння, зокрема Західної України, свідчить нам не лише величезний масив історичних документів, а й сучасні топоніми, що зберігають родовий етнізм українців: місто Рава Руська у Львівській області, вулиці Руські у Львові й Тернополі та багато інших. У додатку до чинної угоди між Україною і Словацькою Республікою про місцевий прикордонний рух від 30 травня 2008 р. у переліку прикордонних населених пунктів з українського боку п'ять носять руські назви, зі словацького – вісім.*

Російська Федерація, як багатонаціональна, євразійська, імперська альтернатива національній, європейській, демократичній Русі-Україні

Русских (у значенні “похідний від Русь”, “руський”) національно-державних утворень в Російській Федерації немає і ніколи не було. У чинній Конституції Російської Федерації, у Федеративному договорі від 31.03.1992 р., у федеральному законі “Про державну полі-

тику Російської Федерації відносно співвітчизників за кордоном” від 24.05.1999 р. (з поправками від 09.07.2010 р.) немає жодної згадки про *русских, русский народ, русскую* національність і т. п. Поняття “*русский народ*” взагалі не закріплено в російському законодавстві. Тим більше немає згадки про Русь.

Згідно зі статтею 3 Конституції РФ “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Російській Федерації є її багатонаціональний народ” [14]. Таким чином, *русских* як нації в Росії немає, і в межах існуючої РФ не з'явиться, оскільки нація – держава. Народженням нації можна назвати лише створення власної національної держави.

Пострадянська Росія стрімко втрачає залишки *русской* ідентичності (і в ідеологічному, і в демографічному сенсі). У Москві, за оцінками Центру з вивчення міжетнічних відносин Інституту етнології та антропології РАН на 2007 р., *русских* залишилося менше третини (що значно менше кількості мусульман) [15, 40], сьогодні ситуація “дерусифікації” та ісламізації російської столиці, як і багатьох інших великих міст РФ, тільки посилюється, про що засвідчили масові заворушення на Манежній у грудні 2010 року. Як вказує український політолог М. І. Обушний, останнім часом президент РФ Д. Медведєв запропонував активніше впроваджувати термін “*россияне*” в теорію і практику життя народів Російської Федерації з перспективою створення передумов для формування політичної спільноти “російський народ” [8, 109].

На характер та спрямованість роботи російської влади зі співвітчизниками визначальною мірою впливає відсутність легального статусу *русского* народу в Росії, що робить федеральну владу безсилою в питаннях і *русской* діаспоральної політики.

Зміни, внесені 9 липня 2010 р. в Федеральний закон РФ “Про державну політику Російської Федерації відносно співвітчизників за кордоном”, виключають можливість автоматичного зарахування до співвітчизників *русских*, які проживають у колишніх союзних республіках СРСР, у тому числі

*На території України: Руське, Руський Мочар, Руські Геївці, Руські Комарівці, Руська Кучава; на території Словаччини: Руска Волова, Руски Поток, Руска Бистра, Русковце, Руски Грабовець, Руска Кайня, Нови Русков.

в Україні. Співвітчизниками РФ, які проживають за кордоном, відтепер, крім громадян РФ, визнаються лише ті, хто зареєстровані членами “громадських об’єднань співвітчизників”, які входять до “координаційних рад російських співвітчизників” та внесені до реєстру МЗС РФ, тобто ідеологічно визнані офіційною Росією. Як показує річна практика застосування зазначеного закону, добрий половині *русских* організацій України диппредставництво Росії відмовило у визнанні через їх нелояльність політиці російської влади.

Переконалим свідченням того, що Російська Федерація не є національною державою *русского* народу, стало призначення 17 жовтня 2008 р. президентом Росії Д. Медведєвим першим (і дотепер беззмінним) главою новоствореного Федерально-го агентства у справах Співдружності Незалежних Держав, співвітчизників, які проживають за кордоном, та з питань міжнародного гуманітарного співробітництва татарина за національністю і мусульманина за віросповіданням Фаріта Мубаракшевича Мухаметшина, колишнього повноважного представника Татарстану при Президенті РФ у 1995–1999 рр. Подібне призначення на вищий пост у справах співвітчизників є цілком неможливим для будь-якої національної держави від часів Вестфальського миру 1648 р. до сьогодення.

Як заявив недавно керівник заснованого указом президента РФ фонду “*Русский мир*” В’ячеслав Ніконов, “слово “*русский*” поза межами Росії працює набагато краще, ніж у середині країни” [16]. Очевидно, що кремлівський проект “*Русский мир*” не спрямований на національну консолідацію Русі і руських, а має на меті, висловлюючись словами В. Ніконова, “підтримку багатонаціональної, багатоетнічної спільності (*російських співвітчизників*), яка живе по всій планеті” (відкрито вже понад 100 відділень Фонду в понад 60 країнах). Тобто, по суті, всесвітньої спільності “друзів пострадянської (неорадянської?) імперії”.

На початку ХХІ ст. Росія опинилася перед тотальною системною кризою, в

історичному тупику, до якого призвела багатовікова імперська, антинаціональна та антидемократична державна політика. Російські регіони фактично є регіонами-донорами для етнічних національно-державних утворень (насамперед республік Північного Кавказу).

За цих умов звернення України до своєї руської ідентичності не тільки не несе будь-якої загрози розмивання в імперсько-євразійському морі, але, навпаки, здатне викликати приплив симпатій до суверенного європейського вибору Русі-України (подібно альтернативному прикладу “європейських руських” країн Балтії) у мільйонів руських у самій Російській Федерації, які прагнуть до національно-демократичної європейської альтернативи наростаючому політичному деспотизму і космополітичній свідомості правлячої російської еліти.

Час повернути Україні та українцям безсмертне руське ім’я, об’єднати Український народ навколо національної ідеї Русі-України

На жаль, експропріація історії більшовиками і націонал-революціонерами призвела до того, що в очевидному протиріччі з історичними документами, з історичною правдою сьогодні не лише в ЗМІ, а й у науковій літературі повсюдно вживаються терміни “український народ”, “гетьмани України”, “Український гетьманат”, “гетьман Лівобережної та Правобережної України”, “українська мова”, “возз’єднання України з Росією” і т. п. там, де абсолютно чітко стоять написані нашими предками слова “руський народ”, “гетьмани Малої Росії”, “Військо Запорозьке”, “гетьман Війська Запорізького обох сторін Дніпра”, “руський язик”, “возз’єднання Малої і Великої Русі” тощо. Так, назва “Український гетьманат” характерна для реалій не 1654-го, а 1918 р. Ані Богдан Хмельницький, ані жоден із гетьманів Війська Запорозького її не знали. “Гетьман України” як офіційний термін виник лише в 1918 р. в умовах німецького протекторату “Україна” і єдиним, хто носив цей титул, був Павло Скоропадський.

Нині настав час відновити “континуїтет” нашої національної історії, органічне наступництво держави Україна від історичної Русі.

Подолати синдром периферійності, лімітрофності, “сірої зони Європи” Україна здатна через прорив до нової духовно-культурної системи координат, а саме через відродження традиції не лише християнської, а й дохристиянської ведичної культури Київської та Литовської Русі, її інтегрування з прадавніми шарами Скіфської, Трипільської та Мезинської культур. Лише повернувшись до свого споконвічного руського кореня, консолідувавши національну свідомість навколо найдавніших духовно-культурних цінностей, що становлять глибинний фундамент, першооснову великих цивілізацій давнини (ведичної Індії, Персії, Стародавнього Єгипту, Еллади, Риму), й мобілізувавши пасіонарно-інноваційний потенціал молодого української мови та української культури, Україна може вирватися з “сірої зони” лімітрофності й стати повноцінною цивілізаційною альтернативою Російській Федерації, що звужується протягом останнього двадцятиріччя до континентального “острова Росія” та спирається на ординську традицію управління з її дихотомією “правитель – натовп”, що вже тричі призводила до катастроф Смути (1598–1613 рр., 1917–1920 рр., 1991 р.).

Саме об’єднання навколо стрижня Русі, Русі європейської, що спирається на традиційні духовно-культурні орієнтири Європи, спроможне консолідувати в єдину титульну націю русів-українців понад 95 % населення нашої держави, об’єднати на основі пасіонарної національної ідеї всі регіони та верстви населення, основні політичні сили, представників громадянського суспільства та віруючих усіх традиційних конфесій України: від Карпат до Донбасу, від Київщини до Криму. Таким чином, у дусі дуалістичної концепції Ю. В. Бромлея поєднуються етногенетичний та територіально-державний підходи до українського етногенезу, а справжніми критеріями етнікосу-ядра України виступає стала багатовічна сукупність спільних рис, ментально-культурних особливостей та ідентичностей, виражена етнонімами Русь та Русь-Україна.

Фактично, єдиною відмінністю “росіян” України від українців в умовах посттоталітарного інформаційного суспільства є те, що вони розмовляють на мові, що є чи не найближчою до української з усіх існуючих мов. Ця мова є не чим іншим, як обробленою для потреб колишньої царської та радянської багатонаціональної імперії, але народженою Руссю-Україною, розвинутою в стінах Києво-Печерської Лаври та Києво-Могилянської Академії руською мовою – мовою всіх гетьманів та козаків Війська Запорозького, мовою Петра Могили, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Григорія Сковороди.

Треба усвідомити, що “етнічний росіянин” України, який відкидає імперію, обираючи Європу та свободу, – це не представник “національної меншини”, а представник одного з субетносів титульної нації Русі-України – русів-українців.

Русь має стати сакральним знаком ідентичності української нації, її прадавня історія, культура, вірування, традиції – стрижнем об’єднання Українського народу.

Є безліч свідочств, що людська свідомість впливає на дійсність на квантовому рівні, перетворює світ. Концепція Русі-України відтворює багатовіковий національний код Українського народу, повертає органічний зв’язок, наступництво епох, робить наш народ не лише політичною, а й справді історичною нацією.

За своїми основними соціопараметрами Україна розвивається як плюралістичне, європейськи орієнтоване суспільство, переважна частина її населення ідентифікує своє походження від Київської, Галицько-Волинської і Литовської Русі – європейських держав з міцними традиціями самоврядування, поваг прав і гідності особистості, приватної власності, багатокультурним та багатоконфесійним середовищем проживання. Ординська традиція управління ніколи не була для України органічною. У цьому плані Русь-Україна Запорозької Січі, Гетьманщини, Києво-Могилянської Академії, Кирило-Мефодіївського братства традиційно виступала лібертаріанською альтернативою євразійсько-ординській, авторитарно-

деспотичній формі державного багатонаціонального об'єднання навколо Московської Русі. У пострадянську епоху ці принципи відмінності знову стали очевидними.

Ідея, культура, ідеали та цінності європейської Русі-України здатні створити, по суті, потужну Soft Power на просторі Східної Європи, спроможну масово завойовувати серця та думки патріотів як всередині України, так і створити мільйони ідейних друзів й симпатиків нашої держави як в Європі, так і на всьому пострадянському просторі.

Русь-Україна має посилити позиції Європейської цивілізації, стати справжнім bastionом Європи в бурхливому морі глобалізаційних процесів.

Визнаючи Божественну природу Всесвіту, відновлюючи історичну правду, консолідуючись навколо великої історії та багатотисячолітньої духовної спадщини наших предків, вважали б за нагальне в законодавчому порядку визнати Україну історичною та духовною спадкоємицею Київської, Галицько-Волинської і Литовської Русі та, з метою відновити втрачений зв'язок історичних часів нашої Батьківщини, ініціювати перед Верховною Радою України таку зміну до Преамбули Конституції України.

В частині п'ятій Преамбули слова "на землі України" замінити словами "на землі Русі-України (далі – Україна)".

Отже, Русь має стати сакральним знаком ідентичності української нації, її прадавня історія, культура, вірування, традиції – стрижнем об'єднання Українського народу.

Література

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Послесл. Н. Я. Бромлей. — 2-е изд. доп. — М.: Изд-во ЛКИ, 2008. — 440 с.
2. Караванський С. Відкритий лист Олександрові Солженіцину // Визвольний шлях. — 1991. — Кн. 1 (514). — С. 51–52.
3. Пилияев И. С. Доминанта Руси в формировании новой идеологии оппозиции в Украине // Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития Восточно-славянской цивилизации: Сб. науч. тр. по материалам III Международ. науч.-практ. конф. 18–19 декабря 2008 г. / Под ред. А. Г. Романовского, Ю. И. Панфилова. — Х.: НТУ "ХПИ", 2009. — С. 45–49; Пилияев И. С. Спроба прориву у розвитку національної ідеології. // Персонал Плюс. — № 25–26. — 2011. — 22–28 червня. — С. 10–11.
4. Ричка В. Київська Русь: чия спадщина? // Дві Русі / За заг. ред. Л. Івшиної. — К.: Укр. прес-група, 2004. — С. 9–14.
5. Мирошниченко Ю. Р., Удовик С. А. Русь-Украина. Становление государственности: В 2 т. — К.: Ваклер, 2011. — Т. 1: [С древнейших времен до создания империи]. — 2011. — XX с. + 778 с.
6. Мирошниченко Ю. Р., Удовик С. А. Русь-Украина. Становление государственности: В 2 т. — К.: Ваклер, 2011. — Т. 2: [От империи к независимости]. — 2011. — X с. + 733 с.
7. Авдеенко А. Правда Русская. — Донецк: ООО "Полиграф. дом "Донецчина", 2011. — 176 с.
8. Обушний М. І. Етнополітична парадигма еволюції назви "Русь" // Міжнар. наук. конф. "Дні науки філософського факультету — 2011", 20–21 квітня 2011 р.: Матеріали доп. та виступів / Редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. — К.: Видав.-поліграф. центр "Київ. ун-т", 2011. — Ч. 2. — С. 107–109.
9. Цегельський Л. Від легенд до правди... — Л.: Свічадо, 2003. — 336 с.
10. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. — Дрогобич: Відродження, 1997. — 360 с.
11. Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви "українець" // Україна в минулому: 36. ст. — К.; Л.: НАН України, Ін-т укр. археографії, Львів. від-ня, 1994. — С. 172–180.
12. Бачина-Бачинський Є. Євген Коновалець та його доба: Запис від 10.11.1930 // Щоденник із Женеви: Роз. "Є. Коновалець у Женеві". — Мюнхен: Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. — 1019 с.
13. Про першочергові заходи щодо відродження церкви Богородиці (Десятинної) в м. Києві: Розпорядження Президента України [Електронний ресурс]: Сайт Верховної Ради України "Законодавство України". — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=83%2F2000-%F0%EF>
14. Конституция Российской Федерации [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>
15. Сигал Е. Московское гетто // РБК. — 2007. — № 11. — С. 40–45.
16. Никонов В. Русский, российский, русскоязычный мир // Русский мир (Спец. вып. доп. к газ. "Рус. правда"). — 2011. — № 1. — С. 1–4.

Протягом усього періоду незалежності Україна страждає від синдрому "розколотої нації". Спираючись на історичні факти, обґрунтовано, що саме культурно-цивілізаційна спадщина, етнокультурна ідентичність та європейські цінності Київської, Галицько-Волинської і Литовської Русі є

справжнім фундаментом для консолідації українського народу, здатним об'єднати понад 95 % громадян нашої держави й на демократичних засадах перетворити Україну на одну з найзгуртованіших унітарних націй-держав Європи.

На протяжении всего периода независимости Украина страдает синдромом “расколотой нации”. Опираясь на исторические факты, обосновано, что именно культурно-цивилизационное наследие, этнокультурная идентичность и европейские ценности Киевской, Галицко-Волынской и Литовской Руси являются подлинным фундаментом для консолидации украинского народа, способного объединить более 95 % граждан нашей страны и на демократической основе превратить Украину в одну из наиболее сплоченных унитарных наций-держав Европы.

Throughout the period of independence Ukraine suffers from the syndrome of “divided nation”. The study being based on historical facts proves that the cultural and civilizational heritage, ethno-cultural identity and European values of the Kiev, Galicia-Volyn and Lithuanian Rus are the genuine foundation for the consolidation of the Ukrainian people enabling to unite more than 95 % of the country’s citizens and, on the democratic basis, turn Ukraine into one of the most cohesive unitary nation-states of Europe.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

ДЕФОРМАЦІЇ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ЯК КРИЗОВІЙ ДЕРЖАВІ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ТИПУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 26–32

Сучасна українська держава у процесі свого історичного транзиту до демократії зіштовхується із системним комплексом проблем, що ставлять під сумнів саму перспективність українського державного проекту.

Це не просто криза і стагнація економіки, низький рівень життя людей і ціннісний хаос. Спостерігається стрімкий регрес суспільства і держави, пов'язаний значною мірою з деформацією державного управління, від неефективності якого значною мірою залежить доля країни, держави і його громадян. Український дослідник Б. Будзан справедливо констатує кризу керованості в українському суспільстві, неадекватність управління, кризу людських відносин, що порушує принципи стимулювання, відповідальності і дисципліни, чіткості виконання прийнятих рішень, суворого контролю і санкцій, корпоративної етики [1, 196].

Тому важко переоцінити значення для долі українського суспільства осмислення деформацій державного управління і вироблення способів його стримування. Йдеться про крайню неефективність державного управління, його нетехнологічність, негативні наслідки від прийняття неправильних управлінських рішень, чисельні конфлікти, що паралізують державу, гальмують процес її відновлення. Позначимо їх найбільш коректним терміном — “деформації державного управління”. Цей термін охоплює певні типові явища, для характеристики яких використовується доволі багато нечітких термінів, таких як “проблеми”, “пороки”, “недоліки” і “помил-

ки”, “негативні наслідки” тощо. Останні в теорії американського соціолога Р. Мертона одержали назву “дисфункцій”. Таким чином, термін “деформація державного управління” відображає два основних класи явищ відхилення самого змісту державного управління від норми і негативність наслідків такого управління.

Звернемо увагу на недоліки зазначеного терміна. Вони полягають у тому, що деформація є результатом трансформації зробленого стану управління. А таким воно в перехідному і кризовому суспільстві ніколи не було. Швидше за все, деформація є не тільки наслідком невдалих реформ і стихійних змін, а й являє собою невідповідність нормі.

Вивчення цих явищ дуже актуальне, оскільки дає можливість зрозуміти як в остаточному підсумку виробити програми і технології їх подолання (табл. 1). Розглянемо сутність, типології і тенденції розвитку деформацій сучасного державного управління.

Щодо природи цих явищ існує кілька підходів. Найбільш поширене бачення причин деформацій державного управління в поганій спадковості. Свого часу більшовики як основну причину всіх недоліків при соціалізмі бачили дурне спадкування капіталізму, а самі ці явища трактувалися як так називані “рідні плями капіталізму”. Стосовно

самої держави, то вона в марксизмі розглядалася як історично тимчасове явище, на зміну якому прийде суспільне самоврядування. Таким чином, за державою споконвічно визнавалася недосконалість, яка буде ліквідована шляхом її історичного знищення.

В умовах демократичного розвитку як аргумент усіх недоліків починають використовувати спадщину вже не капіталізму, а соціалізму. При цьому обидві позиції — більшовицька і демократична — принципово близькі абсолютизацією соціально-генетичного підходу до деформацій. Варто підкреслити, що пояснення загально-соціологічного і генетичного планів не позбавлені здорового глузду, але вони не можуть бути вичерпними.

Продуктивний підхід до пояснення масштабності деформацій державного управління висуває О. Прохоров, який сформував концепцію російської моделі управління. Мова йде про те, що система управління, і це характерно для всієї історії як України, так і Росії, досягає крайньої деградації на її нестабільній, мобілізаційній фазі. Причина цього в тому, що в умовах мирного і стабільного розвитку система управління витрачає свої життєві сили на хронічні узгодження, що призводить до неприйняття невідкладних управлінських рішень. Тому наслідком цього є необхідність більш частішої заміни керівників у кожній організації й у країні в цілому [6, 198–199]. Потім настає етап мобілізації, і управлінська система починає доволі швидко й успішно вирішувати завдання, що стоять перед нею. Однак ціна її досягнень неминуче тягне і величезні втрати. Тому ціна управлінських перемог є дуже великою. Відмінність України від Росії у цьому плані тільки в тому, що мобілізація в ній паралізована публічною віртуальною демократією, яка неминуче робить деформації хворобливими, такими, що ставлять під сумнів саме майбутнє української державності.

Достатньо переконливим варіантом пояснення деформацій державного управління є інноваційний підхід, обґрунтований Й. Шумпетером, відповідно до якого державні форми

у процесі історичного розвитку суспільства через їх високу консервативність, тверду інституціональність на визначених етапах суспільного розвитку або різко відстають, або забігають наперед порівняно з формами економічного, політичного, соціального і духовного життя суспільства. Вони стають неадекватними суспільному буттю. Якщо процес відновлення їх буття затримується, то починається взаємна адаптація одна до одної, у тому числі і шляхом деформацій. Таким чином, деформації державного управління не тільки успадковуються, а й виникають самі по собі. Вони є в остаточному підсумку результатом гальмування інноваційних процесів у державному організмі.

Парадоксально й те, що деформації управління значною мірою сприяють не тільки низьким темпам змін, а й високим темпам неправильно організованих змін. Не можна не погодитися з К. Клок і Дж. Голдсмітом, які пишуть: “Якщо намагатися керувати процесом змін за класичною схемою, ми зіштовхнемося з подальшим зміцненням ієрархії, бюрократії, автократії й ослабленням тенденцій, що позначають становлення демократії і самоврядування на основі співробітництва” [4, 337]. Це, безсумнівно, веде до зміцнення фундаменту деформацій управління.

Заслуговує на увагу позиція відносно того, що деформації державного управління є результатом кризи управлінської думки. Не можна не погодитися з О. В. Тихоновим у тому, що “управлінська думка” зіштовхнулася з проблемами теоретико-методологічного плану. Вона шукає подолання того однобічного, одномірного трактування управління, що склалося на початку індустріальної епохи [7, 32]. По суті, ми постали перед проблемою неадекватності управління, що була сформульована В. В. Буреого [2]. Основна причина деформацій у тому, що неадекватна управлінська теорія призводить до неадекватності управлінської практики. Ментальна криза в головах керівників деформує державно-управлінську систему.

Не позбавлений здорового глузду підхід, що апелює до розмноження деформацій у

благодатному середовищі держави через появу своєрідних зон епідемії, гниття, які поступово охоплюють весь державний організм. По суті, ми маємо справу зі своєрідною транскрипцією мікробіологічної доктрини деформацій державного управління. Справді, приклади безкарності корупції у вищих ешелонах державного чиновництва подібні до інфекцій і швидко поширюються на нижчі рівні ієрархії управління.

Цікава концепція ланцюгових реакцій, яка полягає в тому, що порушення в державному управлінні являють собою ланцюжки деформацій, які пронизують державу.

Існує і геополітичний аспект деформації державного управління в Україні, що зумовлений конкуренцією за вплив на Україну геополітичних акторів. Вони і створюють зону спонтанного хаосу, сповільнення розвит-

ку, постійної зміни геополітичних орієнтацій, що в остаточному підсумку постійно відтворює деформації, призводить до згасання пасіонарної енергії нації. У концептуальному сценарії майбутнього надається перевага розвитку “нового феодалізму”, передбачається розширення “зон кризи” або географічних районів, де норми права не діють, але постійно пульсують конфлікти [3, 465]. Якщо це так і тенденції дисфункціонального розвитку будуть зберігатися, то Україна може перетворитися в зону нового феодалізму вже в найближче десятиліття.

Згідно з нашою точкою зору кожна з наведених нижче доктрин має реальні підстави. Деформації державного управління виникають у результаті постійного хаосу в перехідних кризових системах, в яких існують дуже серйозні проблеми з нормами. Усе це ство-

Таблиця 1

Проблеми і шляхи вдосконалення управління як соціального інституту

Аспект управління	Його проблеми	Удосконалення управління
Нормативно-правовий аспект	Нерозвиненість нормативно-правової бази, її авторитарність і суперечливість	Формування нормативно-правової бази, її демократизація і лібералізація, підвищення відповідальності за результати управління
Організаційний аспект	Кризовість, конфліктність організацій, низький інноваційний тонус	Стратегічне планування організацій, інноваційний і антикризовий менеджмент
Кадровий аспект	Низький рівень підготовки кадрів, їхній бюрократизм, безвідповідальність, корупція, незахищеність	Підвищення якості підготовки управлінських кадрів, боротьба з бюрократизмом і корупцією
Діяльнісний аспект	Неефективність управлінських рішень, слабка технологічна, інформаційно-аналітична і комп'ютерна забезпеченість управління	Підвищення ефективності діяльності шляхом її технологізації, системний підхід, зв'язок з населенням, інформатизація

Таблиця 2

Класифікація деформацій державного управління

Підстава класифікації	Види деформацій, їх характеристика
Місце в системі управління	Функціональні – являють собою деформацію основних функцій державного управління, що призводить до зростання його дисфункціональності Структурні – різного роду структурні деформації, найчастіше гіпертрофованість окремих ланок структури Організаційні – дисбаланс організації державної влади і управління, найчастіше виявляється у надмірній жорсткості або нечіткості організаційних структур Програмні – помилки стратегій, програм, планів і прогнозів, найчастіше у вигляді ресурсної незабезпеченості і відсутності систем управління програмами Ментально-культурні – неадекватність ментальності й управлінської культури, помилковість тієї філософії й ідеології державного управління, що застосовуються
Ідентифікація дії суб'єкта	Злочини – пов'язані з усвідомленим або неусвідомленим порушенням закону Прорахунки – пов'язані з помилковими діями

Тип соціальних форм	Бюрократизація – роздутість і заплутаність апарату управління, багатописання, підміна законів підзаконними актами, тяганина, консерватизм, неприступність, протекціонізм Корупція – використання службового становища з метою особистої наживи Порушення прав людини – різні аспекти порушення прав і свобод громадянина державними органами і посадовими особами державного управління та місцевого самоврядування Руйнування системи управління – свідомі або неусвідомлені дії, що призводять до втрати організованості, припинення функціонування системи управління, її розвалу Зниження ефективності системи управління, дезорганізація, деморалізація, демотивація – дії, що призводять до погіршення результативності функціонування системи, зниження організованості, рівня корпоративної моралі і мотивації
Тип суб'єкта	Командні – є результатом командної діяльності або бездіяльності Персональні – виникають завдяки діяльності або бездіяльності керівника
Соціальний час	Утопізація – втілення в сьогодення утопічних моделей майбутнього Неадекватна актуалізація – актуалізація того, що не є актуальним Ретроризація – втілення в сьогодення безперспективних моделей минулого, що гальмують розвиток нововведень
Джерело походження	Власні – викликані діями суб'єктів управління, національними особливостями системи державного управління Далекі впливи – викликані негативними впливами суб'єктів або факторів глобального співтовариства
Можливість усунення	Принципово нездоланні – не можуть бути усунуті із суспільної системи через їх генетичну зумовленість Принципово переборні – можуть бути переборені при виникненні більш сприятливих впливів і відповідної активності суб'єктів управління

рює умови для деформацій, що швидко виникають і починають масштабно поширюватись, вражаючи основні ланки системи управління (табл. 2). Незалежно від домінування механізмів їх виникнення, вони проявляються по всіх основних аспектах управління: нормативно-правовому, організаційному, кадровому і діяльнісному. Наведена таблиця характеризує стан проблем і шляхи вдосконалення управління за цими аспектами.

Деформації державного управління характеризуються значною розмаїтістю і можуть класифікуватися на таких підставах: місце в системі управління, ідентифікація дії суб'єкта, тип суб'єкта, соціальний час, походження, можливість усунення.

Серед причин деформації державного управління як галузі практичної діяльності найважливішим є його надмірна політизація. Нині, як ніколи, істотно посилилася залежність державного управління від політичної кон'юнктури. Періодичні зміни влад-

них команд щораз завершуються чищеннями державного апарату не за принципом професіоналізму, а за принципом “замінімо чужих на своїх”. Це призводить до поступового вимивання з державної служби фахівців, багато з яких ідуть у конкуруючий з державою бізнес.

Головний біль усього українського суспільства — корупція посадових осіб, органів державної влади і місцевого самоврядування, що набула інституціонального характеру і організованих форм, проросла в державні структури. Негативні наслідки від системної корупції в Україні колосальні. Це не тільки величезні матеріальні втрати з нижньою межею близько 12 млрд справ, а й розширення тіньової економіки, виключення можливостей успішного росту чесного бізнесу, руйнування основ конкуренції, що не дає змоги державі виступати регулятором економіки, посилює організовану злочинність, деформує мотивацію керівників і відповідальність влади, паралізує демократію і робить її формально-декларативною [5, 25–27].

Система управління характеризується ціннісним хаосом, коли нерідко чиновники органу державного управління керуються прямо протилежними цінностями, практично не розвинений державний корпоративізм. Існує реальний конфлікт між державним і національним патріотизмом. Найактуальнішим у ціннісному управлінні є проблема довіри, дефіцит якої для України має негативні наслідки.

Ця проблема детально досліджена духовним спадкоємцем М. Вебера американським дослідником Ф. Фукуямой, який розглядає фактор довіри як ключову характеристику людського суспільства, що виявляється як на індивідуальному рівні, так і на рівні соціальному (довіра до суспільних інститутів і держави в цілому) [9, 6]. Він пише: “Узагалі ж довіра має як мінімум дуже важливу цінність із прагматичної точки зору. Довіра – це своєрідне мастило суспільного механізму. Воно вкрай ефективне; маючи можливість покластися на слово іншої людини, ти заощаджуєш собі зусиль” [9, 254]. Поширеність довіри несе значну економію суспільства у справах корупції, судових витрат і контролюючих органів. Виникнення довіри він пов’язує з тим, що співтовариство розділяє визначений набір моральних цінностей, і його члени внаслідок цього можуть покладатися на передбачуване і чесне поведіння один до одного [9, 257]. Ф. Фукуяма розглядає соціальний капітал суспільства як результат наявності довіри між його членами [9, 53].

Державне управління в Україні практично цілком позбавлене “мастила” довіри, що в подальшому призведе до пробуксовування і руйнування його механізмів. Історичний проект України може розбитися об типові помилки, яких припускаються топ-менеджери провідних корпорацій світу: кумівство, жадібність і невизнання власних помилок. Фактор кумівства є безуспішною спробою компенсації нестачі довіри. Жадібність – фактор витиснення з управління довіри. А невизнання помилок є закономірним результатом в умовах дефіциту довіри. Синді Фінкельштейн виокремлює чотири синдроми, що несуть небезпеку комерційній діяльності корпорації: “1) помилкові погляди керівника,

що призводять до того, що в компанії складається перекручене уявлення про дійсність; 2) згубні установки, які “консервують” це перекручене уявлення; 3) збій роботи комунікаційних систем, що мають забезпечити проходження потенційно важливої інформації; 4) лідерські якості, які заважають керівникам компанії коригувати обраний організацією курс” [8, 30]. Таким чином, значну роль в управлінні загалом і державному управлінні зокрема починають відігравати глибинні особистісні якості, світогляд і цінності, роль яких практично не досліджена.

Особливо деформується діяльність самих керівників. Мова йде насамперед про деформації стилю управління. Зазначимо, стиль управлінської діяльності являє собою відносно стійку систему способів, методів і форм практичної діяльності менеджера, у яких поєднується індивідуальний управлінський досвід і сформована в суспільстві система вимог до управління. Стиль містить у собі також манеру і спосіб поведінки менеджера у процесі підготовки і реалізації управлінських рішень. Тому стиль управління це:

- система діяльності керівника;
- індивідуальні якості, притаманні конкретному керівникові;
- сукупність способів і методів, яким він віддає перевагу;
- перетворені через індивідуальну практику сформовані в суспільстві вимоги до управління;
- спосіб, манера поведінки.

Деформації стилю відрізняються різним ступенем руйнування підвалин його цивілізованості. При цьому найбільш глибокі, системні деформації призводять до того, що виникають і надто поширюються девіантні стилі управління. Схарактеризуємо найбільш небезпечні з них.

1. **Патерналізм**, тобто такий стиль, що характеризується турботою про людей. Керівник, який дотримується цього стилю, поводить себе як батько сімейства. Він піклується про підлеглих, “пробиває” для них пільги, поздоровляє на свята й у дні народження. Але нерідко за це вимагає бездумної покори. Основ-

- на причина розвитку цього стилю полягає у незахищеності чиновників апарату в умовах його постійного відновлення. На думку керівника, виживати в кадрових змінах мають самі підлеглі. Наслідком цього стилю є формування не професійних, а споживчих команд чиновників, схильних до “дерибану”.
2. **Опортунізм**, що припускає поєднання будь-яких або всіх можливостей, що здатні зміцнити становище керівника або дати йому особисті переваги. Керівник-опортуніст підлаштовує всіх і кожного під свої інтереси. Його поведження мінливе, непостійне, але чітко й однозначно зорієнтовано і замкнуто на власній особистості. Цей стиль зумовлений необхідністю постійного пристосування до нововведень і кадрових змін. Наслідком цього стилю є втрата державним службовцем здатності самостійно мислити і діяти, діяльність за принципом “чого бажаєте?”
 3. **Фасадизм**, що ґрунтується на прикрашенні зовнішніх фасадних сторін управління. Керівник фасадного типу надає величезну увагу іміджу, символам, традиціям, святкам організації, але не звертає увагу на її проблеми. Суть стилю полягає у проявах кризи, яку переборюють, з якою хочеться швидко впоратися і показати досягнення управління. Наслідки стилю – у втраті почуття реальності, переході до неадекватної ситуації управління, демонстрації успіхів.
 4. **Пофігізм**, що являє собою повну байдужість керівника до всіх аспектів функціонування організації і діяльності підлеглих. При цьому стилі події повинні йти так, як мають йти. Усяке бажання змінити хід подій обривається короткою фразою: “Не висувайся!” Такий стиль характерний для депресивних ситуацій, організацій і керівників.
 5. **Нарцисизм**, що подібний до поведження міфологічного Нарциса, закоханого в себе. Цей стиль характеризується перетворенням керівника в епіцентр організації, який позбавлений здатності бачити і розуміти інтереси, сподівання і проблеми інших людей. Для нього суттєвим є лише він один, існують тільки власні думки, дії і почуття. При цьому всі досягнення організації стають досягненнями тільки керівника, а недоліки – результатом діяльності співробітників. Часто цей стиль підкріплюється примхливістю керівника. Носіями такого стилю в державному управлінні найчастіше є вихідці з політики.
 6. **Кумізм**, характеризується тим, що діяльність керівника зводиться до проявів турботи до своїх родичів і кумів, які доволі часто заповнюють у державній організації вільні вакансії. Такий стиль є ознакою низького рівня сучасної культури керівника і його залежності від традицій.
 7. **Телефонізм**, характеризується безперервними телефонними розмовами керівника. Він постійно говорить по кількох мобільних і службових телефонах, створює в оточуючих відчуття його повної зайнятості, перед якою блякнуть усі найневідкладніші справи організації.
 8. **Гудвінізм**, ґрунтується на аналогії зі стилем Великого Гудвіна в казці Олександра Волкова “Чарівник Смарагдового міста”, правління якого забезпечувалося двома інструментами: величезною дистанцією правителя від підлеглих і окулярами, що змушували бачити навколишній світ у смарагдовому світлі. При цьому значна дистанція використовується керівником як спосіб маскування своєї професійної невідповідності.
 9. **Хамізм і скунсіанство**, характерний для керівника з низькою загальною культурою. Це стиль керівника-хама, який отримує задоволення від психологічного садизму. Стиль ґрунтується на принципі “Підлеглий завжди неправий”. Стосовно скунсіанства, то тут мова йде про запозичення керівником технологій комунікації з підлеглими і конкурентами у маленького звірка скунса, який бореться зі своїми ворогами винятково смердючим струменем

випорожнень. Наслідки від стилю до-
сить різноманітні: ліквідація конкурен-
тів, збільшення дистанції з підлеглими,
втрата ініціативи тощо.

Стильові деформації, як і деформації ін-
ших типів, знижують рівень цивілізованості і
ефективності державного управління, відки-
дають його в далеке доіндустріальне минуле.
Але найголовніше в тому, що деформації галь-
мують вихід суспільства і держави з кризи, по-
роджують у населення відчуття безнадійності.

Тому розробки технологій подолання де-
формацій державного управління нині є од-
ним з найактуальніших завдань державного
управління як галузі науки. Це питання за-
слуговує спеціальних досліджень. Ми роз-
глянули лише на найефективніші шляхи їх
подолання, якими виступають:

- по-перше, системні дослідження де-
формацій державного управління, які є ін-
струментарієм практично всіх соціально-
гуманітарних наук, побудову їх концепції,
налагодження системи моніторингу;

- по-друге, формування в суспільстві уяв-
лення про досягнення державного управлін-
ня, особливо в країнах Європейського Сою-
зу, про нормативно-правове регулювання
управлінської діяльності;

- по-третє, налагодження системи вну-
трішнього і зовнішнього контролю в органах
державного управління та органах місцевого
самоврядування, особливо контролю з боку
громадянського суспільства;

- по-четверте, проведення цілеспрямо-
ваної кадрової політики у сфері державної
служби, що включає підбір, професійне нав-
чання, розміщення і просування кадрів.

Література

1. Будзан Б. Менеджмент в Україні: сучасність і пер-
спективи. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2000. –
349 с.
2. Бурега В. В. Социально-адекватный менеджмент. В
поисках новой парадигмы: Монография. – К.: Изд. центр
"Академия", 2001. – 272 с.
3. Государственная политика и управление: Учебник: В
2 ч.; Ч. 11 // Уровни, технологии, зарубежный опыт госу-
дарственной политики и управления / Под ред. Л. В. Сморг-
гунова. – М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2007. – 495 с.
4. Клок К., Голдсмит Дж. Конец менеджмента и станов-
ление организационной демократии. – СПб.: Питер, 2004. –
368 с.
5. Коррупция в системе государственного управ-
ления Украины (значение, причины и механизмы иско-
ренения) // [Электронный ресурс]: – Режим доступа:
index.php?option=com_content&task=view&id=156&Itemid=11.012008. – 57 с.
6. Прохоров А. П. Русская модель управления. – М.:
Эксмо, 2006. – 384 с.
7. Тихонов А. В. Социология управления. – Изд. 2-е, доп.
и перераб. – М.: Канон + РООИ "Реабилитация", 2007. –
472 с.
8. Финкельштейн С. Ошибки топ-менеджеров ведущих
корпораций: Анализ и практические выводы: Пер. с англ. –
3-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 394 с.
9. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и
путь к процветанию: Пер. с англ. – М.: ООО "Изд-во АСТ":
ЗАО НПП "Ермак", 2004. – 730 с.

Стильові деформації знижують рівень цивілізованості і ефективності державного управління, гальмують його розвиток і вихід суспільства і держави з кризи. Розробка технологій подолання деформацій державного управління є актуальним завданням державного управління як галузь науки і заслуговує на спеціальні дослідження.

Стилевые деформации снижают уровень цивилизованности и эффективности государственного управления, тормозят его развитие и выход общества и государства из кризиса. Разработка технологий преодоления деформаций государственного управления является актуальной задачей государственного управления как области науки и заслуживает специальных исследований.

Style of deformation reduces the level of civility and efficiency of public administration, hampering its development in and out of society and the state of crisis. Development of technologies to overcome deformities government issued urgent task of the government as science and deserves special study.

Надійшла 30 жовтня 2011 р.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН У ХХІ СТ.

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 33–39

Проблема вдосконалення гендерних відносин в українському суспільстві має вирішуватися з урахуванням різноманітних чинників і є однією з пріоритетних у сучасному соціокультурному просторі держави.

Специфіка усвідомлення гендерних проблем у сучасному суспільстві виявляється у багатосторонніх підходів, багатогранності та варіативності системного наукового бачення, що можливе за умов знайомства з досягненнями сучасної теорії і практики гендера, які вже стали класичними. Науковий пошук вчених нині підтримується Програмою Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) “Сприяння гендерній рівності”, що є логічним і послідовним продовженням низки попередніх гендерних проектів, які створюють механізм реального впровадження принципово нового підходу до гендерної політики соціуму [1; 2].

Нині гендерні дослідження стали однією з найпродуктивніших галузей наукового пошуку у світі, які наполегливо вимагають свого впровадження і у вітчизняну практику.

Нормативне впорядкування й регулювання суспільних відносин, у тому числі відносин між жінкою і чоловіком як соціальними групами, відбувається шляхом формування і розвитку різних соціальних норм: моралі, права, звичаїв, установок, традицій, корпоративних норм, ціннісних уявлень. Гендерні відносини в Україні значною мірою побудовані на звичаєвому праві, тобто соціальних нормах, які регулюють повсякденні відносини чоловіка і жінки.

Концепція правової рівності жінок і чоловіків складалася історично відповідно до по-

треб часу, з розвитком суспільства, усвідомленням себе як вільних особистостей та з творенням політико-правового середовища, в якому особистість могла б себе реалізувати.

У сучасному розумінні гендерна рівність означає наявність рівних умов для жінок і чоловіків в реалізації всіх прав людини та можливість участі в політичному, економічному, духовному і культурному розвитку, а також рівного користування його результатами.

Сучасна модель рівності жінок і чоловіків передбачає синтез окремих різновидів рівності (рис. 1).

Отже, сучасне поняття рівності жінок і чоловіків передбачає інтегроване поєднання окремих різновидів рівності у правах, свободах, обов'язках, відповідальності, можливостях і шансах. Проте правовий спосіб закріплення принципу рівності статей передбачає право на відмінності, що стосується жінок, і закріплюється в законодавстві. У контексті рівності прав чоловіків і жінок Конституція України деюре визначила та закріпила гендерну стратегію розвитку українського суспільства. Вона створила базове підґрунтя щодо визначення правового механізму рівних прав і можливостей. Його вдосконалення потребує адаптації положень міжнародного законодавства до національних чинних нормативно-правових актів. Слід зазначити, якщо гендерна експертиза законодавства в

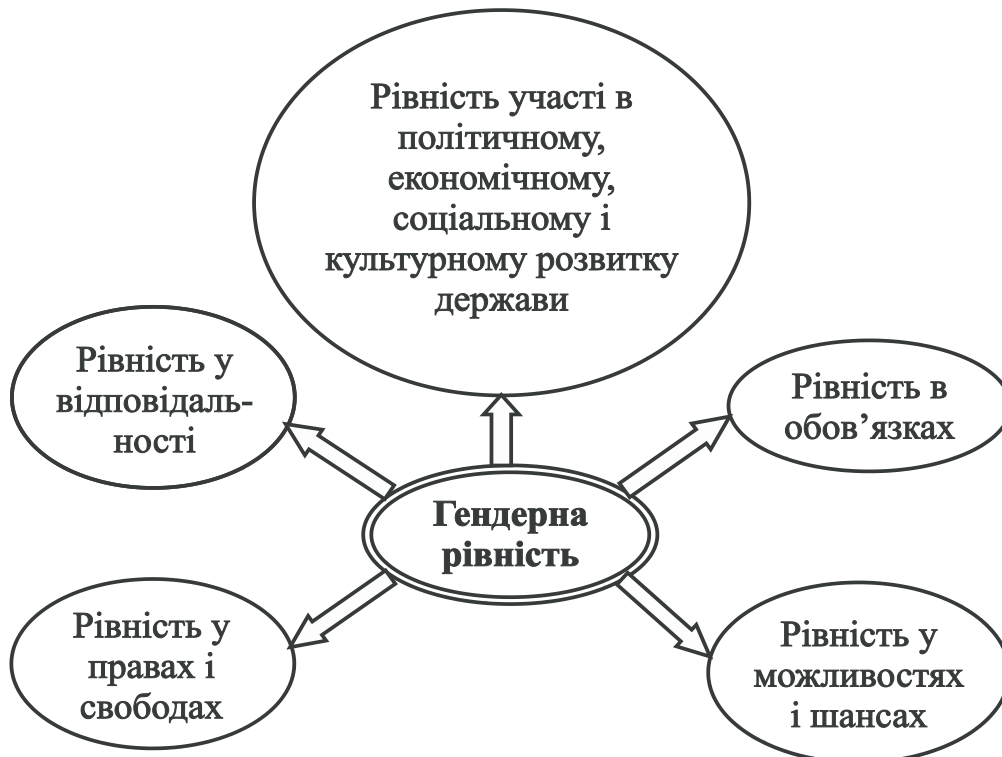

Рис. 1. Концептуальна модель складових гендерної рівності

Україні вже має місце, то заходи щодо гендерного квотування поки не передбачені. Наприклад, національне законодавство ряду країн світу закріплює спеціальні тимчасові заходи, тобто систему гендерного квотування, яке закріплене в Конституціях Руанди (48,8 % жінок), Бельгії (35,3 %), Коста-Рики (35,1 %), Аргентини (30,7 %), Мексики (22,6 %), Тайваню (22,2 %), Пакистану (21,1 %), Болівії (18,5 %), Перу (17,4 %), Словаччини (17,3 %), Домініканської Республіки (17,3 %) Франції (12,1 %) [3].

Отже, розвиток гендерних відносин в Україні повинен передбачати здійснення політики гендерного паритету шляхом вивчення і запровадження міжнародних стандартів і позитивного досвіду застосування їх в національному законодавстві різних країн світу у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [4; 5].

Внесення змін необхідне і до трудового законодавства, оскільки закріплені в ньому гарантії та пільги носять, в основному “жіночий” характер. При цьому треба збе-

регти норми, які впливають з анатомо-фізіологічних особливостей жіночого організму, виконання жінками репродуктивної функції з народження дітей. Правове і соціальне порівняння обов’язків і відповідальності обох статей у сфері сімейних відносин, особливо виховання дітей, сприятиме створенню належних умов для поєднання професійної діяльності з сімейними обов’язками [6–8].

Розглядаючи питання розвитку гендерних відносин у контексті реалізації політики гендерного паритету у трудових відносинах, окремо потрібно проаналізувати надання пільг та гарантій, які закріплені у Кодексі законів про працю “Праця жінок”. Поряд із жінками такі гарантії поширюються на батьків, які виховують дітей без матері, в тому числі у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі. Не всі чоловіки мають такі права, як додаткові відпустки працівникам, які мають дітей, надання путівок до санаторіїв, гарантії при прийнятті на роботу та заборона звільнення, обмеження роботи в нічний час та відрядження тощо. Проте в су-

часних умовах батьки на рівних беруть участь у вихованні дитини та утриманні родини. В цьому зв'язку постає необхідність привести ці правові норми, які закладаються в основу трудових відносин, до єдиного порядку з урахуванням принципу гендерного паритету. Виходячи з цього, і трудове законодавство, і трудові відносини на сьогодні щодо дотримання політики гендерної рівності потребують суттєвого реформування [3; 9].

Відповідно до “Декларації тисячоліття” важливе значення для розвитку гендерних відносин у ХХІ ст. мають ряд фундаментальних цінностей [10; 11]:

1. Свобода. Чоловіки і жінки мають право жити і виховувати своїх дітей у гідних для людини умовах, вільних від страху насильства та голоду, гноблення і несправедливості. Кращою гарантією цих прав є демократична форма правління.
2. Рівність. Жодна людина не повинна позбавлятися можливості користуватися благами розвитку, має бути гарантована рівність прав та можливостей чоловіків і жінок.
3. Солідарність. Усі гендерні проблеми повинні вирішуватися на засадах принципів рівності та соціальної справедливості.
4. Терпимість. При всьому розмаїтті культур, мов, віросповідань люди повинні поважати один одного. Відмінності в рамках окремих суспільств не повинні бути підставою для переслідувань. Необхідно активно заохочувати культуру та діалог між усіма цивілізаціями.
5. Повага до природи. Нинішні несталі моделі виробництва та споживання мають бути змінені в інтересах майбутнього благополуччя та добробуту наших нащадків.
6. Загальний обов'язок. Обов'язок управління глобальним економічним і соціальним розвитком, а також усунення погроз міжнародному світу та безпеці має розподілятися між народами та здійснюватися на багатосторонній основі.

Враховуючи важливість та розповсюдженість проблеми бідності, перед людством поставлене стратегічне завдання скоротити вдві-

чі до 2015 р. частку населення, яке має дохід менше одного долара на день, а також страждаючого від голоду.

Дуже важливим стратегічним завданням є забезпечення дітей, як хлопчиків, так і дівчаток, стосовно можливостей отримання в повному обсязі початкової шкільної освіти та рівного їх доступу до всіх рівнів освіти. Передбачено запровадити заходи щодо зниження материнської смертності на три чверті, а також смертності серед дітей у віці 5-ти років на дві третини порівняно з їх нинішніми рівнями. З метою поліпшення здоров'я потрібно надавати особливу медичну допомогу дітям, позбавленим батьківського піклування через ВІЛ / СНІД.

Особливо актуальним є інтеграція зусиль щодо надання рівних можливостей користуватися всією сукупністю прав людини та основними свободами всім жінкам дорослого та підліткового віку, які стикаються з комплексом бар'єрів, що перешкоджають розширенню їхніх прав та поліпшенню життєвого рівня.

Комісією Організації Об'єднаних Націй зі становища жінок було вирішено внести перспективні стратегії в усі програми соціально-економічного розвитку на засадах комплексного підходу до проблеми рівності статей, який розглядається як інноваційна стратегія досягнення гендерної рівності в соціальному, економічному і політичному житті країн світу.

Суб'єктами реалізації комплексного підходу щодо гармонізації гендерних відносин у сучасному суспільстві можуть бути державні структури, політики, громадські організації, науковці та науково-дослідні інститути, міжнародні інститути, мас-медіа, лобістські групи тощо.

Комплексне бачення гендерної картини суспільства потребує системного, логічного її осмислення як цілісності в усіх підсистемах взаємозв'язку та взаємодії чоловіка й жінки, наукового визначення тенденцій гендерних змін, розвитку і перетворень.

Він полягає в організації (реорганізації), поліпшенні, вдосконаленні й оцінюванні процесів прийняття рішень з метою вирішення проблематики рівності жінок і чоловіків у

всіх галузях економіки та соціальної сфери й на всіх рівнях за участю суб'єктів, залучених до здійснення соціальної гендерної політики. Причому інтереси й досвід чоловіків і жінок повинні використовуватися як обов'язковий соціальний індикатор при розробленні загальних гендерних концепцій суспільного розвитку, втіленні їх в життя, виконанні відповідних програм у політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах буття. Аналіз свідчить, що в багатьох країнах світу останні десятиліття XX ст. були періодом істотних зрушень у вирівнюванні прав і можливостей чоловіків і жінок, особливо щодо доступу до економічних, політичних та освітніх ресурсів, подоланні традиційних уявлень про соціальні ролі й особистісні характеристики жінок і чоловіків. У цьому зв'язку оцінка суспільств з позицій гендерного паритету та запровадження засобів сьогодення, які сприяють дотриманню неупередженого ставлення до особи, незалежно від статі, розглядаються як важливі складники демократичного розвитку держави. Якщо Україна піде шляхом демократії, ідеологія гендерного паритету буде змістовно осмислена й практично втілена. Проте офіційний дискурс жіночого і чоловічого, який підтримує влада, соціальні інститути суспільства, дає підстави вважати, що рівності статей буде досягнуто не скоро. Підґрунтям для такого висновку є реальний стан та експертна оцінка рівня гендерних відносин у багатьох сферах буття українського суспільства (економічна, соціальна, правова, політична), а також у громадській свідомості та самосвідомості громадян, де закріплені глибоко вкорінені гендерні стереотипи [11].

Аналіз істотних перетворень та гендерних відносин громадян свідчить, що в сучасний період Україна за ціннісно-нормативними уявленнями населення в числі інших східно-європейських країн значною мірою наближена до Азії та Африки, ніж до Західної Європи [4, 5].

Слід зазначити, що Україна вже давно належить до країн, де стимулюється і схвалюється заняття жінок оплачуваними видами діяльності. Від жінки, на відміну від чоловіка,

суспільство очікує одночасного виконання двох соціальних, важко поєднуваних і навіть конфліктних ролей матері та годувальниці. Причому роль матері-виховательки розглядається як необхідна сфера соціальної самореалізації жінки як повноцінної людської істоти [6–8].

Розглядаючи перспективи розвитку гендерних відносин у XXI ст., слід зазначити необхідність оновлення всіх форм буття, у тому числі й політичного. В цьому контексті жінки повинні навчатися сучасним принципам, формам та методам партійної діяльності, входження в систему влади, привнесення в діяльність нових гендерних особливостей, вироблення нових форм і методів дій, відповідного компетентного розв'язання складних та гострих державних і суспільних проблем, пошуку гендерно чутливих і свідомих політиків-чоловіків для впровадження збалансованої гендерної політики в суспільстві.

XXI ст. потребує формування нових типів політичних лідерів-жінок і чоловіків, які гармонійно поєднують позитивні жіночі та чоловічі управлінські якості.

Соціально-психологічний портрет такого лідера включає якості, що формують лідерський потенціал особистості: далекоглядність, сміливість, відповідальність, здатність до аналізу та прогнозування, авторитетність для соціального оточення, креативність та високий рівень інтелекту, корпоративна культура, здатність працювати з іншими людьми, підтримка сім'ї (чоловіка, батьків), готовність ризикувати [12, 13]. Проте, лідера-жінку, як і лідера-чоловіка, не можна ототожнювати з жінкою або чоловіком-керівником, менеджером. Дискримінантні відмінності менеджера і лідера за О. С. Виханським, О. І. Наумовим (1998) наведені у таблиці.

З позицій акмеїчної та гендерної психології генезу становлення типів буття та формування лідерської позиції людини за В. М. Колпаковим може бути подано як зазначено на рис. 2.

Нова реальність формує жінку-лідера і чоловіка-лідера нового типу, які мають бути орієнтовані не на силові методи діяльності,

Дискримінантні відмінності менеджера і лідера

Менеджер	Лідер
Адміністратор	Інноватор
Доручає	Надихає
Працює за цілями інших	Працює за власними цілями
План – основа дій	Бачення – основа дій
Покладається на систему	Покладається на людей
Використовує аргументи	Використовує емоції
Контролює	Довіряє
Підтримує рух	Дає імпульс рухові
Професіонал	Ентузіаст
Приймає рішення	Перетворює рішення на реальність
Робить справу правильно, його поважають	Робить правильну справу, його обожнюють

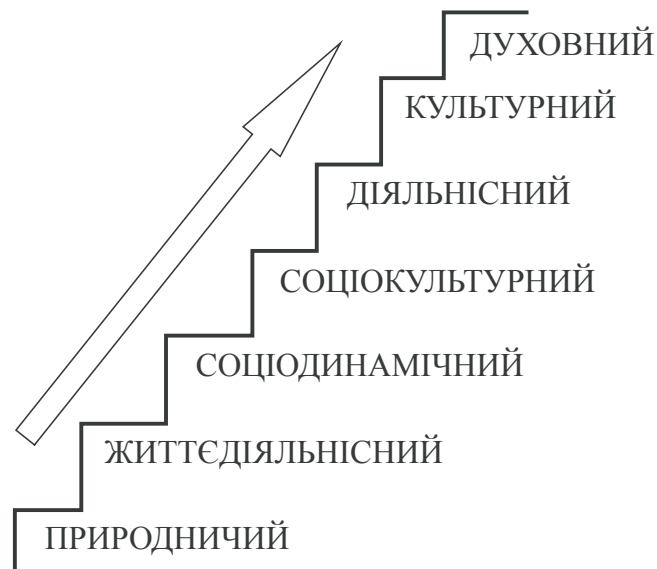

Рис. 2. Генеза становлення типів буття та формування лідерської позиції людини в контексті цінностей акмеїчної та гендерної психології

а на ініціювання та втілення гуманістичних ціннісних методів впливу на людей, мирного, компромісного розв'язання різноманітних соціально-психологічних проблем, у тому числі конфліктів в мікро- та макро-колективах. Формування інноваційної моделі жіночого лідерства має розірвати чоловічий корпоративізм при розв'язанні будь-яких проблем. Схильність жінки до компромісів, мирних форм діяльності, комплексного бачення проблем, врахування перспективи при прийнятті будь-якого рішення за спільних дій із політиками-чоловіками дає

підстави об'єднати їх зусилля в досягненні пріоритетних завдань гендерної політики.

Система державного регулювання гендерних перетворень у сучасному постіндустріальному суспільстві потребує створення спеціального цільового механізму управління гендерними процесами, які сприяли б гармонізації гендерних відносин. У цьому контексті в різних країнах світу створюються міністерства з рівних прав і можливостей, системоутворюючим чинником яких є турбота про становище жінок або сім'ї, материнство і дитинство, розвиток гендерної культури.

Творення подібних державних структур, які б займалися проблемами рівних прав і можливостей, є новим у суспільному житті України. Тому цей процес відбувається напружено й нерішуче, дискретно та вузько-спрямовано. До речі, в системі Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України створено та діє Управління гендерної і сімейної політики, в якому виокремлений спеціальний структурний підрозділ – відділ з питань гендерної політики.

Створення в багатьох країнах світу різноманітних організаційних структур та підрозділів з рівності статей з гендерними повноваженнями свідчить про перебудову системи управління у світовому просторі і впровадження гендерного компоненту в усі управлінські сфери.

Отже в ХХІ ст. гендерна політика стає цілеспрямованішою та організованішою в умовах динамічно змінюваного гендерного середовища. Завдяки їй формується гендерна чутливість у чоловіка та жінки на засадах засвоєних гендерних принципів і стандартів повсякденного буття, гендерного світогляду та гендерних моделей статево-рольової поведінки. В цих умовах гендер стає певною формою організації нації через формування характерних статево-рольових моделей поведінки – маскулінної, фемінної та андрогінної. Самовираження й самоутвердження жінки й чоловіка є важливим підґрунтям у формуванні й реалізації гендерної політики, яка розглядається як важлива складова в системі соціально-економічних і політичних перетворень в сучасному суспільстві.

Гендерна концепція суспільного розвитку й соціальних перетворень передбачає суспільний і державний погляди на життя обох статей як рівних, збалансованість можливостей їх розвитку, забезпечення необхідних умов для саморозвитку, самовираження й самореалізації жінки й чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках та відповідальності [14; 15].

Здобуття жінкою і чоловіком свободи самотворення, досвіду самопрезентації, вільного впливу на перетворення соціального се-

редовища, свободи від усіх форм залежності, усвідомлення свободи як соціальної цінності формують та наповнюють новим змістом гендерну ідеологію, яка спроможна забезпечити справжню гендерну рівність і звільнення від усіх форм соціальної та статевої дискримінації та будь-яких соціальних обмежень щодо статей, їх життєдіяльності та самовираження. Проте, щоб запровадити рівність жінок і чоловіків, потрібно підготувати суспільство сприйняти саму ідею гендерної рівності та адаптувати її до реальних соціально-економічних, правових і політичних умов України.

Література

1. Гендерний аналіз українського суспільства / Наук. ред. Т. Мельник. – ПРООН, Представництво в Україні. – К., 1999. – С.143.
2. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т. М. Мельник. – К., 2001.
3. Бойко Г. В. Правові аспекти рівності та механізм її забезпечення // Правові аспекти забезпечення рівних прав жінок і чоловіків: Матер. наук.-практ. конф. – Донецьк, 2006. – С. 12–13.
4. Венгер О. М. Культура гендерної рівності в сучасному українському суспільстві // ХХІ століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: Матеріали VI міжнар. наук.-теорет. конф. 8–9 червня 2007 р. – Кн. 2. – К.: Фенікс, 2007. – С. 210–216.
5. Вілкова О. Ю. Соціальний простір сучасного суспільства в контексті гендерного підходу // Нова Парадигма: Альманах наук. праць. – Вип. 35. – К.–Запоріжжя, 2004. – С. 185–191.
6. Алешина Ю. Е., Гозман Л. Я., Дубовская Е. М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. – М.: Изд-во МГУ, 1987.
7. Влдин В., Капустин Ю. Гармония брака. – Кемерово, 1998.
8. Круць О. В. Гендерні цінності суспільства як передумова розвитку особистості – суб'єкта реформування економіки в світлі третьої світової теорії // ХХІ століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: Матер. VI міжнар. наук.-теорет. конф. 8–9 червня 2007 р. – Кн. 2. – К.: Фенікс, 2007. – С. 244–248.
9. Болотіна Н. Б. Соціальне право. Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001.
10. Гендерний розвиток у суспільстві: (конспект лекцій). – К.: ПЦ "Фоліант", 2005. – 351 с.
11. Основи теорії гендеру: Навч. посіб. – К.: "К.І.С.", 2004. – 536 с.
12. Бендас Т. В. Психология лидерства. Гендерный и этнический аспект // Автореф. дис. ... доктора психол. наук. – М., 2005.

13. Бендас Т. В. Гендерная психология: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по направлению и специальностям психологии. – СПб.: Питер, 2008. – 430 с.

14. Гендерная педагогика и гендерное образование в странах постсоветского пространства // Сб. материалов Междунар. летней шк., 2001. – Иваново, 2002. – 294 с.

15. Костикова И., Градскова Ю., Пулина Н., Митрофанова А. В. Перспективы гендерного образования в России: взгляды педагога // Высшее образование в России. – 2001. – № 2.

Гармонізація розвитку гендерних відносин у XXI ст. потребує реалізації системних заходів в галузі права, суспільних, соціальних та економічних відносин, інтеграції зусиль щодо надання чоловікам і жінкам рівних можливостей користуватися всією сукупністю прав та основних свобод, сприйняття цілісної гендерної картини соціуму, наукового визначення тенденцій гендерних змін, їх розвитку і перетворень.

Гармонизация развития гендерных отношений в XXI ст. требует реализации системных мер в области права, общественных, социальных и экономических отношений, интеграции усилий по предоставлению мужчинам и женщинам равных возможностей пользоваться всей совокупностью прав и основных свобод, восприятия целостной гендерной картины социума, научного определения тенденций гендерных изменений, их развития и преобразований.

Harmonization of gender relations development in XXI century needs the realization of system measures in law field, public, social and economic relations, integration of efforts for men and women's equal opportunities concession to use all the combination of rights and main freedoms, perception of entire gender society picture, scientific determination of gender changes trends, their development and transformation.

Надійшла 1 листопада 2011 р.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ: ЗМІСТ І СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 40–45

Реформування системи управління вищою освітою складний і багатовимірний процес, який на сьогодні є одним з найважливіших предметів дослідження цілого ряду дисциплін, серед яких провідне місце належить державно-правовим наукам, і зокрема – науці державного управління та юридичній науці.

Велика увага до реформування системи управління вищою освітою зумовлюється тим, що в умовах стрімкого розвитку всіх без винятку суспільних відносин, прискорення соціальних процесів, особливої ваги набуває освітній фактор, який дає змогу людині не лише адаптуватись до навколишнього суспільного середовища, а й ефективно функціонувати в соціумі, здійснювати свої права, свободи та обов'язки. У цьому сенсі для будь-якої сучасної держави управління освітою є не лише одним з ключових напрямів її діяльності, а й предметом наукових досліджень, які покликані сформулювати надійну теоретичну і методологічну основу для управління системою вищої освіти, а також у цілому ряді випадків – як це спостерігається в Україні – для її реформування. Серед чималої кількості проблем, які постають в ході реформування системи вищої освіти в Україні, можна виокремити державно-правові, які до певної міри синтезують у собі спектр питань і пов'язані з державним фінансуванням системи вищої освіти, її матеріальним, технічним, організаційним, інформаційним, юридичним забезпеченням. У процесі їх розв'язання визначальну роль відіграє право, яке завдяки своєму нормативному впливу на суспільні відносини утворює специфічні моделі функціонування системи

вищої освіти, а також механізми управління її розвитком.

Актуальність звернення до зазначеної проблеми пояснюється кількома причинами. По-перше, необхідно наголосити на тому, що в сучасних умовах саме держава виступає головним суб'єктом регулювання системи вищої освіти, оскільки без втручання держави (в плані її фінансового і матеріально-технічного забезпечення) ця система не може якісно розвиватись і реалізовувати у повному обсязі покладені на неї завдання. Разом з тим, як відносно самостійна галузь суспільних відносин, система вищої освіти потребує певної автономності, яка також забезпечується державою через розробку відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів. Таким чином, ставлячи на меті реформування системи вищої освіти в Україні, необхідно вирішувати питання державно-правового забезпечення цього процесу. По-друге, декларований Україною на найвищому правовому і державному рівні рух у напрямі побудови сучасної європейської правової і соціальної держави актуалізує потребу реформування системи вищої освіти, яка нині ще й досі функціонує за старими зразками і моделями, які вже не відповідають умовам глобалізованого світу. Очевидно, що цей процес реформування має

не лише практичну, а й теоретичну складову. Більше того останній, на наше переконання, повинна належати першість, адже запорукою успішності будь-яких державно-правових реформ в освітній сфері є саме їх науково-теоретична обґрунтованість. Інакше матимемо лише сукупність хаотичних дій, які можуть не тільки не поліпшити стан вищої освіти в Україні, а навіть навпаки – погіршити й зруйнувати ті позитиви, які вона має. По-третє, загальні трансформації системи соціального законодавства в Україні включають в себе відповідну законотворчу діяльність в освітній сфері, адже наразі не викликає сумніву, що чимала кількість законів, які регулюють ці відносини в Україні, не просто застаріли, але вимагають фундаментального перегляду з позицій нормативної імплементації у них нових гуманістичних цінностей і принципів. Цей процес нерозривно пов'язаний з визначенням основних державно-правових проблем управління системою вищої освіти в Україні, а отже робить значущим та актуальним наукові дослідження цих питань.

Таким чином, ставлячи на меті дослідити головні державно-правові проблеми реформування системи управління вищою освітою в Україні, ми повинні вирішити такі конкретні завдання: а) охарактеризувати основні державно-правові завдання управління розвитком освіти на сучасному етапі; б) обґрунтувати визначення поняття державно-правового механізму управління системою вищої освіти; в) запропонувати способи розв'язання державно-правових проблем управління розвитком системи вищої освіти в Україні.

На думку переважної більшості вітчизняних дослідників проблем державно-правового управління освітою, незаперечним фактом є те, що освіта є джерелом добробуту кожної людини. У цьому аспекті великого значення набуває можливість доступу всіх прошарків населення України до якісної і сучасної освіти. Не випадково, характеризуючи взаємодію органів управління освітою та громадянського суспільства, вітчизняні фахівці зазначають, що розвинене громадянське суспільство потребує створення такої самої

розвиненої національної інфраструктури для захисту якості, рівності, доступності та ефективності освіти [1]. З цієї причини одним із найголовніших завдань розвитку освіти на сучасному етапі державотворення і правотворення в Україні є державно-правове реформування системи управління освітою. Справді, якщо погодитись з позицією, що управління освітою – це самостійна система загальної структури педагогічної діяльності, що відіграє найважливішу роль у розвитку суспільства, то тоді стає зрозумілою роль держави в цьому процесі, адже одним з головних елементів реалізації її соціальної функції є ніщо інше як гарантування стабільного розвитку системи вищої освіти, її нормативне забезпечення, а також створення умов для громадян і суспільства в цілому у сфері здобуття освіти та постійного підвищення свого освітнього рівня [2].

З цієї позиції державне управління освітою передбачає оптимізацію державних управлінських структур, децентралізацію управління; перерозподіл функцій та повноважень між центральними місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами; перехід до програмно-цільового управління; поєднання державного і громадського контролю; запровадження нової етики управлінської діяльності, що базується на принципах взаємоповаги, позитивної мотивації; прозорість розроблення, експертизи, апробації та затвердження нормативно-правових документів; створення систем моніторингу ефективності управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях; організацію експериментальної перевірки та експертизи освітніх інновацій; запровадження новітніх інформативно-управлінських і комп'ютерних технологій; демократизацію процедури призначення керівників навчальних закладів, їх атестації; удосконалення механізму ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів; підвищення компетентності управлінців усіх рівнів; більш широке залучення до управлінської діяльності талановитої молоді, жінок. Основні положення, які регламентують процеси державного

управління освітою, викладені в законах України: “Про освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про вищу освіту”.

Як доводив відомий російський дослідник В. Афанасьєв, механізмами управління освітою є ті практичні заходи, засоби, важелі, стимули, через які органи державного управління впливають на суспільство з метою досягнення цілей, що стоять перед ними, та для виконання поставлених завдань, а отже механізми управління освітою виконують важливу посередницьку роль між суспільними процесами, що проходять об’єктивно, і суб’єктивною практикою людей, а також є знаряддям системи управління щодо впливу на суспільство [3]. Водночас під механізмами соціального управління розуміють спосіб організації та функціонування управління, який виражається у висуванні обґрунтованих цілей, створенні й розвитку керуючої системи, що має здійснювати в ході управлінського процесу досягнення цілей [4]. Таким чином можна стверджувати, що в галузі освіти (і зокрема – вищої освіти) механізм управління – це процес узгодженого впливу суб’єктів управління на галузь освіти, а також застосування певної послідовності відповідних процедур та інструментів, що забезпечують перехід від старого до нового стану з метою досягнення окреслених цілей. Це означає, що вибір механізмів державного управління в системі вищої освіти залежить від стратегічних і тактичних цілей держави у сфері соціальної політики [5]. Серед стратегічних цілей потрібно, на нашу думку, виділити: наповнення реформ, які проводяться у вищій школі, соціальним змістом; розвиток демократичних засад, реалізацію прав людини щодо здобуття вищої освіти; активізацію соціальної ролі держави, відпрацьовування механізму взаємодії держави й суспільства в соціальній сфері; створення можливостей для реалізації здібностей людини; оптимізацію ситуації на ринку освітніх послуг; розвиток інфраструктури системи вищої освіти. Щодо тактичних цілей, то вони пов’язані

з вирішенням цілого спектру соціальних питань, таких як: підвищення заробітної плати працівникам вищої школи, надання адресної допомоги громадянам, яким вона потрібна, стимулювання зайнятості, запобігання соціальної деградації тощо.

Отже, державне управління в цілому є динамічною системою, спрямованою на збалансований розвиток суспільства в рамках певної держави або його територіальних утворень на основі адекватної зміни структури й механізму діяльності відповідно до змін у соціально-економічній ситуації. Стосовно змісту державного управління вищою освітою, то суть цієї категорії формується виходячи з економічної та соціальної складових. Враховуючи те, що освіта по суті спочатку соціальний процес, і вже потім економічний, необхідно приділяти увагу саме соціальній суті й значущості освіти та державного управління ним. У цьому плані не можна не погодитись з аргументами В. Боброва, О. Падалки, які зазначають, що зусилля вчених і державних органів управління нині зосереджені на розробці проекту інноваційної моделі структурної перебудови економіки України і механізму її впровадження, що передбачає забезпечення “провідного місця у створенні перспективної програми соціально-економічного розвитку країни вищої освіти і підготовці на сучасному рівні науки і нових технологій висококваліфікованих фахівців” [6].

З огляду на зазначене, можна зробити висновки, що визначальною державно-правовою проблемою у реформуванні управління освітою є насамперед забезпечення тісного співробітництва органів державного управління освітою всіх рівнів, навчально-виховних закладів, громадського самоврядування та піднесення їх відповідальності у межах повноважень; створення цілісної системи управління освітою, якій були б притаманні гнучкість, демократизм, динамізм, мобільність, здатність до самоорганізації. На підтвердження цього положення можна навести думку Н. Нижник та Р. Ільєсова, які доводять, що управління освітою має бути спрямова-

ним на організацію та забезпечення оптимальних умов функціонування освітньої галузі, створення системного механізму її саморегуляції на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та в навчально-виховних закладах [7]. Тобто в нових економічних умовах освітяни покликані вчитися діяти й розвиватися, використовуючи різні джерела фінансування, поєднувати різні рівні бюджетів для задоволення попиту різноманітних замовників освіти. Фактично на сьогодні у сфері державного управління вищою освітою постали такі конкретні проблеми: невідповідність наявної структури потребам ринкової економіки; зменшення, недостатність та нестабільність фінансування системи освіти; недостатня придатність знань і умінь, набутих у системі освіти, для застосування в ринковій економіці; неповноцінність механізмів контролю й відсутність гарантій якості освіти; посилення тенденцій нерівноправності в здобутті освіти [8].

Соціальна значущість державного управління полягає у створенні й підтримці соціальної інфраструктури, яка, у свою чергу, забезпечує економічний розвиток країни. Останніми роками в основних нормативно-правових актах Української держави, пов'язаних з розвитком і модернізацією системи вищої освіти, проголошується необхідність переходу до державного регулювання вищої освіти. Так, у Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 рр. передбачалось вирішення таких завдань, як: формування якісної та конкурентноспроможної робочої сили на ринку праці, створення умов для ефективної освітньої діяльності через формування необхідного ресурсного забезпечення, посилення ролі університетів як осередків інтеграції системи вищої освіти у європейський і світовий освітній простір. Водночас передбачався перехід до нової моделі управління освітою, яка мала стати реальним механізмом дієвої суспільної участі в розвитку освіти. Однак ані у цій концепції, ані в інших нормативно-правових актах суть державного регулювання системи вищої освіти однозначно не була визначена, адже під державним регулюванням вищої освіти як пра-

вило мається на увазі перехід вищих навчальних закладів на договірну основу із засновниками і органами управління вищої освіти. Подібний зсув акцентів у державному управлінні освітою відображено і на науковому рівні. Зокрема, можна зустріти думку, що нині змінюються функції державних органів управління освітою, які поступово перетворюються на замовника і споживача [9]. Не викликає сумніву, що без лібералізації сфери вищої освіти, реальної трансформації державного управління в регулювання розвиненої системи вищої освіти бути не може. Однак при цьому не можна забувати про те, що нині процес лібералізації вищої освіти ще не осмислений належним чином ані державною владою в Україні, ані громадянами. Справді, функціонування вищої освіти істотно відрізняється від ринкового механізму в комерційному секторі. У сфері вищої освіти мотиваційні процеси у суб'єктів пропозиції вищої освіти інші, ніж максимізація прибутків. Для держави мотив розвитку вищої освіти – це насамперед соціальний ефект і конкурентоспроможність, параметром яких є індекс розвитку людини. Для безпосередніх же учасників освітнього процесу ця мотивація визначається соціальним статусом, креативними й пізнавальними цінностями. Таким чином у системі вищої освіти можлива й необхідна лібералізація у формі роздержавлення, тобто звільнення освітніх установ будь-якого типу від детального планування і всеосяжного контролю за освітніми процесами з боку відомчих органів державного управління. Необхідність цього давно осмислена в термінах: переходу до державного регулювання вищої освіти замість адміністративного управління освітою; державно-суспільного управління освітою; демократизації й децентралізації вищої освіти; запровадження програмно-цілевих форм управління освітою; розвитку вищої освіти як відкритої державно-суспільної системи.

Необхідність лібералізації вищої освіти визначається ситуацією, що склалася в системі вищої освіти України, наявністю кризових явищ у ній, які значною мірою спричинені неефективністю діяльності відомчого

органу державного управління освітою. З іншого боку, лібералізація вищої освіти можлива на основі тих переваг, які відрізняють вищу освіту від інших сфер і галузей. Насамперед це стосується вищої кваліфікації кадрового потенціалу в освіті порівняно з іншими галузями, високих внутрішніх ціннісних орієнтацій людей, зайнятих у сфері вищої освіти, пов'язаних з можливостями самовираження й самореалізації. Детальний аналіз змісту більшості сучасних концепцій розвитку освіти показує, що на сьогодні державна стратегія поки не визначена і можна говорити лише про окремі напрями, окремі інновації в розвитку системи вищої освіти. У цьому сенсі, на нашу думку, саме відомчий підхід є тією перешкодою, яка заважає виробленню реальної, ефективної і значущої з державної позиції щодо стратегії вищої освіти.

Таким чином, підбиваючи підсумок проведеному дослідженню державно-правових проблем реформування управління системою вищої освіти в Україні, можна стверджувати, що для справжньої лібералізації вищої освіти в Україні необхідна модернізація самої моделі державного управління системою вищої освіти, тобто її трансформація в модель державного регулювання, пов'язана з відмовою від жорсткого адміністративного управління системою вищої освіти. З огляду на це, державне регулювання системи вищої освіти можна визначити як систему економічних, соціальних, правових, політичних і організаційних форм і методів дії держави на суб'єктів освітніх процесів, яка створює умови для реалізації ними тих цілей і завдань, які одночасно відповідали б як стратегічним

інтересам держави, так і безпосереднім інтересам самих цих суб'єктів. Поєднання інтересів держави з інтересами всіх інших суб'єктів в освіті можливе на основі правового забезпечення процесу агрегації продуктів вищої освіти, коли держава отримує розвиток людського потенціалу, а громадяни – розвиток особи, людський та інтелектуальний капітал.

Література

1. Майборода В., Луговий В., Крисюк С., Протасова Н., Майборода С. Всебічний розвиток освіти – примноження наукового та інтелектуального потенціалу суспільства // Україна: поступ у XXI століття. – К.: УАДУ, 2000. – С. 188.
2. Луговий В. І. Проблема адаптації системи вищої освіти України до стандартів європейського освітнього простору // Вища освіта України: "Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору". – 2006. – Т. 1. – С. 123.
3. Афанасьєв В. Г. Человек в управлении обществом. – М.: Политиздат, 1977. – С. 234.
4. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування: Монографія / За ред. О. Ю. Оболенського. – Хмельницький: Поділля, 1999. – С. 65.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми та перспективи / За ред. В. В. Цветкова. – К.: Оріяни, 1998. – С. 36.
6. Бобров В., Падалка О. Проблеми вищої освіти у створенні моделі інноваційно орієнтованої економіки // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 46.
7. Нижник Н., Ільєсов Р. Проблеми вдосконалення управління народною освітою в Україні // Вісн. Укр. акад. держ. упр. – 1996. – № 3. – С. 29.
8. Загородній А. Європейська система забезпечення якості вищої освіти // Вища школа. – 2006. – № 4. – С. 15–22.
9. Тихонов А. Н., Абрамешин А. Е. Управление современным образованием: социальные и экономические аспекты. – М.: Вита-Пресс, 1998. – С. 37.

Дослідження державно-правового процесу реформування системи управління освітою вказує на його цілі, обґрунтовує пропозиції щодо правового розв'язання ряду проблем трансформації управління освітою. Визначальною є роль державно-правового забезпечення реформування системи управління вищою освітою в Україні у процесі реалізації цінностей і принципів сучасної демократичної, правової та соціальної держави.

Исследование государственно-правового процесса реформирования системы управления образованием указывает на его цели, обосновывает предложения относительно правового решения ряда проблем трансформации управления образованием. Определяющей является роль государственно-правового обеспечения реформирования системы управления высшим образованием в Украине в процессе реализации ценностей и принципов современного демократического, правового и социального государства.

Research of public-legal content of the reform process of the education department indicate its purpose, justifying proposals for solving the legal problems of transformation of the education department. The defining the role of state and legal reform of higher education in Ukraine in the implementation of values and principles of modern democratic, legal and social state.

Надійшла 30 жовтня 2011 р.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УРЯДУ НА ДОНЕЧЧИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧІТКУ XX СТ.

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 46–50

Сучасна освітня політика уряду формується з урахуванням багатовікової історії, її основних надбань. Мережа освітніх закладів на Донеччині почала формуватися лише наприкінці 60-х років. XIX ст. Ця тема потребує подальшого дослідження.

Освітня політика уряду несе оновлюючу роль у сталому розвитку всіх ланок господарського механізму й соціальної інфраструктури сучасної України. Незалежна Україна потребує подальшого аналізу та акумуляції історичного досвіду у сфері розвитку освіти. Це має як суто наукове, так і прикладне, практичне значення.

Освітня політика російського уряду у зазначений період характеризувалася тим, що швидкий розвиток промисловості на Донеччині сприяв зростанню уваги царату до народної освіти. Розвивати промисловість без освічених людей далі було неможливо. Проте у 60-ті роки XIX ст. 4/5 населення українських земель не вміли читати й писати, а писемність сільського населення в окремих губерніях становила від 4 до 9,7 %. Отже, це ще раз підкреслює гостроту проблеми підготовки педагогічних кадрів на той час. Це питання досліджували В. А. Курило [2], О. І. Мармазова [5], Л. А. Медвідь [6], Н. Сайдакова [10], Л. О. Терських [12] та ін. Проте вони висвітлили лише загальну освітню політику уряду. Нашим завданням є висвітлення невідомих архівних документів щодо політики уряду Російської імперії у справі підготовки вчительських кадрів для народної освіти у зазначений період та практичному впровадженню важливого досвіду.

Становлення мережі педагогічних закладів на українських землях розпочалось у кін-

ці 60-х років. XIX ст. Процес був тривалим та складним.

Головна проблема – мова викладання. Вчителі та учні змушені були розмовляти на заняттях лише російською мовою, українська мова наказами уряду була заборонена. До того ж царський уряд уважно стежив, щоб майбутні вчителі були застережені від революційних настроїв і знаходились подалі від промислових центрів [1, арк. 1].

Мережа педагогічних навчальних закладів, що почала поступово формуватися, складалася з навчальних закладів різного типу, а саме:

- учительських інститутів;
- учительських семінарій;
- спеціальних педагогічних шкіл;
- педагогічних курсів.

У травні 1872 р., після дванадцятирічної підготовчої роботи, Міністерство народної освіти прийняло рішення про створення вчительських інститутів. Архівні джерела свідчать, що згідно з цим рішенням передбачалось відкрити учительські інститути в Україні, зокрема і в Харківському та Одеському навчальних округах [9, арк. 1–4]. Проте за браком коштів педагогічні інститути на Донеччині були відкриті лише за радянських часів.

Найбільше вчителів здобували спеціальну освіту в учительських семінаріях. Це був найпоширеніший в Україні й, зокрема, на Донеч-

чині тип педагогічних навчальних закладів, що діяли за Положенням 1865 р. По закінченні семінарії кожен, хто успішно склав випускні іспити, отримував свідоцтво на звання вчителя початкового сільського училища й зобов'язувався відпрацювати в сільських початкових школах за розподілом Міністерства народної освіти не менше чотирьох років.

З архівних документів відомо, що на території Старобільського повіту Харківської губернії працювала двокласна вчительська школа у слободі Білолуцьк [7, 13]. У Катеринославській губернії були створені такі вчительські семінарії: Олександрівська (1913 р.), Бахмутська (1913 р.), Маріупольська (1915 р.) [4, арк. 1; 3, арк. 1]. У селі Ігнат'євка (Маріупольський повіт) працювала учительська школа, двокласна школа готувала вчителів і в Словоносербську [11, 88, 124].

Отже, на Донеччині мережа педагогічних закладів, на відміну від інших українських губерній, почала формуватися лише на початку ХХ ст. і за своєю чисельністю не відповідала вимогам часу. Земства регіону вирішували питання підготовки необхідних учительських кадрів для потреб шкіл шляхом відкриття тимчасових літніх педагогічних курсів, а також посиленням своїх стипендіатів до навчальних закладів, які знаходилися в інших українських губерніях.

Науковий інтерес представляє питання про склад навчальних дисциплін у педагогічних закладах. В учительських інститутах і семінаріях зверталась увага не лише на загальноосвітню підготовку вихованців. Так, у Харківському навчальному окрузі, крім загальноосвітніх дисциплін, учні займалися співом, музикою, гімнастикою і ремеслами. Взагалі перед усіма педагогічними навчальними закладами Наддніпрянської України стояло завдання: дати майбутньому вчителю якомога більше необхідних теоретичних знань, які їм знадобляться в подальшому житті та праці. Це, на наш погляд, було дуже корисним і принесло в майбутньому великий успіх. Багато вчителів ставали по-справжньому висококваліфікованими та

самовідданими своїй професії та своєму народові.

В архівах зберігаються документи, які свідчать, що Катеринославська губернська земська управа в 1902 р. на прохання вчителів ухвалила рішення проводити замість педагогічних загальноосвітніх курси. Курси були відкриті вже у наступному році і проводилися в літню пору протягом місяця. Програми лекцій з більшості предметів були складені таким чином, що охоплювали весь предмет. Заняття вміщували чимало різноманітних екскурсій та інші заходи. Зазначимо, що з часом характер курсів почав змінюватися. Змістом їх у перші роки служив не догматичний виклад основ науки, а розроблені окремі питання з найважливіших винаходів останнього часу. Пізніше стала все більш проявлятися узагальнююча функція курсів. У 1904 р. тут вчилася 119 осіб: від Маріупольського повіту – 14 осіб, Бахмутського – 18, Словоносербського – 10 [5, 53].

У 1911 р. у роботі курсів вже узяли участь 167 слухачів. Від Маріупольського повіту – 22 особи, Бахмутського – 30, Словоносербського – 19. Від Бахмутського повіту прибула найбільша кількість учителів із усієї губернії. Кожному курсисту надавалася грошова допомога з коштів повітових земських управ.

Про організацію курсів для народних учителів широко повідомлялося у пресі. Так, журнал під назвою “Учитель и школа” (№ 7, 1914 р.) повідомляв: “Улітку 1914 р. були організовані короткострокові курси для початкових шкіл Катеринославської губернії. Для цієї мети асигновано 17 тис. руб. на земські загальноосвітні курси для 300 учнів”. Катеринославська земська газета від 15 травня 1915 р. інформувала, що губернським земством у Катеринославі влаштовуються загальноосвітні курси для народних учителів, які будуть працювати з 26 травня по 3 липня. Для роботи на цих курсах запрошені лектори: професор Харківського університету Н. Книгер (біологія), професор Петроградського університету М. Ключков (історія), директор Київського педагогічного інституту В. Флерів (методика російської

мови), зав. відділом народної освіти А. Кіяшко (статистика), приват-доцент Юр'ївського університету В. Шкинарський (педагогіка і психологія). Курсистів очікується 300 чоловік” [12, 127]. Отже, викладацький склад короточасних педагогічних курсів був на високому рівні, що забезпечувало належне підвищення професійного рівня вчителів регіону.

Організатори курсів відзначали: “Плодотворність організації курсів не підлягає ніякому сумніву, тому що завдяки їм одні зі слухачів здобувають нові знання, інші обновиляють у пам’яті свої колишні пізнання, треті розширюють свій розумовий кругозір завдяки тому, що наявні знання висвітлюються під іншим кутом зору” [5, 54]. Отже, педагогічні курси на той час відповідали вимогам підготовки вчителів.

Зазначимо, що до програми курсів включалися природничо-історичні та гуманітарні дисципліни, причому у 1914 р. ухвалено рішення на прохання слухачів курсів розширити гуманітарний цикл дисциплін.

Програма й викладацький склад курсів 1914 р. наведені у таблиці [8, 3].

Дані таблиці відображають русифікаторську політику царату в галузі освіти: на “Російську історію” відводилося найбільше годин – 22, на “Батьківщинознавство” – 20, на “Історію російської літератури” – 16. Усього

го 3 дисципліни (58 годин), що становило більше третини від загальної кількості годин курсів. Як бачимо, на викладання “Педагогічної психології” відводилося поряд із “Батьківщинознавством” 20 годин. Тобто земство приділяло належну увагу для забезпечення вчителів педагогічними знаннями. Також програма курсів включала 4 дисципліни з методики викладання окремих дисциплін, що теж є позитивним, на наш погляд, у діяльності земств щодо підвищення педагогічного рівня вчителів. Стосовно задоволення курсами вчителів, то з 86 відповідей “так” відповіли 77 % і “ні” – 23 % слухачів. Тож, в цілому курси відповідали вимогам освітньої діяльності вчителів.

Отже, освітня політика уряду спрямовувалася, виходячи з потреб промисловості Донеччини. Підготовка вчительських кадрів в досліджуваний період була одним з найважливіших напрямів освітньої політики уряду. Становлення мережі педагогічних закладів на Донеччині розпочалося лише на початку ХХ ст. Дуже ретельно підбиралось місце розташування педагогічного закладу, пильно відбиралися вірогідні кадри викладачів. Однак учительські семінарії та школи цілком не могли задовольнити потреби регіону в народних учителях. Вони також готувалися в педагогічних інститутах і на педагогічних курсах, які знаходилися

Програма й викладацький склад учительських курсів Харківської губернії (1914 р.)

№ пор.	Назва дисципліни	Викладач	Кількість годин
1	Педагогічна психологія	О. О. Лазурський	20
2	Основні принципи нової педагогіки	Г. К. Вебер	12
3	Дитяча література та керівництво дитячим читанням	Е. О. Єлачіч	12
4	Основи ведення бібліотечної справи	О. О. Дидрихсон	8
5	Методика російської мови	М. К. Кульман	12
6	Методика арифметики	Ф. О. Ерн	14
7	Методика природознавства	М. К. Кничер	8
8	Російська історія	В. І. Савва	22
9	Історія російської літератури	Ф. Г. Пактовський	16
10	Батьківщинознавство	О. М. Покровський	20
11	Методика малювання і ліпки	М. М. Івакін	12

в інших губерніях. Наведені вище заходи уряду відіграли величезну роль у підготовці та зміцненні професійних знань серед учителів. Актуальність питання, що розглядається, зумовлена підвищенням ролі освіти в якісному оновленні всіх ланок господарського механізму й соціальної інфраструктури сучасної України. У зазначений період на Донеччині зусиллями уряду багато було зроблено в напрямі вдосконалення наявних і створення нових шкіл, навчальних закладів професійної та позашкільної освіти, підготовки вчительських кадрів. Історичний досвід освітньої політики уряду може бути практично застосований сучасними органами влади. Формувати нову систему освіти в Україні, зокрема на Донеччині, неможливо без урахування багатовікової історії, традицій, звичаїв національної школи, аналізу її основних надбань. Без глибокого вивчення минулого важко визначити основні принципи та головні пріоритети сучасної освітянської політики.

Література

1. Запити, донесення та переписка із Київським, Тверським губернаторами, із інспекторами народних училищ Александрівського, Павлоградського, Бахмутського повітів про перевірку політичних поглядів вчителів. – Оп. 1. – Спр. 506. – 336 арк.

2. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті. – Луганськ: ЛДПУ, 2000. – 460 с.

3. Листування із Міністерством народної освіти, міською управою тощо про відкриття учительської семінарії в м. Маріуполі. 17.03.1915–21.02.1919 рр. – Оп. 35. – Спр. 1549. – 50 арк.

4. Листування про відкриття учительської семінарії в Бахмуті. 22.04.1913–13.07.1913 – Оп. 35. – Спр. 1463. – 5 арк.

5. Мармазова О. И. Учительские кадры Донбасса в конце XIX – начале XX вв. // Новые страницы в истории Донбасса: Ст. Кн. 4. – Донецк, 1995. – 190 с.

6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

7. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1913/1914 уч. год. Статистический обзор. – Харьков, 1917. – 101 с.

8. Отчет по летним учительским общеобразовательным и педагогическим курсам. 1914 г. – Харьков, 1915. – 25 с.

9. Про підготовку учительських кадрів, відкриття учительських інститутів. Травень 1872 р. – Оп. 38. – Спр. 134. – 41 арк.

10. Сайдакова Н. Харківське товариство грамотності // 36 статей аспірантів Київ. держ. ін.-ту культури. – К., 1994. – 139 с.

11. Списки учебных заведений Екатеринославской губернии 1912–1913 уч. г. Екатеринослав, 1914–1915. – Екатеринослав, 1916. – 125 с.

12. Терських Л. О. Культурологічні основи розвитку системи освіти та педагогічної думки на Донеччині в кінці XIX – початку XX століття. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Луганськ, 2001. – 198 с.

Незалежна Україна потребує подальшого аналізу та акумуляції історичного досвіду освітньої політики. Освітня політика російського уряду характеризувалася потребою швидкого розвитку народної освіти та вірно-підданих кадрів. Висвітлено невідомі архівні документи щодо політики уряду Російської імперії у справі підготовки вчительських кадрів для народної освіти та практичного впровадження важливого досвіду.

Независимая Украина нуждается в дальнейшем анализе и аккумуляции исторического опыта образовательной политики. Образовательная политика российского правительства характеризовалась необходимостью быстрого развития народного образования и верноподданных кадров. Проанализировано неизвестные архивные документы относительно политики правительства Российской империи в деле подготовки учительских кадров для народа и практического внедрения важного опыта.

Independent Ukraine needs subsequent analysis and accumulation of historical experience of educational policy. The educational policy of the Russian government in a noted period was characterized by the requirement of government in mushroom growth of folk education and shots for this purpose. Actuality of the article consists in illumination of the unknown archived documents in relation to the policy of government of the Russian empire in matters of teaching personnel's for folk education in a noted period and to practical introduction of important experience.

Надійшла 10 грудня 2011 р.

ПРОЯВИ ЕТНОКРАТІЇ В СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 51–58

Як перед кожною багатоетнічною державою, так і перед Україною постає проблема регулювання національних відносин і забезпечення нормального функціонування суспільного організму. Важливе місце у справі нормалізації етнополітичної ситуації в країні має посідати розробка ефективно працюючої технології управління сферою міжетнічних процесів, створення надійно діючого механізму запобігання негативним явищам та прогнозування етнополітичних процесів.

За часів перебування України у складі СРСР етнонаціональна та етнополітична ситуація в країні зазнала значних змін. Упровадження в суспільне середовище концепції єдиної нації – радянського народу, зумовлювало процес зрівняння у правах і соціальному статусі представників різних етнонаціональних груп, зокрема до активної самоідентифікації українців із цієї “спільноти”. Про це свідчать дослідження, проведені українськими вченими П. Ігнатенком та В. Павленком 1986 р. Опитування та їх осмислення показали, що на той час домінуючою порівняно із такими видами ідентичності, як етнічна, громадянська, європейська, загальнолюдська, була радянська ідентичність.

Ідеологізація мовно-територіальних відмінностей, яка насаджувалась етнократичними режимами інших держав, що утворилися в Україні протягом її історичного розвитку, являє собою один з найактивніших чинників ціннісного конфлікту. Спостереження Г. Торнберна має важливе значення для дослідження етнічної ситуації в Україні. Наявність в ній двох приблизно рівновеликих мовно-культурних сегментів спонукає декого до думки, що найефективніший шлях для запобігання конфлікту між ними – це зрівняння двох мов у правовому статусі. Мовний конфлікт нагнітається етнократичними

амбіціями органів місцевої влади, які в ряді випадків суперечать чинному законодавству.

Так, у вересні 2000 р. позачергова сесія Донецької облради вирішила звернутися до Верховної Ради та Президента України з пропозицією зніціювати внесення змін до Конституції України, якими передбачалося б надання російській мові статус “офіційної”. На обґрунтування свого звернення облрада посилалася на вимоги трьох тисяч пікетувальників. Як ще один симптом небезпек російсько-українського протистояння можна розглядати пікетування будинку Луганської обласної державної адміністрації та Луганської обласної ради, організоване наприкінці 2002 р. Російським Рухом України, та партіями “Руський блок” і “Російсько-український союз”. Вимоги пікетників за змістом були як етнічними – надати російській мові статус офіційної на території Луганської області, так і суто політико-ідеологічними – “повернути народу свято 7 листопада”.

Дискусія про пропорції вжитку української і російської мов фактично є конфліктом аргументів на користь суспільної вартості кожної з цих мов. Цінність української мови як культуроформуючого чинника обґрунтовується тим, що “якою мовою говоритиме населення, народ, нація, такою раніше чи

пізніше заговорить і література, влада, освічена частина населення. Від того, якою мовою розмовлятиме уряд, влада, освічена частина населення, значною мірою, але не цілковито, залежить і те, якою мовою говоритиме населення, народ, нація” [2, 49].

У силу ряду обставин внутрішньо- та зовнішньополітичного характеру набуває особливого значення етнополітичний чинник забезпечення територіальної цілісності, соборності української держави, стабільності українського суспільства.

Етнополітичним аспектам національної безпеки України державними та науковими інститутами, принаймні до середини 1994 р., не надавалось особливої уваги. Протягом перших двох з половиною років незалежності існувала офіційна думка, що ситуація у сфері етнонаціональних відносин в Україні стабільна та панує спокій і злагода. Уважний аналіз стану етнічних відносин як у самій Україні, так і між Україною та її сусідами свідчить, що ситуація в цій сфері має тенденцію до загострення та ігнорування можливих наслідків цих процесів. Серед найважливіших чинників, які негативно впливають на етнополітичну ситуацію в Україні, виокремлюють такі: важка соціально-економічна ситуація в Україні, падіння життєвого рівня населення, що і тепер триває. Таке становище є тим підґрунтям, на якому значно посилились етнократичні тенденції як радикально-націоналістичні, ксенофобські ідеї різного характеру, посилились в деяких регіонах відцентрові, сепаратистські настрої. Яскравим прикладом того, як цей чинник впливає на етнополітичну ситуацію в державі, є розвиток подій у Криму.

На початку ХХ ст. Крим законодавчо визначився як частина України. І лише внаслідок силових дій з боку Росії його було вилучено зі складу України на користь РРФСР.

Структурування населення Криму за часів існування Кримської АРСР у складі РРФСР будувалося на основі територіально-національного принципу, який був певним втіленням популярної серед марксистів ідеї культурно-національної автономії. Тобто в період

існування Кримської АРСР кримські татари були громадянами СРСР, яким було надано можливість певною мірою задовольняти власні культурно-національні потреби.

Одним із подальших кроків, що позначилися на долі одного із найчисленніших депортованих народів за національною ознакою – кримських татар, стало прийняття Президією Верховної Ради СРСР у вересні 1967 р. Указу “Про громадян татарської національності, які проживали в Криму” та Постанови “Про відновлення прав кримських татар та членів їхніх сімей проживати на всій території СРСР”. Національний рух кримськотатарського народу за відновлення своїх прав і повернення на Кримський півострів розпочався відразу ж після депортації і набув організаційних форм із середини 1950 р. У 1967 р. було оголошено “Наказ”, що став своєрідним заповітом щодо кримськотатарського майбутнього, основна ідея якого полягала у боротьбі за відтворення кримськотатарської державності. У середовищі кримських татар з’явилася політична еліта, яка почала представляти їхні інтереси перед державними органами. Наприкінці 80-х років оформилися дві основні організації кримських татар: Національний рух кримських татар (НРКТ) і Організація кримськотатарського національного руху (ОКНР). Розвиток етнополітичної ситуації пов’язаний з кримськотатарським чинником, засвідчив подальше зростання авторитету ОКНР серед кримських татар і звуження впливу НРКТ. На врегулювання політико-правових аспектів депортованих було спрямовано послідовні зусилля урядових структур України, Автономної Республіки Крим і діяльність Верховної Ради України. Серед низки державних та урядових рішень і заходів щодо цієї проблеми важливими є: Постанова Кабінету Міністрів України № 636 від 11 серпня 1995 р. “Про заходи щодо розв’язання політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим”, Постанова Кабінету Міністрів України № 331 від 18 березня 1996 р., якою затверджено програму першочергових заходів, пов’язаних з

розселенням та облаштуванням кримських татар та осіб інших національностей, які повернулися і проживають в Автономній Республіці Крим.

Серед факторів, які використовуються етнополітиками, основою живлення про-російських настроїв на півострові є:

- 1) історично довший проміжок часу належності Криму Росії, ніж Україні;
- 2) домінування серед населення Криму росіян, російської мови, відсутність в Автономній Республіці Крим усталених українських духовно-культурних традицій;
- 3) складність процесу адаптації та інтеграції у суто слов'янське середовище кримських татар – носіїв інших культурних звичаїв, традицій і віри;
- 4) формування у свідомості певної частини росіян Криму стереотипу про підтримку офіційним Києвом кримських татар у разі можливого міжетнічного конфлікту на півострові. За таких обставин Росія розглядатиметься ними як гарант безпеки.

Водночас вирішення кримськотатарської проблеми є визначальним завданням розбудови Української держави та консолідації української політичної нації. На жаль, маємо визнати, що державна регіональна політика в Криму на сьогодні не має чітко вираженої концептуальної основи. В одних випадках вона нагадує надію, що проблема кримських татар вирішиться сама по собі, в других – схожа на спроби вирішити те питання, яке в даний час порушують ті або інші політичні сили, в третіх – увага концентрується виключно на кримських татарах (переважно їхньому соціально-економічному облаштуванні) без урахування того, що головним є соціально-економічний розвиток Криму як складової незалежної Української держави. Кількісне та інше домінування росіян і російськомовних громадян серед населення автономного утворення надавало і надає йому ознак етнотериторіальності. Цю обставину використовує місцева владна еліта. У своїх діях всупереч центральній владі й законам України вона апелює до етнічних

почуттів російської більшості півострова. Це надає ознак етнічного конфлікту та створює політико-правове протистояння між Києвом і Сімферополем.

На сучасному етапі відмічається зростання впливу Туреччини на вирішення проблеми повернення та облаштування кримських татар на Кримському півострові. Справді, проблема кримських татар є, мабуть, найбільш конфліктогенною у відносинах Україна-Туреччина: “Туреччина може поставити перед собою мету – реалізацію цілого ряду заходів, головний напрям яких – поступова зміна орієнтації кримських татар на протурецьку, що в перспективі може створити умови для формування кримськотатарської державності і наступної автономізації на етнічних принципах...” [6, 35].

У кримськотатарському факторі закладений певний потенціал для напруження українсько-турецьких відносин. Кримські татари, які, за їх власним висловом, “в межах України ведуть боротьбу за незалежність”, вбачають у Туреччині “об’єднуючий духовний центр для всього турецького світу” та “другу вітчизну” [9, 17]. Вони скаржаться на бюрократичні перешкоди з боку українського уряду, що разом з економічними негараздами перешкоджає їх поверненню в Крим та ускладнює проживання тих, хто вже повернувся. Україна для Туреччини є важливим партнером, тому що вона є впливовою силою Чорноморського регіону, існування якої запобігає більшому виходу Росії до Чорного моря. Ділові кола Туреччини розглядають Крим як пріоритетний напрям економічної експансії. “Демократична, стабільна, звернута на Захід Україна є для Туреччини союзником проти експансіоністських устремлінь Росії та в справі забезпечення стабільності в Чорноморському регіоні і на Кавказі” [12, 219].

У перспективі, враховуючи цілеспрямовану діяльність у цьому регіоні Туреччини, враховуючи зростання популярності радикального крила кримськотатарського руху, “кримськотатарське питання” може мати негативний вплив на питання національної безпеки України. Особливо небезпечним

для стану суспільних відносин є те, що етноконфліктогенні питання потрапляють у фокус суспільної уваги найчастіше під час виборчих змагань, уся атмосфера яких пройнята духом суперництва.

Наступний чинник, який негативно впливає на етнополітичну ситуацію в Україні, є політична нестабільність суспільства. Оскільки невизначеність у формуванні чіткої системи державовладних структур, боротьба між різними гілками влади є однією з причин, що не дають можливості сформувати завершену систему державного управління сферою міжетнічних відносин. У ході тривалої політичної боротьби конфліктуючі сили активно використовують існуючі проблеми і не вирішені питання у сфері етнополітичного життя, штучно роздмухують етнорегіональні особливості, етнокультурні відмінності різних частин України.

Відчутний вплив на етнополітичну ситуацію у Чернівецькій і Закарпатській областях має політика певних державних і політичних кіл Румунії, які відверто висувають територіальні претензії до України, підігривають сепаратистські, антиукраїнські настрої серед румунського населення. Об'єктом особливої уваги з боку цих сил є Чернівецька область, у якій проживає понад 20 % румунського населення України. Головним знаряддям політики цих сил стало товариство румунської культури ім. М. Емінеску та його друкований орган – газета “Плаї роминеск”. Основною статутною метою цієї організації є “відродження” великої Румунії в межах кордонів 1940 р., що означає пряме зазіхання на територіальну цілісність України. Керівництво товариства ім. М. Емінеску та його друкований орган ведуть активну антиукраїнську пропаганду, фальсифікують історичне минуле Буковини, дискредитують державні структури влади України, у спотвореному вигляді змальовують становище румун в Україні.

На Україну поширюється сфера діяльності Департаменту румунів звідусіль, утвореного у складі Міністерства громадської інформації Румунії. Департамент покликаний координувати політику держави з підтримки ру-

мунської національної меншини за кордоном. Серед громадських організацій Румунії, що поширюють свою діяльність на території України, – об'єднання “За Бессарабію і за Буковину”. Його заснували етнократично налаштовані представники румунської інтелігенції, що мають родинні коріння в регіонах України, які вони називають “окупованими територіями”. З однієї лише термінології видно, що спрямованість цієї організації не позбавлена конфліктного потенціалу.

Загострення етнополітичної ситуації в Україні час від часу відбувається також внаслідок дій активістів так званого “політичного русинства”. “Русинофілство” виникло на хвилі загального етнічного відродження в Україні як рух за визнання закарпатських русинів окремим від українців етносом. Найбільш радикальну й політизовану його течію представляють ті, хто домагається для Закарпаття якщо не залежності, то принаймні статусу автономної республіки. Багато практичних кроків активістів “політичного русинства” стали безпосередньою причиною загострення їх відносин з державною владою. Такими кроками були, зокрема, оприлюднення у 1990 р. Декларації “Про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки”, впровадження у програмні документи організованої у 1993 р. Підкарпатської республіканської партії положення про необхідність утворення незалежної Підкарпатської Русі, заперечення міжнародно-правових актів, якими легітимізоване перебування Закарпаття у складі України, постійні апеляції до міжнародних організацій та урядів іноземних країн зі звинуваченнями української влади в примусовій українізації русинів, демонстрація симпатій до ідеології панславізму, що досі використовується певними політичними колами Росії як ідейне підґрунтя прагнень реставрувати імперію. Зрозуміло, що такого роду акції не могли не викликати негативну реакцію органів державної влади і стимулювати їх до кроків, позначених негативною налаштованістю до “політичного русинства”, таких, наприклад, як заохочення

“попереджувально-роз’яснювальної” роботи з його лідерами або “недопущення створення політичних структур з чітко вираженою сепаратистською спрямованістю”. Тобто йдеться про заходи, що, зазвичай, вживають відносно протилежної сторони конфлікту, але які мусить робити кожна суверенна держава на своїй території. Певні державні і політичні сили Угорщини і Словаччини, які стоять на етнократичних засадах, активно підтримують у Закарпатті рух політичного русинства, надають йому значну матеріальну і політичну допомогу. Мета започаткованого ними на початку 1990 р. руху, який отримав назву політичного русинства, полягає у прищепленні корінному українському населенню Закарпаття окремої від українців національної ідентичності і обґрунтування вимог автономного статусу Закарпаття в Українській державі.

У дусі процесу політизації русинської етнічності, який здобув означення “політичне русинство”, у березні 1999 р. в Ужгороді пройшов П’ятий всесвітній конгрес русинів. Подібні процеси підтверджують думку відомого американського етнополітолога Дж. Ротшильда, який ще на початку 80-х років зазначав, що “жоден тип суспільства чи політичної системи не має імунітету від зростаючого тиску політизованих етнічних домагань з їх можливими легітимаційними і делегітимаційними наслідками” [7, 2].

Політичні спекуляції, пов’язані з намаганням ряду русинських організацій проголосити русинів окремих від українців східнослов’янським народом, вимогами цих організацій до уряду України визнати усіх закарпатських українців русинами, надати останнім статус національної меншини та національно-територіальної автономії у Закарпатті, вимагають бодай коротко зупинитися на питанні про етнічну належність українців-русинів та історії самого етноніму “русин”.

Особливість етнополітичної ситуації на Закарпатті полягає в тому, що паралельно з відродженням русинського руху почався процес національного пробудження інших етнічних груп. У деяких угорсь-

ких засобах масової інформації грубо перекручується стан міжетнічних відносин у Закарпатській області, на телеекранах демонструються антиукраїнські сюжети, надається ефір особам, які роздмухують міжнаціональну неприязнь. Через політичне русинство ведеться, по суті, активна агітація за повернення Закарпаття до Угорщини: “На Закарпатті відбувається активний угорський ідеологічний наступ, починаючи від встановлення пам’ятників угорським діячам і вивішування угорських прапорів на державних установах, у місцях проживання угорців до демонстративного і самовільного перейменування Ужгорода на Унгвар у засобах масової інформації” [10, 54]. Водночас порушується питання про необхідність захисту угорської діаспори в Україні, створення умов, які сприяли б відродженню історичного устрою життя, що склався і притаманний угорцям як самостійній нації. Як основний варіант вирішення цієї проблеми владою Угорщини вивчається можливість як найшвидшого утворення в Закарпатті угорської автономії в межах частини території Ужгородського, Мукачівського, Виноградівського і всієї території Берегівського районів. Ця ідея активно виноситься на обговорення різних структур влади і громадськості.

Отже, політичне русинство є наслідком кризи політичної й економічної нестабільності в Україні, загального українофобського стану в суспільстві, зубожіння народу. Політичне русинство на Закарпатті – це політичний сепаратизм, спрямований на порушення суверенітету і територіальної цілісності України. Це – порушення Конституції України, порушення Закону про національні меншини і найгрубіше порушення Закону про об’єднання громадян.

У руслі політизації процесів національного відродження помітно посилилась діяльність і пропаганда в Україні таких ультранаціоналістичних та націонал-радикальних об’єднань, як ОУН в Україні, ДСУ, УНА-УНСО, УКРП, КУН та ін. Їхня концепція української етнополітики, що ґрунтується на ідеях етнократії, зводиться до того, що українська нація (етнос) має займа-

ти панівне становище в Україні, бути господарем. Якщо помірковане крило націонал-радикалів розглядає тезу про особливе становище української нації (етносу) значною мірою під кутом її відповідальності за долю інших народів, перебуваючи на патерналістських позиціях відносно етнічних меншин, то позиції таких ультрарадикальних організацій, як ОУН в Україні, ДСУ та інших неприховано шовіністичні і ксенофобські. Апофеозом їхніх поглядів на етнополітику України є слова А. Щербатюка з його скандально відомої статті під назвою “Основи санації”. У цій статті пропонувався такий план “вирішення” національного питання. На думку автора, для того щоб Україна ввійшла у світовий організм, український народ повинен “беззастережно” знищити своїх ворогів, під якими маються на увазі “чужинці”, представники “паразитарних чужих етносів”, яких А. Щербатюк називає не інакше як “біомасою”. Основний засіб очищення від “паразитів” – “терор”. Головним знаряддям, за допомогою якого має проводитись подібний терор, повинні стати “загони Санації” [11, 348].

Таким чином, розвиток етнополітичних процесів в Україні протягом перших років її незалежності виявив нові тенденції і явища, складність, динамізм і суперечливість яких доволі часто не укладається у прокрустове ложе багатьох нових офіційних схем розвитку етнонаціонального життя. Бурхливий етнічний ренесанс, що охопив як титульний етнос – український, так і всі інші етноси, що проживають на території України, призвів до таких наслідків в етнополітичному житті країни. По-перше, процеси національного відродження етнічних меншин не обмежуються лише питаннями відродження національної культури, а все більше набувають політичного характеру.

Різке погіршення соціально-економічної ситуації в Україні, катастрофічний стан промисловості у її східних та південних областях, нижчий рівень життя порівняно з Росією, значне скорочення економічних, гуманітарних, духовних зв'язків з Росією, нестабільність в українсько-російських між-

державних відносинах, антиросійська позиція значної частини українських національно-демократичних сил, не кажучи вже про відверто антиросійську пропаганду українських націонал-радикалів, негнучкість і помилки державних інституцій у проведенні курсу на утвердження української мови як державної, активна діяльність російських державних і політичних структур – усі ці та інші чинники призвели до посилення негативних процесів серед росіян, особливо на Півдні і Сході. Це проявилось, по-перше, у виникненні і завоюванні сильних позицій радикально налаштованих етнополітичних організацій росіян (у Криму – РДК-РПК, російська партія Криму та ін.), по-друге, у поширенні негативного ставлення до української державності серед значної частини російського населення, особливо на Півдні і Сході України, по-третє, об'єктом гострої політичної боротьби стали мовні проблеми, в тому числі і питання про статус російської мови в Україні.

По-друге, незавершеність багатьох складних питань, пов'язаних з поверненням кримськотатарського народу, пасивність, непослідовність загальноукраїнських державних структур, відсутність чіткої державної стратегії у кримськотатарському питанні, незадовільні дії кримської влади призвели до намагань кримськотатарських політичних сил утворити в Криму паралельну структуру влади в особі Меджлісу кримськотатарського народу. “Політика України протягом років незалежності, яка була заснована на невірноваженому, однобічному розумінні національної тотожності, призвела до посилення сепаратистських настроїв, тому що сподівання народу не виправдались. Як наслідок, Крим почав тягнути до самостійності або приєднання до Росії. Схід та Південь також поглядають у бік Росії, де економічне становище все ж таки краще. Закарпаття домагається економічної автономії і дивиться на Захід, думаючи про те, що, мабуть, доведеться самому зводитись на ноги, якщо Київ і надалі буде бездіяльним” [5, 3].

Негативно позначається на ситуації у між-етнічній сфері недостатнє опрацювання ряду

принципово важливих правових аспектів державної національної політики. Після Закону України “Про національні меншини в Україні” законодавча діяльність у цьому напрямі фактично припинилася. Незважаючи на всі його позитивні моменти, Закон “Про національні меншини в Україні” неспроможний повністю охопити всі напрями політики держави у сфері міжетнічних відносин. По-перше, в ньому йдеться лише про один напрям, хоча і дуже важливий – політики щодо етнічних меншин. Тоді як інші важливі напрями державної національної політики – сприяння відродженню і розвитку самого українського етносу, захист прав українців діаспори, повернення в Україну представників тих народів, що були свого часу незаконно депортовані, – залишились не забезпеченими відповідним законодавством. По-друге, деякі принципові питання щодо забезпечення потреб етнічних меншин не знайшли відображення у Законі. Серед них – про можливість створення національних адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, сучасні процеси життєдіяльності українського соціуму ускладнені історико-політичним, економічним, духовно-культурним існуванням України, зокрема й крахом колишнього заідеологізованого бачення світу та системи цінностей радянського минулого, недостатнім усвідомленням власних національних інтересів українським етносом. Як перед кожною багатоетнічною державою постає завдання регулювання національних відносин і забезпечення нормального функціонування суспільного організму, так і Україна має створити ефективну систему такого регулювання. Економічна і політична стабілізація, проведення кардинальних економічних реформ, завершення організації системи влади створять необхідні підвалини для нормалізації етнополітичної ситуації в Україні. Важливе місце у справі нормалізації етнополітичної ситуації в країні має посідати розробка ефективно пра-

цюючої технології управління сферою міжетнічних процесів, створення надійно діючого механізму попередження негативних явищ, прогнозування етнополітичних процесів.

Необхідно також створити відповідну правову базу державної національної політики. Особливу увагу при цьому приділивши глибокому теоретичному обґрунтуванню державної політики у сфері міжетнічних відносин, всебічній розробці необхідного науково категоріального апарату, осмисленню основних тенденцій, закономірностей етнонаціональних процесів в Україні.

Література

1. Волков В. К. Этнократия – непредвидимый феномен посттоталитарного мира // Политические исследования. – 1993. – 72 с.
2. Корсул Л., Басюк В. Политики отражают текущий момент и почти не заглядывают в будущее... // Всеукраинские ведомости. – 1994. – 28 окт.
3. Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект. – К.: Магістр, 2002. – 204 с.
4. Лафитский В. И. Этнократизация власти // Независимая газета. – 1995. – 7 апр.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. М. Корецького. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
6. Маначинський О. Історична справедливість в контексті нових реалій. Крим: чого чекати від повернення депортованого населення / О. Маначинський, Б. Парахонський // Політика і час. – К., 2002. – №4. – 38 с.
7. Мушинка М. Закарпатські русини-українці на міжнародному симпозіумі // Закарпатська правда. – 1991. – 17 груд.
8. Політологія: словник-довідник / М. А. Васирик, М. С. Вершинін та ін. – М., 2001. – 760 с.
9. Туринський І. Потрібен нам берег турецький // Політика і час. – 1995. – 202 с.
10. Шелест Д. С. Політико-правові основи етнодержавотворення в Україні / Д. С. Шелест, М. М. Юрченко. – Одеса: Астроспринт. – 1999. – 204 с.
11. Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.
12. Щегорцев А. Россия и ислам // Консультант директора. – К., 2002. – № 2. – 17 с.

Розглядається розвиток етнополітичних процесів в Україні протягом років її незалежності. Аналіз цих процесів виявив нові тенденції і явища, складність, динамізм і суперечливість бага-

тьох нових офіційних схем розвитку етнонаціонального життя: процеси національного відродження етнічних меншин не обмежуються лише питаннями відродження національної культури, а все більше набувають політичного характеру; незавершеність багатьох складних питань, пов'язаних з поверненням кримськотатарського народу, пасивність, непослідовність загальноукраїнських державних структур призвели до намагань кримськотатарських політичних сил утворити в Криму паралельну структуру влади в особі Меджлісу кримськотатарського народу; негативно позначається на ситуації у міжетнічній сфері недостатнє опрацювання ряду принципово важливих правових аспектів державної національної політики.

Рассматривается развитие этнополитических процессов в Украине на протяжении ее независимости. Анализ этих процессов выявил новые тенденции и явления, сложность, динамизм и противоречивость многих новых официальных схем развития этнонациональной жизни: процессы национального возрождения этнических меньшинств не ограничиваются только вопросами возрождения национальной культуры, а все больше приобретают политический характер; незавершенность многих сложных вопросов, связанных с возвращением крымскотатарского народа, пассивность, непоследовательность общероссийских государственных структур привели к попыткам крымскотатарских политических сил создать в Крыму параллельную структуру власти в лице Меджлиса крымскотатарского народа; негативно сказывается на ситуации в межэтнической сфере недостаточная разработка ряда принципиально важных правовых аспектов государственной национальной политики.

The paper considers the development of ethno-political processes in Ukraine during the years of its independence. Analysis of these processes revealed new trends and phenomena, complexity, dynamism and contradictions of many new official development schemes ethnic life processes of national revival of ethnic minorities are not limited to questions of revival of national culture, and increasingly becoming a political character; unresolved many difficult issues with the return of the Crimean Tatar people, passivity, lack of consistency all-state structures have led to attempts to create a Crimean Tatar political forces in the Crimea parallel structure of power in the person of the Crimean Tatar Mejlis, negatively affects the situation in the sphere of interethnic lack of processing a number of critical legal aspects of state national policy.

Надійшла 16 листопада 2011 р.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БОРОТЬБА І ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 59–69

Інформаційно-психологічне протистояння, як прагнення вплинути у потрібному для себе напрямі на свідомість та поведінку опонента, а з боку останнього – протидіяти такому впливові, здатне пронизувати всі без винятку рівні комунікації – від міжособистісної до глобальної міждержавної.

Глобальна конкуренція є однією із необхідних і визначальних характеристик світу, де наявна багатоманітність, де окремі людські спільноти “...по-різному дивляться на відносини між Богом та людиною, індивідом та групою, громадянином та державою, батьками та дітьми, чоловіком та жінкою, мають різні уявлення щодо співвідносної значущості прав та обов’язків, свободи та примусу, рівності та ієрархії” [20, 25]. Бажання посісти вищу сходинку в глобальній ієрархії часто призводить до використання силових методів у змаганні за першість.

Багатовимірність будь-якої боротьби як силової взаємодії зумовлюється насамперед різноплановістю самого феномену сили. Наприклад, відомий американський дослідник Марк Амстутц, як і абсолютна більшість сучасних фахівців, аж ніяк не ототожнює силу із простим фізичним примусом, вказуючи чотири найважливіші її елементи. По-перше, це вплив, що розуміється як здатність особистості чи інституту за допомогою умовлянь, пропаганди, маніпуляцій, переконань і т. п. домогтися від іншої особи або групи бажаної поведінки. По-друге, це авторитет як спроможність особистості чи інституту забезпечити слухняність без застосування насильства. По-третє, – влада як здатність впливати на поведінку людей через погрозу примусу. І, нарешті, власне сила, або використання примусу як такого. Причому, амери-

канський теоретик вважає силовий тиск (зокрема, той-таки маніпулятивний вплив) загалом небажаним, хоча й жодним чином не демонізує його [1, 162].

Як бачимо, всі означені тут елементи сили, крім останнього, по суті, ґрунтуються на здійсненні інформаційно-психологічного тиску у тій чи тій його формі. Застосування інформаційно-психологічних прийомів задля відстоювання особистих інтересів, збереження власних ресурсів чи здобуття додаткових у протистоянні з протилежною стороною відомі людству з незапам’ятних часів. Історію людства цілковито можливо розглядати крізь призму інформаційно-психологічного суперництва.

Інформаційно-психологічне протистояння, як прагнення вплинути у потрібному для себе напрямі на свідомість та поведінку опонента, а з боку останнього – протидіяти такому впливові, здатне пронизувати всі без винятку рівні комунікації – від міжособистісної до глобальної міждержавної. Важливою особливістю сучасних міжнародних відносин є те, що елементи інформаційно-психологічної експансії (як і протидії їй) є органічною складовою практично будь-яких процесів інтеграції, співробітництва і взаємодопомоги. Нині не можна назвати фактично жодного чинника міжнародного співробітництва, який за певних умов не можна було б використати як руйнівний – навіть

у рамках партнерських чи то пак союзницьких відносин. Це стосується і обміну інформацією, й іноземних інвестицій, і навіть гуманітарної допомоги.

Зміцнити власну солідарність і водночас підірвати чужу – природне прагнення будь-якої системи, яке, щоправда, може актуалізовуватися або нейтралізовуватися залежно від конкретних обставин. Понад те: “Кожна цивілізаційна і політична система об’єктивно орієнтована на поширення насамперед своїх вад, а не переваг. Кожен глобальний центр прагне підвищити рівень власної єдності та керованості, а всім іншим, навпаки, нав’язати якомога менш ефективні, а то й узагалі неприродні для них організаційні форми, життєві орієнтири і політичні режими. Тобто, застосовуючи найбільш адекватну сучасному світоустроєві термінологію – військову – кожен прагне мобілізуватися сам й одночасно, мірою можливості, демобілізувати усіх інших” [6].

За таких умов закономірної трансформації зазнають і уявлення про безпеку як про стан захищеності від наслідків ворожих дій. Наприклад, класичне розуміння національної безпеки передбачало формування системи захисту держави від насильницьких загроз насамперед військового характеру. На сьогодні ж у науці домінує комплексний підхід до визначення національної безпеки з урахуванням необхідності протидії силовим (але ненасильницьким) інформаційним і психологічним впливам. Оскільки останні, як було показано, можуть спрямовуватися безпосередньо на політичну систему (часто з метою її дестабілізації), одним із головних завдань системи інформаційно-психологічного захисту стає забезпечення політичної безпеки держави.

Політична безпека держави у найзагальнішому розумінні – це такий рівень стабільності її політичних інститутів та суспільного середовища, який дає можливість державі бути стійкою до зовнішніх загроз та інших несприятливих чинників будь-якого характеру. Відповідно, політика безпеки у політичній сфері визначається як функція держави щодо забезпечення захищеності життєво

важливих політичних інтересів суспільства (особистості, соціальних верств, спільноти в цілому) від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також як сукупність необхідних для цього заходів.

Відтак, інформаційно-психологічна боротьба у загальнодержавному вимірі може стосуватися:

- загальної легітимності того чи того державного утворення, спільної ідентичності його громадян, його політичної системи та символічних атрибутів;
- позиції окремих расових, етнічних, конфесійних, мовно-культурних тощо груп щодо держави їхнього проживання, сепаратистських настроїв і рухів;
- легітимності та іміджу окремих державних інститутів, інших елементів політичної системи та навіть окремих державних і політичних діячів.

Деякі українські й зарубіжні дослідники розглядають інформаційно-психологічну боротьбу як частину більш загального явища – ментальної боротьби, тобто протистояння різноманітних групових систем цінностей (етнічних, релігійних, корпоративних тощо). Відтак, боротьба за психологічне підпорядкування суперника на ціннісному рівні отримує назву “ментальна агресія” [10, 11].

Феномен ментальної агресії ґрунтується на розумінні того, що в самій основі всякої людської діяльності, зокрема й державотворчої та економічної, лежить певна психологічна культура: уявлення про життєвий успіх, щастя, свободу, прийнятні особисті якості і норми життя, національні традиції і пристрасті, рівень самосвідомості, ієрархію цінностей, ідеали, уявлення про належність індивіда до певної людської спільноти – тобто все те, заради чого будується кар’єра, створюється родина і народжуються діти, заробляються гроші й звершуються подвиги. Саме на ці стимули, що прямо пов’язані із культурно-історичною багатоманітністю людства, і спрямовується руйнівний вплив. Руйнування ж будь-якої сталої групової системи цінностей (та відповідної їй цілісної картини світу) з необхідністю передбачає знищення об’єктивно притаманних кожній

людині – як представникові певної групи – критеріїв розрізнення добра і зла, прекрасного й огидного, праведного і несправедного.

Так, уже зараз за допомогою спеціальних психотехнологій здійснюються цілеспрямовані трансформації масової свідомості з метою закладання певної інформації – від комерційної до світоглядної. Метою такого впливу може бути зміна культурної і навіть етнічної самоідентифікації великих груп людей для включення їх у психокультуру агресора або досягнення інших цілей. Досягається це засобами пропаганди у широкому розумінні цього слова. Хоча особа або соціальна група має тенденцію до збереження своєї позиції, ухиляючись від усього, що суперечить її поглядам, це, однак, не врятовує її від ціннісної переорієнтації внаслідок кваліфікованого застосування супротивником інформаційно-психологічних засобів пропагандистського характеру.

Характерно, що часто вживані останнім часом поняття “інформаційна боротьба” (ІБ), “інформаційно-психологічна боротьба” (ІПБ), “інформаційна війна” (ІВ) та “інформаційно-психологічна війна” (ІПВ) нині здебільшого ототожнюються навіть у фахових джерелах. Ці поняття поєднує інформаційно-комунікативний простір суспільства чи відповідної спільноти, що зазнає насильницького викривлення, та людська психіка, яка зазнає впливу у річищі цілей протидіючих сторін щодо перерозподілу ресурсів. Також слід відзначити, що в ІПВ й сам інформаційний простір, і засоби впливу на нього – як технічні, так і суто інформаційно-психологічні (геополітичні, політичні, соціально-економічні, ідеологічні, релігійні доктрини) – є лише ресурсом.

Головні ознаки ІПВ – насильницьке викривлення інформаційно-комунікативного простору об’єкта впливу; як правило, прихованість механізму впливу (особливо в мирний час); використання психофізіології людини для досягнення мети інформаційно-психологічного впливу.

При веденні ІПВ супротивник розглядається як система. При цьому ІПВ – це безперервна черга інформаційно-психологічних

операцій (ІПО). ІПО – це сукупність узгоджених за метою, завданнями, часом, об’єктами форм, методів і засобів інформаційно-психологічних впливів на структуру і процес прийняття рішень (зокрема, політичних). ІПО являють собою сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію шляхом впливу на її свідомість і поведінку за допомогою використання певним чином організованої інформації та інформаційних технологій для досягнення певної мети.

Засоби ведення ІПВ загалом і конкретних ІПО зокрема нині кваліфікуються як інформаційно-психологічна зброя (ІПЗ) – тобто, сукупність спеціальних засобів і технологій, що використовуються для насильницького викривлення інформаційно-психологічного простору супротивника спеціально для ураження індивідуальної і масової свідомості. Знаючи головні характеристики відповідної спільноти – від демографічних до соціально-економічних, визначивши пануючі психотипи, розуміючи менталітет, на базі певних технологій можна активно впливати на цільову групу, модифікувати суспільну свідомість і формувати громадську думку, і, відповідно до конкретних цілей, провокувати, спонукати, збурювати до певних дій, або дезорієнтувати і дезінтегрувати як окремі соціальні групи, так і цілі народи, породжувати “суїцидальну пасіонарність мас” [16, 60].

Поряд із цим, потрібне й розуміння того, що ставши на шлях ІПВ та використання ІПЗ, цілеспрямована управлінська дія і результат, на який розраховує та отримує в площині своїх намірів суб’єкт дії, створюють низку побічних результатів, що продовжують існувати згідно зі своєю внутрішньою логікою, незалежно від його волі.

Слід зазначити і те, що всі розробки в галузі спеціальних психотронних технологій, спрямованих на досягнення ефекту на біофізіологічному рівні, не можуть навіть сукупно зрівнятися за своєю дієвістю із традиційними й цілком легальними засобами масової комунікації (ЗМК) – передусім, власне мас-медіа, а також неформальним спілкуванням у формі чуток, пліток, анекдотів та при-

казок. Оскільки масова свідомість завжди перебуває в очікуванні підказки [15, 42], вони закономірно перебирають на себе роль головного “підкажчика”. Модифікації суспільної свідомості через впливовість ЗМК нині набувають найактивнішого поширення [9].

Загальновідомо, що в житті ми маємо справу не стільки з реальними об’єктами, скільки з інформацією про них, формами, паттернами, процесами [4, 23]. Створивши віртуальний вимір, ЗМК залишається задати лише предметно-сміслові відповідності, що визначають результат осмислення масової свідомості. Мас-медіа створюють соціальну реальність, вони ж задають хронологію дійсності. Все це робить ЗМК незамінною та практично універсальною зброєю під час ІПВ. Створені ЗМК віртуальні символи конститууються, починають існувати самі по собі, набувають предметності. Досить згадати такі їх приклади, як “холодна війна”, “Буря в пустелі”, “Аль-Каїда” тощо.

ЗМК – головне знаряддя в пропагандистських війнах. Масові заходи, особливості створення натовпу та керування ним передбачають певні передумови, де визначальне місце сьогодні також належить мас-медіа. Саме вони стимулюють короточасні шаблонні поведінки і довготривалі конвенції, що впливають на суспільство [7, 88].

Оброблена за допомогою ЗМК “людина маси” позбувається своєї індивідуальності, знеособлюється, критичність мислення у неї знижується, усвідомлення регресує, втрачається індивідуальна відповідальність, натовмість, значно зростають імпульсивність, латентна чи відкрита агресія. “Заразливість” емоцій і думок натовпу не залежить від інтелектуального розвитку, культурного чи соціального рівня окремих його представників, їхніх статусно-рольових відмінностей – юрба повсякчас тяжіє до якомога більшого усереднення. Ось чому перетворення суспільства (або його частини, важливої у контексті досягнення певних цілей) на натовп завжди було таким бажаним у ментальному протистоянні. Коли натовп утворено, зацікавленій стороні залишається тільки скепувати його активність у потрібному напрям-

ку. Для цього найкраще надаються дві речі: пристрась та вірування [13, 60].

Закономірним є питання про те, якою мірою ІПВ реальна і наскільки вона здатна загрожувати національним інтересам окремих держав. Принадність використання методів і способів ведення ІПВ для забезпечення національних інтересів зумовлено можливістю її ведення в мирний час, економічною вигідністю, прихованістю тощо. Кінцева мета ІПВ зумовлюється загальною логікою силових міжсистемних взаємодій і передбачає, відповідно, фрагментацію й навіть повне руйнування культурно-інформаційного поля супротивника з наступним його включенням у власну інформаційну структуру задля отримання політичних та економічних дивідендів.

Водночас, саме політична, економічна та інформаційна незалежність відповідає інтересам будь-якої держави. Тож очевидно, що відповіддю на типову для сучасних міжнародних відносин ситуацію перманентної агресії в інформаційній сфері має бути створення комплексної державної системи інформаційно-психологічної безпеки, що нині є надзвичайно актуальним, зокрема, й для України.

Унікальність географічного положення нашої країни завжди робила її полем реалізації найрізноманітніших цивілізаційних проєктів. Наша країна є об’єктом інтересів багатьох розвинених держав, що зумовлює велику вірогідність розгортання на її державній території найрізноманітніших, зокрема й найнебезпечніших, сценаріїв інформаційно-психологічного протиборства.

У добу глобалізації та інформатизації іноземний тиск на наше суспільство закономірно посилюється, набуваючи дедалі багатоманітніших форм – від “м’якої” інформаційної обробки масової свідомості до заштункового лобіювання у сфері державної політики й управління. Причому, слід зазначити, що й власне лобістська діяльність як політичне явище у сучасних умовах поступово позбувається свого суто кулуарного виміру, набуваючи, натомість, усе більш комплексного характеру, спрямовуючись, зо-

крема, на пошук підтримки не лише з боку представницької влади, а й з боку політичних партій, бюрократії і громадських установ, а також громадськості загалом через посередництво мас-медіа. Тобто, у цьому випадку ми так само маємо справу із цілеспрямованим інформаційно-психологічним впливом на все суспільство [2, 91].

З одного боку, спостерігається “вестернізація” медіа-простору, з другого – панування російських мас-медіа. І якщо володарювання в українському медіа-просторі російськомовних друкованих видань, теле- і радіопродукцій склалося історично і доволі часто обговорюється, то прищеплення масової культури Заходу, насамперед американської масової культури, яке також є штучним, залишається поза увагою. Як правило, замовчується чи відкидається проблема, що Україна стала ареною зіткнення культур і боротьби за домінування над її територією та виступає у ролі “буферної зони”. Таке становище призводить до руйнування психічної основи буття української нації, титульного етносу і повної підпорядкованості національної свідомості примхам долі в протистоянні колишніх супротивників по “холодній війні”. За таких умов особливо значення набувають мова та відродження національно-культурних цінностей. Саме мова стає на сьогодні одним із каменів спотикання, коли проросійськими силами в Україні штучно роздмухується мовне протистояння Сходу і Заходу, спекулюється ідея набуття російською мовою статусу другої державної. Причина зрозуміла – Росія боїться втрати можливостей ментально-мовного впливу на Україну, оскільки саме мова задає семантичну інтерпретацію та концептуальне визначення почутого (побаченого), формує основи верифікації.

Однак, стратегічне геополітичне становище – не єдине джерело ризиків інформаційно-психологічного характеру для сучасної України. Сама теперішня соціальна структура українського суспільства та психологічна атмосфера всередині нього роблять його зручною мішенню для підривної інформаційно-психологічної діяльності та власне інформаційної агресії.

Так, у соціальному відношенні вітчизняне суспільство, як, утім, і абсолютна більшість інших, розподілено на багато груп за віковим, статевим, фаховим, майновим, територіальним, етнічним, релігійно-конфесійним, політико-ідеологічним та іншими додатковими критеріями. Причому за національною, мовною та ідеологічною ознаками Україна є надзвичайно фрагментованою спільнотою (зокрема, згідно з результатами останнього перепису населення, на її території мешкають представники понад 130 етносів). Україна є державою поліетнічною і мультикультурною. Відповідно існує потреба врахування цих особливостей. Проблема етнонаціональної безпеки щодо виникнення етнонаціональних конфліктів безпосередньо пов’язана, як вже відзначалось, з позицією політичної еліти та загальнодержавною політикою у сфері інформації.

Причому, соціальний поділ (а відтак і структура суспільно-групових інтересів) у нас за багатьма з провідних критеріїв або не розвинений, або взагалі спотворений. У більшості населення ще не пробуджені, не сформовані власні конкретні, більш-менш усвідомлені соціальні інтереси і соціальний статус. Як справедливо зазначив з цього приводу відомий український соціолог Є. Головаха: “За цієї суспільної ситуації (перехідного періоду) виникає дезорієнтація індивідуальної та масової свідомості, яка виявляється у соціально-психологічній амбівалентності – суперечливому поєднанні взаємовиключних орієнтацій” [3, 27–28]. Відтак, за невеликим винятком, мова може йти лише про доволі мінливі громадські настрої. Соціальна воля (зокрема, й воля до міжгрупового порозуміння і національної консолідації) найчисельніших верств такого суспільства є надто слабкою [14, 156–157].

Між тим, саме від того, наскільки міцно й однозначно та чи та людина ототожнює себе з певною соціальною групою, залежить стабільність і передбачуваність її особистої громадянської позиції, що є дуже важливим чинником у контексті протидії ворожому інформаційно-психологічному впливам.

Окремо слід відзначити загрозливу диспропорційність і “розмитість” майнової

диференціації населення. Так, згідно з експертними оцінками, що спираються на непрямі дані, доходи 10 % найзаможніших громадян України перевищують доходи 10 % найбідніших у 15 і більше разів. Причому, досі будь-яке економічне зростання не зменшувало, а, навпаки, посилювало майнову нерівність [8, 7]. Зайве казати, наскільки сприятливі умови створює така соціальна несправедливість для підривної інформаційно-психологічної діяльності.

Соціально-психологічна напруженість у суспільстві, поруч із інерційним впливом конфронтаційних ідеологем тоталітарного мислення, визначає й перебіг політичного життя та відносин у системі влади. По суті, в Україні вже давно точиться внутрішня, громадянська ІПВ. А на війні, як на війні. Тут головне не пошук порозуміння, а ліквідація супротивника. “В обстановці політичного протистояння, посилення розбіжностей не стільки щодо цілей і ціннісних орієнтирів змін, які відбуваються в суспільстві, скільки щодо способів їх досягнення, з одного боку, зростає загроза використання силових методів боротьби для відновлення соціальної і політичної рівноваги, а з іншого – самі цілі й цінності, покликані об’єднати і консолідувати суспільство, немовби відходять на другий план, підпорядковуються логіці боротьби, а не спільного творення, логіці придушення, підкорення, а не пошуку компромісу і злагоди” [12, 10].

Особливого загострення конфронтація набуває у ході передвиборної боротьби, під час проведення різноманітних виборчих кампаній. Так, аналізуючи програми кандидатів до представницьких органів, дослідники відзначили, зокрема, переважання монологічного дискурсу й агресивних мовних конструктів у політичній риторичі претендентів. Так, чи не головною характеристикою соціальної структури визнається поділ на взаємно антагоністичні “владну еліту” і “народ” – поділ, що набув уже патологічних форм. Твердження про неспроможність існуючої влади як обґрунтування необхідності усунення її – ось головна тема передвиборних заяв нових кандидатів у політичну

еліту. На їхню думку, відвертий цинізм законодавців, які ігнорують інтереси “народу” на користь власним приватним і суто егоїстичним прагненням, що об’єднав їх у кастоподібну спільність, не можна далі терпіти. Суспільство внаслідок цього фактично розколоте, поляризоване, втратило цілісність, а весь тягар такого стану несе мовчазна більшість. Вона, крім того, позбавлена засобів контролю за діями еліти, її фактично усунуто від участі в політичному житті [14].

Звичайно, ІПВ є неодмінною рисою політичного суперництва в усіх демократичних країнах. Приміром, головними риторичними прийомами політичного дискурсу американського суспільства залишаються повтор, контраст і протиставлення, метафоризація, створення позитивної оціночної перспективи для висвітлення власної діяльності, натомість негативної – для діяльності супротивників. А характерною рисою індивідуального стилю президентів і, відповідно, складовою президентського дискурсу є егоцентричність. Однак, при цьому тут усе ж таки домінує “дотримання принципу політичної коректності” [19, 11], що, як правило, не дозволяє пристрастям сягати рівня відкритої ІПВ. Певна річ, про Україну цього наразі сказати не можна.

Отже, мусимо констатувати, що конфронтація у політичному середовищі триває, набуваючи при цьому все нових форм. До того ж, слід враховувати, що протиборство відбувається на тлі загального падіння довіри народу до влади. А війна внутрішня, як відомо з історії, небезпечна, крім усього іншого, ймовірністю втручання зовнішніх зацікавлених сторін.

Відтак, закономірно, що чинна Доктрина інформаційної безпеки України серед основних реальних та потенційних загроз виокремлює послаблення суспільно-політичної, міжетнічної та міжконфесійної єдності суспільства; недостатню розвиненість інститутів громадянського суспільства, недосконалість партійно-політичної системи, непрозорість політичної та громадської діяльності. Відповідно, у такій ситуації більш реальними та ефективними стають будь-які зовнішні інформаційні впливи (здійснювані

насамперед через ЗМК) на індивідуальну та суспільну свідомість, спрямовані не лише на поширення невластивих українській культурній традиції цінностей і способу життя, культу насильства, жорстокості, порнографії, зневажливого ставлення до людської і національної гідності тощо, а й безпосередньо на підриєв конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів України [5].

Невипадково одним із основних напрямів діяльності органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки України визначено конструктивне поєднання зусиль держави, громадянського суспільства і людини саме в інформаційно-психологічній сфері, зокрема, у справі забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, створення сприятливого психологічного клімату в національному інформаційному просторі задля утвердження загальнолюдських і національних моральних цінностей [5].

Відповідно, інформаційно-психологічна безпека держави (ІПБД) – це такий стан її захищеності, за якого спеціальні ІПО, акти зовнішньої інформаційної агресії та інформаційного терору тощо не завдають суттєвої шкоди національним інтересам.

Враховуючи все сказане, головною інформаційно-психологічною загрозою національній безпеці України слід вважати загрозу інформаційного впливу іншої сторони на свідомість, підсвідомість, інформаційні ресурси та інфосферу машинно-технічних систем нав'язування особистості, суспільству, державі бажаної (для іншої сторони) системи цінностей, поглядів, інтересів, рішень у життєво важливих сферах суспільної і державної діяльності, керування їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямі. Власне, це є загрозою суверенітету України в життєво важливих сферах суспільної і державної діяльності, що реалізовується на інформаційному рівні.

Аналізуючи державну політику в інформаційній сфері, слід визначити те місце, яке займають у ній питання ІПБД, що ґрунтуються на розумінні останньої як складової на-

ціональної безпеки України. ІПБД у сучасному світі передбачає наявність певних державних інститутів і умов існування її суб'єктів, що встановлені міжнародним і вітчизняним законодавством. Крім цього, ІПБД має забезпечуватися шляхом проведення цілісної державної програми відповідно до Конституції та чинного законодавства України і норм міжнародного права шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм, що стосуються національної інформаційної політики України.

Необхідний рівень ІПБД забезпечується сукупністю політичних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на попередження, виявлення й нейтралізацію тих обставин, факторів і дій, які можуть завдавати збиток чи зашкодити реалізації інформаційних прав, потреб та інтересів країни та її громадян і навіть їхньому соціально-психологічному станові загалом.

Комплекс проблем, зумовлених можливістю втягнення України в зовнішні ІПВ, вимагає розробки методологічних основ ІПБД як фундаменту для формування і реалізації політики забезпечення національних інтересів на інформаційному рівні і створення національної системи інформаційно-психологічної безпеки України як сукупності суб'єктів, об'єднаних метою забезпечення ІПБД.

У цьому випадку під методологічними основами інформаційної безпеки слід розуміти єдність концептуальних, теоретичних і технологічних основ забезпечення на інформаційному рівні безпеки всіх сфер державної і суспільної діяльності (політичної, економічної, соціальної, військової, екологічної, духовної та ін.), а також сфер формування, циркулювання, накопичення і використання інформації (інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційно-аналітичне забезпечення органів державного управління в усіх різновидах діяльності тощо).

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що на сьогодні цілісна система забезпечення ІПБД в Україні відсутня. Попри наявність повноважень і певних необхідних напрацювань у цій галузі в окремих державних органів та уста-

нов (Рада національної безпеки та оборони України, Служба безпеки України), заходи зі зміцнення ІПБД мають здебільшого тактичний, ситуативний характер. Відповідні політичні рішення, як і більшість інших дій української влади, є лише безпосереднім реагуванням на конкретні, цілком відчутні загрози. Реальну роботу з інформаційно-психологічного захисту зосереджено або навколо суто інформаційних (і навіть технічних) аспектів, або навколо протидії найбільш відвертим проявам інформаційно-психологічної агресії, прецедентам прямого інформаційного та психологічного терору.

Структури, що опікуються стратегічними, ціннісними аспектами ІПБД (РНБОУ, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі), практично позбавлені можливості оперативного впливу на хід справ. Їхні рішення, аж до оформлення у вигляді відповідних актів законодавчої або виконавчої влади, мають виключно дорадчий, консультативний характер. На цьому тлі інколи немає можливості протидіяти навіть безсумнівним виявам інформаційно-психологічної агресії – наприклад, встановленню неоднозначних за своїм ідейним навантаженням пам'яток та інших споруд за ініціативи місцевої влади (яку дотепер ніщо не зобов'язує погоджувати такі свої кроки із загальнонаціональними інтересами). Тобто, маємо невиправданий розрив між здійсненням аналітико-прогностичних і виконавчих функцій у системі забезпечення ІПБД.

Особливо слід підкреслити актуальність проблеми безпеки при інформаційно-аналітичному забезпеченні органів державного управління. Останнім часом сформувався поняття “інформаційного фантома в управлінні”, сутність якого полягає в істотному підвищенні ролі аналітиків і радників у державному управлінні. Від якості підготовлених ними аналітичних документів (інформаційно-аналітичних оглядів, довідок), адекватності останніх реальній ситуації залежить ефективність прийнятих на їх основі рішень державного рівня. З іншого боку, уявлення про поточну ситуацію, сформоване інформаційно-аналітичними підроз-

ділами різних рівнів з привнесенням у нього елементів суб'єктивності, здатне до саморозвитку й, у свою чергу, впливає на розвиток процесів у суспільстві й державі. Природно, що цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Крім того, це уявлення може бути сформоване на інформації, що містить як спотворені й помилкові відомості, так і цілеспрямовану дезінформацію.

Між тим, глобальна дійсність XXI ст. вельми складна, нестабільна й, до того ж, нелінійна. Нині навряд чи можна назвати державу, що виокремлена із загального інформаційно-комунікативного простору і є незалежною від загальних інформаційних потоків. Життєдіяльність суспільного організму цілком визначається рівнем розвитку, якістю функціонування й безпекою інформаційного середовища [18, 68].

Багаторівневий і багатошаровий комунікативний простір будь-якої держави немов відкрита система, що знаходиться в положенні нестійкої рівноваги і може, за певних умов, навіть через слабкі чи надслабкі впливи опинитися у ролі керованої. Очевидність зростання впливу ЗМК на динаміку соціальних і комунікаційних процесів усього світового співтовариства вказує на необхідність створення ефективної системи керування інформаційним простором і структурою ІПБД як з боку держави, так і легітимних наддержавних інститутів, суспільства в цілому. Незважаючи на значну кількість законодавчих і підзаконних актів, що ухвалені в Україні, на сьогодні, вочевидь, не тільки невизначеність із структурою державної інформаційної політики, де чітко не з'ясовані як її внутрішні, так і зовнішні складові, а й відсутнє саме розуміння інформаційно-психологічної безпеки як одного з головних елементів національної безпеки. Час ставить питання перед політичною елітою України щодо визнання інформаційно-психологічної експансії проти країни.

Інформаційні продукти та послуги не можуть бути замкнуті у межах кордонів однієї держави. Геополітична конкуренція в умовах інформаційного суспільства зумовлює необхідність перегляду пріоритетів і акцентів

організації системи національної безпеки, нового погляду і найприскіпливішої уваги до проблем ІПВ, розуміння форм і методів інформаційно-психологічного впливу.

Час вимагає принципово нового, неоінституціонального підходу до інформаційно-психологічної безпеки як окремої інституції у структурі національної безпеки, де визначальне місце відводиться створенню системи управління інформаційним простором, здатної протистояти викликам глобалізації й інформатизації та відстоювати національні інтереси в інформаційно-психологічному протистоянні за принципово попереджуючою дією, системи виявлення внутрішніх і зовнішніх інформаційно-психологічних загроз суспільству та управління ними.

Має бути з'ясовано й упорядковано уявлення про наявний стан речей та вироблення нових, адекватних вимогам сучасності підходів. Визначальним тут є не тільки світовий передовий досвід, а й урахування соціокультурних норм, традицій і умовностей, існуючих ідейно-моральних настанов, де своє особливе місце відводиться індивідуальній та масовій самоідентифікації, менталітетові, релігійним обмеженням тощо, закріплення їх законодавчими нормами. Потребують чіткого визначення саме поняття інформаційного простору та його основних критеріїв і показників, питання створення загальнодержавної інформаційної інфраструктури, відповідних організаційних структур, що формуватимуть систему збереження, обробки та поширення інформації, відповідатимуть за розробку, впровадження та супровід новітніх інформаційних технологій, здійснюватимуть контроль загальнонаціонального інформаційного простору і моніторинг інформаційно-психологічного впливу інформаційних ресурсів на теренах України, їх правового забезпечення. Особливе місце тут займають вимога управління національним комунікативним простором та законодавче закріплення за ЗМК провідного ресурсу державного управління як основного інструменту застосування механізму протидій широкомасштабним інформаційно-психологічним атакам і повзучій інформаційній експансії.

Отже, з усього сказаного випливає потреба чіткого оформлення державного замовлення на дослідження в галузі ведення ІПВ. Має бути створено єдиний спеціальний координаційний орган з проблем ІПБ, ІПВ та ІПБД, що стоятиме на захисті державних інтересів, психологічного захисту національної еліти і населення країни. Основним їхнім завданням буде виявлення і кваліфікація інформаційно-психологічних впливів, визначення ступеня загроз, створення системи упередження й застосування протидій спеціальним інформаційним операціям проти держави, суспільства, певних соціальних груп чи особистостей, розробки механізмів ліквідації наслідків та відновлення на випадок уражень під час інформаційно-психологічних атак. А також: створення відповідних структурних підрозділів у Міністерстві оборони, спецслужбах і формування певних знань з інформаційної безпеки на всіх рівнях у державних органах управління, місцевих структурах влади, серед фахівців правоохоронних органів. Структура інформаційної безпеки повинна відповідати таким сучасним викликам, як інформаційний тероризм та політичний екстремізм, стояти на захисті індивідуума, суспільства, держави.

Зазначена державна структура повинна вирізнятися такими ознаками:

- наявністю певної організаційно-правової форми;
- певною структурною відокремленістю, порядком утворення, діяльності, реорганізації, ліквідації;
- зовнішньою відокремленістю, що характеризуватиметься наявністю системоутворюючих ознак: юридично відокремлене і закріплене майно, самостійний баланс, статутні документи та ін.;
- наявністю державно-владних повноважень, визначених відповідним нормативним актом про цей орган.

Відповідно до визначених ознак таким суб'єктом забезпечення ІПБД належить вважати організаційно відокремлену складову систему державних органів (їхніх посадових та службових осіб), що мають державно-

владні, розпорядчі, організаційні повноваження щодо здійснення завдань та розпорядчих функцій державної політики у сфері забезпечення ІПБД.

Важливою функцією єдиного державного органу із забезпечення ІПБД має стати налагодження багатосторонньої взаємодії та координації зусиль між іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю у справі інформаційно-психологічного захисту. Взаємодія при забезпеченні ІПБД визначається як інтегруючий фактор, за допомогою якого відбувається об'єднання зусиль різних суб'єктів системи забезпечення ІПБД в єдину сукупність, найбільш придатну для досягнення загальної мети. Взаємодія у сфері забезпечення ІПБД повинна будуватися на основі відносин самостійності, субординації, урахування територіального і галузевого принципів управління, забезпечення належної погодженості всіх координуючих елементів (організація, планування, контроль), які становлять систему управління.

З огляду на проведений аналіз, пріоритетним є координування діяльності у галузі ІПБД між:

- гуманітарним і технічним напрямками забезпечення ІПБД;
- центральними та місцевими органами державного управління;
- аналітико-консультативними й виконавчими структурами відповідного профілю.

Організація взаємодії у розглянутій сфері має пронизувати весь процес забезпечення ІПБД, усі найважливіші елементи управляючого впливу суб'єктів забезпечення ІПБД, являючи собою таку категорію, що органічно пов'язана з цілями і завданнями системи забезпечення ІПБД, її ефективним функціонуванням, і знаходить своє кінцеве вираження в охороні життя, здоров'я та гідності громадян і національних інтересів держави від шкідливого впливу інформаційно-психологічної агресії.

Координувана повноважним центральним органом взаємодія у сфері забезпечення ІПБД має поділятися на короткотермінову і

довготривалу. Короткотермінова, як правило, здійснюватиметься у зв'язку з виконанням будь-якого конкретного завдання щодо забезпечення ІПБД. Довготривала – при систематичному, узгодженому використанні сил і засобів суб'єктів взаємодії у процесі вирішення спільних комплексних завдань.

Визнання принципово іншого дискурсивного конституювання ІПБ політичною елітою та на загальнодержавному рівні, створення відповідної структури дасть можливість активно відстоювати свої національні інтереси в регіоні та у світі загалом.

Література

1. Амстутц М. Введение в политическую науку. Управление конфликтом // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – № 6. – М., 1994. – С. 152–164.
2. Вознюк П. Іноземний геополітичний лобізм в Україні // Становлення і розвиток української державності: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, МАУП, 27 жовт. 2006 р. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. – 408 с. – С. 91–99.
3. Головаха Є. Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 24–39.
4. Данченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
5. Доктрина інформаційної безпеки України // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/9570.html>
6. Думанский Д. Козни коалиционности // Киевский телеграф. – 2006. – 22–28 сент. – С. 4.
7. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід: Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2002. – 264 с.
8. Лібанова Е. Соціальна стратифікація українського суспільства і передумови становлення середнього класу // Нова політика. – 2002. – № 1. – С. 5–11.
9. Лысенко В. В. СМИ и общественное мнение: технологии манипулирования // Персонал. – 2004. – № 9. – С. 14–21.
10. Марчук Є. К. П'ять років української трагедії. – К.: ХНС, 1999. – 160 с.
11. Марчук Є. К. Україна: нова парадигма поступу. – К.: Аваллон, 2001. – 216 с.
12. Медведчук В. Новий вимір демократії. – К.: Основні цінності, 2001. – 144 с.
13. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс: Пер. с франц. – М.: Центр психол. и психотерапии, 1998. – 480 с.

14. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (кер. авт. кол.). – К.: Політ. думка, 1995. – 368 с.
15. Почелцов Г. Г. Информация и дезинформация. – К.: Ника-Центр; Эльга, 2001. – 256 с.
16. Пригожин А. И. Особенности четвертой мировой войны // Вест. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2004. – № 3. – С. 54–63.
17. Сенченко М. І. Четверта світова. Інформаційно-психологічна війна. – К.: МАУП, 2006. – 64 с.
18. Требін М. Інформаційне суспільство. Війни нової епохи // Віче. – 2002. – № 4 (121). – С. 64–68.
19. Фоменко О. С. Політичний дискурс демократичного суспільства // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 1998. – Вип. 27. – С. 10–11.
20. Huntington S. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs. – Summer 1993. – P. 22–49.

Визнання принципово іншого дискурсивного конституювання інформаційно-психологічної безпеки держави політичною елітою та на загальнодержавному рівні створення відповідної структури дасть можливість активно відстоювати свої національні інтереси в регіоні та у світі загалом.

Признание принципиально иного дискурсивного конституирования информационно-психологической безопасности государства политической элитой и на общегосударственном уровне создание соответствующей структуры позволит активно отстаивать свои национальные интересы в регионе и мире в целом.

Recognition of a radically different discursive constitution of informational-psychological security of the state and political elite at the national level, an appropriate structure will actively defend its national interests in the region and the world at large.

Надійшла 30 жовтня 2011 р.

РЕСУРС ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В ЕПОХУ ПОТРЕЯСІНЬ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 70–79

Розглянуто сучасний політичний процес у взаємодії внутрішньої та зовнішньої політики в контексті реалізації економічного, політичного та природного ресурсів влади.

Автором, який справив найбільше враження на сучасних консервативних політиків, був політичний філософ Майкл Оукшотт. Його найкраще знають за “Раціоналізм у політиці та інші нариси”. Оукшотт, на відміну від багатьох його сучасних послідовників, стверджує, що політична філософія не формулює доктрин і не рекомендує певних типів політики, а лише перевизначає в інших категоріях те, що ми вже знаємо. Оукшотт в іншій праці “Про людську поведінку” 1975 р. звернув увагу на дві полярні речі: державу, яку розглядають як об’єднання підприємств, що має специфічні цілі, такі як висадка людини на Марс або вступ до певної економічної ліги, і об’єднання громадян, яке лише створює рамки, в яких люди можуть іти до власних цілей.

Але реальні причини, на нашу думку, лежать глибше. Спробу їх детально викласти зробили західні дослідники Роман Фрідмен і Майкл Голдберг. Ці вчені стверджують, що коли знання недосконалі, немає ніякого об’єктивного способу визначити, чи є дві ситуації такими самими, або ж різними. Наші недосконалі знання означають, що ми бачимо подібності там, де існують розбіжності, та відмінності там, де є подібності. Різні люди оцінюватимуть ту саму, обов’язково неповну інформацію по-різному, і та сама особа може оцінити ту саму інформацію по-різному в різний час. Те, що ми робимо, залежить від соціального контексту, в якому ми отримуємо інформацію і приймаємо

рішення. І немає нічого ірраціонального у такій поведінці в тому сенсі, в якому слово “раціональний” використовується у словнику; осяжний для розуму і сумісний з наявними доказами. Тільки якщо ці докази повні, і, можливо, навіть не тоді, ці докази вказують на одну відповідь. Справжня ірраціональність полягає в нездатності сприймати цю чутливість до контексту.

Отже, розглянемо контекст подій міжнародного життя.

Згідно з висновками експертів Цюрихського університету процесами на планеті, пов’язаними з економікою, керує одна гігантська корпорація. Мова йде про існування економічної влади. Це влада в інтересах відомих компаній. На 1318 компаній припадає 60 % всіх доходів. Ядро становить 147 фінансових та інвестиційних інститутів, які контролюють 40 % глобального ринку. Список відкриває Barclay’s – один з двох британських банків – у першій десятці, французький AXA й швейцарський UBS, решту – 7 місць займають американські компанії, а топ-10 замикає Merrill Lynch. Німецький Deutsche Bank на 12 місці. Хоча рейтинг є формальною й неновою справою, проте виникає ряд питань. Перше з них породжує той факт, що на 34 місці в списку знаходиться Lehmann Brother’s, з банкрутства котрої й почалася криза 2008 р.

На рис 1. зображено, як ТНК створюють ядро глобальної економіки. Риски демон-

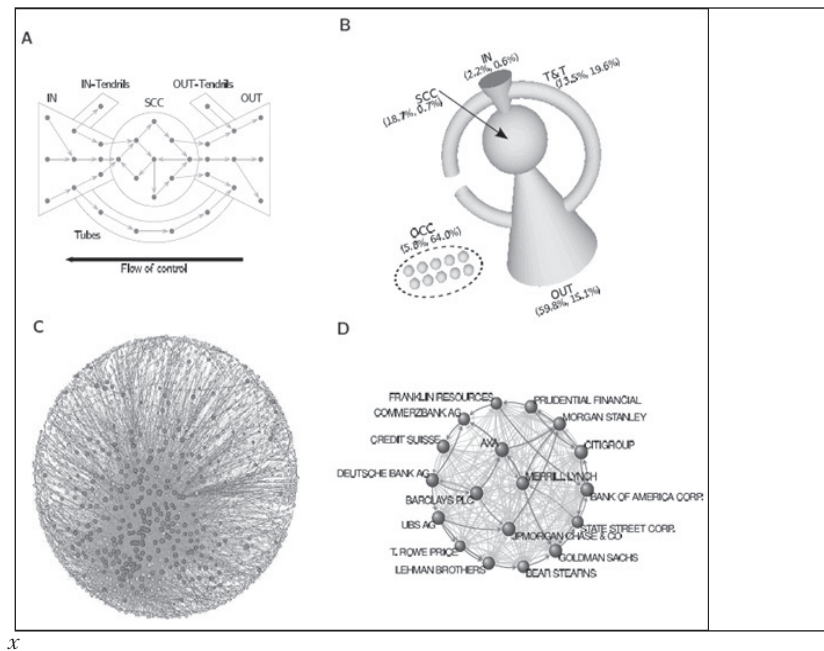

Рис. 1. Створення ТНК ядра глобальної економіки

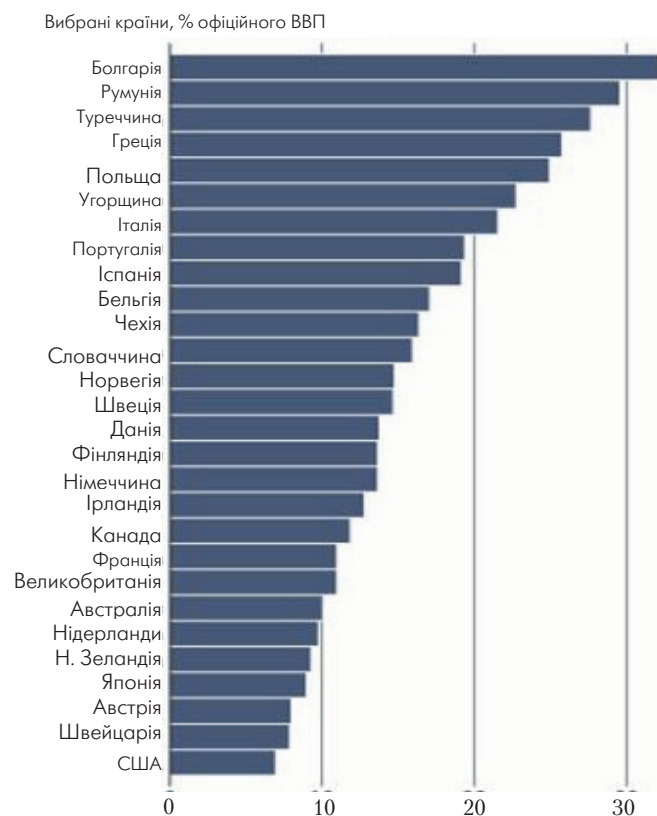

Рис. 2. Темні секрети. Розмір тіньової економіки, 2011 р.

струють спільну власність, а розмір кола – розмір прибутку [1].

Ми не є прибічниками конспірологічних сценаріїв. Проте є розуміння того, що може й кризи немає, а спрацьовують інтереси певних економічних угруповань. А може, всі щось приховують у тіні.

Такий тіньовий економічний контекст справді існує. Так, в Італії, як і в Іспанії, складне явище тіньової економіки не тільки пов'язане з потогінками і нелегальними іммігрантами. Вона варіюється від простого ухиляння сплати податків лікарями і бухгалтерами та оплати послуг і товарів готівкою без виписування будь-яких рахунків або чеків до дедалі складніших операцій, які проводить організована злочинність. За оцінками Банку Італії, обсяг грошей, який відмивають щороку, переважно “злочинні багатонаціональні мережі”, варті 10 % ВВП. У 2010 р. центральний банк викрив 37000 підозрілих переказів. Ряд дослідників стверджують, що за результатами аналізів тіньова економіка Італії оцінена приблизно у 25 % ВВП, порівняно з середнім значенням для промислово розвинених країн, що становлять близько 15 %. Німеччина має трохи вищий показник від середнього для 34 членів Організації економічного співробітництва та розвитку, тоді як Великобританія та США мають нижчі показники. Серед основних причин існування тіньової економіки є рівень оподаткування. Чим вищі податки та регуляторний тягар, тим більша тіньова економіка у країні. Існують також історичні причини, спільні для таких країн, як Італія, Іспанія і Греція – слабше верховенство права, нижча довіра до держави та нижчий соціальний капітал. Вчені бачать вирішення проблеми у реформах, що спростять і знизять податки, полегшать регуляторний тягар, знизять бар'єри для використання найманої праці і вдосконалять судову систему.

На рис 2. показано “темні секрети”, розкриті західними аналітиками Віктором Маллет (Victor Mallet) і Гаєм Дінмор (Guy Dinmor) [2]. Ці вчені стверджують, що для Італії 1987 р. був роком *il sorpasso* (італ. обгін), коли зміни в оцінюванні тіньового сектору економіки цієї країни допомогли їй обі-

йти Великобританію, щоб посісти, на короткий час, четверте місце у світі по економіці. Попри звучання таких слів, як підпільна, неформальна, тіньова, сіра, прихована економіка, очевидно, це не так вже її погано. Жести доброзичливості – наприклад взаємні послуги у сусідів – можуть бути приховані від статистиків, але також цілком законними. Прихована економіка також дає змогу важливій діяльності обійти бюрократію, яка її придушує, зокрема зайві ліцензії. Без такої діяльності чимало суспільств були б біднішими і не могли б отримувати вигоду від зароблених грошей, які, зазвичай, витрачають в офіційному секторі економіки. Звичайно, велика частина прихованої економіки несе також корупцію. Оскільки у прихованій економіці є й добрі, і погані елементи, політики та економісти повинні знати її розмір та структуру. За визначенням, однак, прихована економіка прагне уникнути викриття і вимірювання. Це створило нішеву галузь, що займається вгадуванням її розміру, але практично немає згоди ані щодо найкращих методів її вимірювання, ані результатів. Деякі речі, проте, є відомими. У бідних країнах прихована економіка є більшою, ніж у багатих. Південна Європа має більший чорний ринок, ніж Північна. Він також є більшим у країнах, які мають численні обмеження, ніж у більш дерегульованих економіках. Але глибші дослідження пов'язані з труднощами. Більшість методів використовують вимірюваний замінник для оцінки “реальної” діяльності, а потім віднімають те, що було офіційно виміряно, а залишок вважають розміром прихованої економіки. Як замінники використовують показники споживання електроенергії, готівку в обігу та обсяг транзакцій. Але ці оцінки спираються на стабільний зв'язок між замінником і “реальною” діяльністю. Якщо економіка стає більш електромісткою – наприклад шляхом переходу на електричний транспорт – замінник, що ґрунтується на споживанні електроенергії, помилково вкаже на збільшення розміру прихованої економіки. Інші методи вивчають відмінності між показниками видатків і доходів, міркуючи, що більшість видатків мають місце в офіційному секторі економіки.

Складніші методи намагаються пов'язати причини, такі як тягар регулювання та ставлення до оподаткування, з показниками наслідків, у вимірних відпрацьованих годинах та рівнем економічної активності населення.

Найвагомішою причиною для ставлення до будь-яких показників зі скепсисом, є, проте, величезні відмінності у результатах, отриманих різними дослідниками. У 1976 р. дві оцінки прихованої економіки Канади тих самих авторів, що використовували той самий метод, але дещо різні техніки, привели до результатів, що коливалися від 4,9 % до 27,5 % ВВП. Філіп Зелікоу декан і професор історії в Університеті Вірджинії, радник державного секретаря США до 2007 р. [3] піднімає важливе в цьому контексті питання про взаємодію внутрішньої і зовнішньої політики держави. Він вважає, що нині стан внутрішніх справ, по суті, є просто національною особливістю глобальної системи. Заходи з порятунку глобального капіталізму, наприклад, стосуються номінально внутрішніх справ, таких як достатність банківського капіталу або фіскальна політика. Але копнімо глибше: найактуальнішими проблемами глобальних компаній, поза правилами торгівлі, є такі питання, як державні закупівлі, конкурентна політика, правила щодо якості та безпеки товарів і право інтелектуальної власності. Те ж саме стосується справи допомоги задля розвитку. Великомасштабні трансфери у вигляді іноземної міжурядової допомоги насправді є історичною аномалією. Під час 2000-х років, за які було створено більшу частину інфраструктури та капітальних активів у світі, потоки приватного капіталу – а часто і міжнародні потоки капіталу – зазвичай фінансували їх створення. Лондон був традиційним кліринговим домом. Після Великої депресії потоки приватного капіталу послабилися, і державний капітал став відігравати більшу роль, зокрема у вигляді перерозподілу доходів між країнами. Змінилися інституції та звичаї мислення, натомість, контроль за рухом капіталу і суперництво часів “холодної війни” посилили залежність від іноземної допомоги. Але за

останні 20 років традиційні потоки капіталу повернулися у набагато більших масштабах.

Згідно з недавнім звітом McKinsey Global Institute з 1990 р. глобальні іноземні інвестиційні активи збільшилися майже на тисячу відсотків, до 96000 млрд дол. Але наші інституції і звичаї мислення не адаптувалися до цього. Щоб досягти цього, знову ж таки необхідно, щоб політичний порядок денний видавався “внутрішнім” і передбачав розробку нових способів управління ризиками для інвесторів і кредиторів, задовольняючи водночас внутрішні політичні інтереси.

Згадаймо також про питання безпеки. Захист кіберпростору у США видається внутрішньою справою, хоча урядовці знають, що вона є транснаціональною. Кібер-експлуатація – та крадіжки – урядових агентств США і американських компаній китайськими злочинцями є серйозною проблемою, але громадськість бачить лише верхівку цього айсберга. Однак вирішення цієї проблеми передбачає відповіді на питання, які видаються внутрішніми: здійснення моніторингу мереж, проведення розслідувань кримінальних справ або встановлення нових стандартів для архітектури Інтернету та інтернет-провайдерів в обох країнах.

Крім того, боротьба з тероризмом переважно полягає в аналізі ефективності локальних правоохоронних систем та систем судочинства, чи-то в Пакистані, чи-то в передмістях Лондона. Боротьба з незаконним обігом наркотиків та зброї у США, яку американці вважають внутрішньою справою, є головним елементом найнебезпечнішої зовнішньополітичної проблеми у Північній Америці у той час, коли тисячі людей вбивають у Мексиці.

Важкі часи для державних бюджетів не повинні перешкоджати тим, хто зацікавлений у решті світу. США, натомість, повинні думати про ті внутрішні проблеми, що властиві багатьом важливим країнам.

Наступна проблема стосується природи та її ресурсів, які стали нині об'єктом моралізаторства ще до проведення ґрунтовного аналізу. У популярному дискурсі позицію моральної вищості захопили романтичні

енвіронменталісти, що вважають збереження природи етичним обов'язком. Навіть на Заході це не може бути чимось більшим, ніж думкою меншості. Тим часом у технократичному дискурсі пріоритетне місце належить економічним моделям.

Пол Кольєр (Paul Collier) професор економіки Оксфордського університету в своїй книзі "Розграбована планета" [4] зазначає, що природні активи є цінними, і саме вони доволі вразливі. Нинішнім фронтиром їх експлуатації є чверть площі суші Землі, яку займає найбідніший мільярд її населення: звідси нова боротьба за Африку. Це останній технічно доступний регіон, який ще треба дослідити, але значна його частина слабо керована. Завдяки технологічному прогресу можна буде видобувати природні активи з надр океанів і полюсів: цим пояснюється превентивне проголошення прав на Арктику з боку Росії та Норвегії. Управління цими величезними територіями ще слабше.

Неконтрольовані природні активи розграбовують: група осіб експропріює те, що має належати багатьом, і сучасність експропріює те, що мало б належати майбутньому. Розграбування світових рибних запасів, що саме по собі трагедія, є мініатюрною репетицією того, що може статися. Розкрадання можна уникнути, лише діючи колективно. За межами добре організованої держави такі дії стикаються із серйозними перешкодами, але, зрештою, вони можуть ґрунтуватися лише на спільному розумінні всіх громадян, кожного суспільства.

Французький філософ, політолог, соціолог та публіцист Реймон Арон [5, 336] аналізуючи витоки політичного процесу та його реалій у 60-х роках XX ст. у своїй книзі "Мир і війна між націями" стверджує, що про територіальну та кількісну перевагу дійові особи конфліктів найчастіше не думають: протягом століть головними ставками в битвах між державами вважалися золото, гроші, раби, нафта. Історики та філософи не були зобов'язані з'ясувати, чи спільнотам, які воювали між собою, бракувало дорогоцінних металів або силовини: найчастіше їм ставилося за мету зви-

нувачувати їх у цинізмі або викривати їхнє лицемірство. Люди, говорили вони, також надихаються передусім прагненням до слави або амбіціями перемоги. Це тільки в наші часи так звана економічна інтерпретація претендує на оригінальність. Оскільки наша цивілізація не визнає пріоритет праці, вчені та ідеологи охоче уявляють собі, що вони відкривають глибокі й таємничі сили, коли пояснюють плин дипломатичної історії суто економічними причинами.

Реймон Арон умисне віддає перевагу терміну "ресурси" перед терміном "економіка". Ресурси він вважає найтуманнішим і найзагальнішим виразом інтересів політичних акторів. За останнім французький вчений зберігає його точний і звужений зміст. Під ресурсами Реймон Арон розуміє сукупність матеріальних засобів, які мають у своєму розпорядженні спільноти для забезпечення свого виживання. Люди становлять частину ресурсів, коли вони є рабами, тобто коли до них ставляться як до речей. У всіх інших випадках вони виступають як суб'єкти діяльності, через яку речі перетворюються на блага, тобто служать задоволенню людських потреб або людських бажань. Поняття ресурсів покриває дуже широку зону, від земних та підземних багатств і до продуктів харчування та промислових виробів. Воно певною мірою включає в себе реальності.

Ми розділяємо ці погляди Арона. Справді, основною проблемою лишається архаїчна нерівність та проблема отримання прав доступу й власності до природних ресурсів та приховання цієї прагматичної мети за економічною доцільністю. Важливим аспектом лишаються досягнення традиційних нематеріальних благ.

Про останнє говорить у своїх дослідженнях і доктор юридичних наук І. О. Ісаєв (один з провідних російських спеціалістів у сфері історії держави і права та історії політичних і правових вчень). Вчений намагається розкрити логіку розвитку політико-правової думки крізь призму нематеріальних феноменів. І. О. Ісаєв у своїй праці "Politica Hermetica. Скриті аспекти влади" виходить з тієї простої логіки, що європейська

політико-правова думка під впливом містики і таємних вчень містить у собі скриті, зашифровані в символічній формі, але основоположні уявлення про владу й право. Розуміння таємного змісту символів традиційних політико-правових інститутів має привести до виявлення архаїчних основ, архетипу влади і права. Оскільки її основи й нині визначають механізм формування і функціонування реальної політики. І. О. Ісаєв у своєму дослідженні використовує ідеї М. Гайдеггера, М. Бубера, О. Шпенглера, І. Хейзінгі, В. Віндельбанда, О. Ф. Лосєва, К. Г. Юнга, що забезпечило створення ефективного методологічного синтезу. Архетипи – це не просто коріння людської культури, це й справжній фундамент сучасності. Архаїчні політико-правові відносини, цінності й інститути ніколи не зникають безслідно. З часом вони переходять із суспільної свідомості в колективне несвідоме. Тоді вже незримо, проте активно впливає на сучасну суспільно-політичну діяльність. Влада, згідно з давнім уявленням, визріває з хаосу й рухається до гармонії. Ісаєв підводить читача до думки, що сприйняття влади як ієрархічної структури зумовлено архетипами метафізики, і такі поняття, як і “бюрократична ієрархія”, принцип “гілок влади”, являють собою лише трансформацію архаїки [6].

Знаний український політолог І. М. Варзар має власний погляд і вважає, що всі атрибути людської життєдіяльності неодмінно й об’єктивно мають етноісторичне забарвлення. Всі ідеологеми, праксеологеми та міфологеми людської свідомості синтезуються в особливий геміноїдальний екстракт – в етнологеми [7, 102].

Однією з таких етнологем є ставлення до природи, до її ресурсів. До глобальних, міжнародних проблем нині необхідно підходити з логікою про те, що необхідно думати національно, а робити глобально. У традиційному розумінні зовнішньополітичні переговори виходять з неможливості примирити внутрішню політику різних країн. Провал саміту ООН з питань зміни клімату у Копенгагені у 2009 р. є сумним прикладом такого мислення. Великі проблеми енергети-

ки та навколишнього середовища, або охорони здоров’я населення і зростання можливостей для маніпуляції генами людей і тварин, є глобальними, проте вирішуються у внутрішньому середовищі національної держави.

Боротьба проти розграбування природи відбуватиметься головним чином у суспільствах найбільшого мільярда, які знаходяться на нинішньому фронтірі освоєння природних ресурсів, а також у залах засідань міжнародних конференцій, які муситимуть регулювати майбутній фронтір. Жодне з цих місць неперспективне. Згуртування навколо простої спільної етики природи підвищить шанси.

Відомий український політолог Борис Канцелярук [8, 33] зазначає, що конкретні обставини змушують вести мову про наявну соціальну та політичну асиметрію в сучасному світі, внаслідок чого різні системи мають свої, особні, й до того ж, непередбачені сценарії розвитку. Вони є непередбачувані для нас, проте спланованими людьми з авторитетом.

Для пояснення необхідно мати притчу чи певну метафору, яка б пасувала сучасному світу. Однією з можливих, але метафізичних метафор може слугувати середньовіччя. Тоді хрестоносці й Шовковий шлях поєднали Євразію в першу глобальну торговельну систему – так само як сьогодні це роблять глобалізовані торговельні маршрути. Щоб відкрити джерела прянощів та інші багатства, торговельні дома Брюгге і Венеції фінансували трансконтинентальні подорожі. Марко Поло дістався до двору хана Хубілая в Китаї, але тільки після того, як пережив захоплення виноградниками Кашгара і благоговіння матеріальним достатком Сіаня. Араб-прочанин Ібн Батута здійснив навіть більшу паралельну подорож – з Марокко на Далекий Схід, відвідуючи дорогою успішні цивілізації південної Індії і Суматри.

Нині глобалізація знову ж робить те саме, особливо розсіюючи силу Заходу, але й також розсіюючи її від держав до міст, компаній, релігійних груп, гуманітарних неурядових організацій і наділених особли-

вою владою окремих людей – від терористів до філантропів. Цю силу ентропії не зупинити протягом десятиліть, якщо не століть. Як і тисячу років тому, тепер дипломатія відбувається між будь-ким, хто є кимсь; її необхідна передумова – не суверенітет, а авторитет.

У світлі фінансової кризи дехто бачить зовсім протилежні тенденції. Але зважаючи на сили, які наближають Нове середньовіччя, надто просто говорити про очевидне “повернення держави” в разі порятунку Уол-стріт і урядових планів стимулювання економіки. Значно більше про майбутнє говорить розпад більшості держав постколоніального світу, від Африки до Близького Сходу і Південної Азії, де перенаселення, корумповані уряди, міжетнічні образи та колапс інфраструктури штовхають чимало країн до краху.

Від Конго й Судану до Пакистану багато “держав”, радше за все, стануть учасниками руху до гібридної публічно-приватної системи управління. Візьмімо Афганістан, де постмодерна угода між міжнародними видобувними компаніями, урядом у Кабулі, місцевими польовими командирами і зарубіжними миротворцями видається таким самим імовірним результатом, як і будь-що інше – неосередньовічну модель також часто використовують в Африці й деінде.

У сфері економіки більшість держав – багатих чи бідних, західних чи східних – стали фільтрами, намагаючись керувати спрямованими всередину і зовні потоками товарів, грошей і людей, які нав’язала їм глобалізація. У часи середньовіччя добробут залежав від статусу сім’ї, членства в цеху і власності [9–10]. Населення міст було стратифіковане відповідно до соціально-економічних ознак. Лояльність була не до “держави” як такої, а до будь-кого, хто міг забезпечити необхідним. Нині населення світу навіть ще активніше звертається в компанії, щоб отримати життєво необхідні послуги: чи то у сфері безпеки, чи у сфері охорони здоров’я. Навіть в Індії значну частину “державних” соціальних послуг забезпечують такі промисловці, як Тата й Амбані, чії сімейні бізнеси також керують цілими містами-фабриками. Вони все більше

стають еквівалентом дому Медичі – сім’ї, яка починаючи з XIV ст. домінувала у Флоренції. Нині світ ісламу з Мусульманським братством у Єгипті і “Хезболлою” в Лівані, які функціонують як політичні партії, а також як соціальні інституції, які надають медичні послуги і шкільну освіту, переповнений такою політичною філантропією.

Параг Ханна (Parag Khanna) автор книги “Як керувати світом: окреслюючи курс до наступного Ренесансу” [11] вважає, що жодна аналогія не є досконалою. Але паралель із середніми віками є принаймні застереженням від надмірно спрощених посилянь на чистий “Європейський концерт” XIX ст., у якому грали європейські держави і який настав після Наполеонівських воєн. Ця система прагнула досягнути тимчасової згоди між зменькою націй-держав. Але наш світ є складнішим.

Звичайно, єдиним відсутнім фрагментом є Америка. Середні віки були доатлантичною епохою. Утім, сьогодні ми маємо розташовану в Новому світі спадкову надпотугу США. Якщо сьогодні ЄС відіграє роль Священної Римської імперії, то США є новою Візантією у стані відносного занепаду, яка дивиться і на Схід, і на Захід. Візантія існувала століттями, попри відсутність матеріальних ресурсів, – завдяки кмітливій дипломатії.

Цей новий світ означатиме величезні виклики, особливо для Заходу. Але якщо США застосують справжню візантійську стратегію, вони матимуть хороші шанси зупинити сповзання в конфлікт. Незважаючи на свою похмуру репутацію, фактично середньовіччя було епохою великих винаходів і відкриттів, а також епохою, яка, врешті-решт, поступилася великому Відродженню. Ми можемо бачити, як наростають образи великих потуг і страх нової світової війни, так само повинні пам’ятати, що сьогодні можливе те саме.

Крім того, встановлено, що деякі фактори повторюються в історії. Як, наприклад, піратство. Піратство потрапляє у сіру зону правового регулювання між кримінальним правом і законами та звичаями війни. У Великобританії війни проти піратства часто, як це було під час бомбардування Алжиру

1816 р., є війнами проти рабства. Боротьба з піратством на “берегах Тріполі” з’являється у першому рядку гімну морської піхоти США. Це згадка про так звані Берберійські війни США з північноафриканськими султанами на початку XIX ст. Часто важко сказати, хто пірат, а хто просто має піратський вигляд. Оскільки більшість зброї тоне у воді, сомалійські пірати можуть знищувати докази своїх намірів до моменту огляду їхнього судна. Нещодавно опублікована у Франції книжка – “Піратська організація” [12] Родольфа Дюрана і Жан-Філіпа Верна, соціологів з École des Hautes Études Commerciales – описують піратство як рису капіталізму, що має властивість неодноразово загострюватися. Хоча й автори розуміють, що втручання у суперечки про капіталізм можуть бути контрпродуктивними, вони пов’язують піратство з потребою капіталізму в єдиному правовому режимі на всіх територіях. Коли закони і технології змінюються, проблема піратства, – яке у широкому сенсі розуміють як відхилення претензій влади на контроль над приватною власністю у будь-якій сфері – зазвичай, загострюється. Ця точка зору була дієвою, коли епоха морських подорожей привела моряків у води, в яких не було правителя, і вона дієва тепер на фронтах інформаційної епохи. Піратство, по суті, часто має економічну користь. Незаконне стягування файлів через пірингові мережі, безперечно, прискорило перехід до світу без паперових книжок та кінотеатрів. Це не означає, що піратство робить світ кращим місцем. Але багато людей отримують вигоду від піратства, у всіх його формах, і не тільки самі пірати. Перетворення Ямайки на форпост піратів було в інтересах Великобританії XVII ст. Азартні ігри в Інтернеті, в які грають, порушуючи місцеві закони, мають щось спільне із піратством. Пірати не є повстанцями проти будь-якого порядку, насправді, вони часто залежать від заступництва якогось впливового угруповання в уряді чи бізнесі. Рейди сомалійських піратів, наприклад, тепер відбуваються на відстані до 1000 миль від берега, ближче до Індії, ніж до Африки. Дюран і Верн скептично ставляться до

твердження, що морський розбій у Сомалі є справжнім піратством. На їхню думку, хакери XXI ст. схожі на Чорну Бороду та інших букань’єрів XVII ст. набагато більше, ніж нинішні сомалійські морські розбійники. І в цьому ці два критики капіталізму погоджуються з теоретиком зовнішньої політики, республіканцем Джоном Болтоном, який вважає грабунки первинною метою піратів, а політичні проблеми, які вони створюють, – вторинною. Болтон зазначає, що пірати пов’язані з ісламістами з аль-Шабабу (організація ісламістів, що контролює зараз південь Сомалі) і говорить про “злиття піратства з тероризмом”. Аналогічним чином колумбійські повстанці фінансували свої партизанські операції, отримуючи доходи від викрадень.

Крім того необхідно враховувати й демографічний контекст сучасного політичного процесу. А саме, попри сповільнення росту світового населення, кількість мешканців планети все ще зростає і у 2050 р. може сягнути 9 млрд, тоді як у 2006 р. населення планети становило 6,6 млрд. За минуле десятиріччя збільшилася кількість міського населення – більше половини мешканців планети живуть у містах. Ця тенденція буде актуальною і надалі. Такі міграції збільшують навантаження на природні ресурси. Загалом, сільське господарство споживає 69 % усіх відновлюваних водних ресурсів, 23 % споживає промисловість і 8 % – домогосподарства. Спроби підвищити продуктивність сільського господарства у певних країнах призведе до підвищення споживання води. Саудівська Аравія та Китай інвестують у розвиток сільськогосподарської інфраструктури Казахстану та Мозамбіку, щоб забезпечувати себе продовольством. У 2008 р. Південна Корея анонсувала угоду про 99-річну оренду половини посівних земель у Мадагаскарі в обмін на працевлаштування місцевих працівників. Воду як активом цікавляться й приватні компанії. Підприємства у США та Туреччині вивчають можливості постачання води трубопроводами на далекі відстані – в райони, бідні на воду. Хеджфонди купують права на льодовики Скандинавії. За останні

роки укладено безліч угод між багатими на ресурси, але слаборозвиненими державами та економічно розвиненими країнами. Такі угоди часто пов'язані з інфраструктурними та будівельними проектами і забезпечують короткострокові вигоди, але у довготривалій перспективі є не вигідними з екологічних та суспільних міркувань. 50 % витрат, пов'язаних із постачанням води, це витрати на енергію. За даними звіту Організації економічного співробітництва та розвитку за 2008 р., лише 2,8 млрд людей (44 % світового населення) нині живуть на територіях, де бракує води. У 2030 р. їх кількість зросте до 3,9 млрд, якщо не буде втілено в життя кращу водну політику. Потреба в енергоресурсах також зростає. За оцінками останнього "Світового енергетичного прогнозу" (World Energy Outlook) Міжнародної енергетичної агенції (International Energy Agency) світовий попит зросте на 45 %. Зараз сприятливий час для промисловості та урядів, щоб визначити ресурсні ризики та їх загрозу майбутньому. На державному рівні варто розглянути заходи, які б заохочували ефективне управління ресурсами та інвестиції у цьому напрямі. Органам влади варто переглянути свої регуляторні механізми та подумати про інвестиції в інфраструктуру, яка стане однією з ключових галузей при переході до довготривалого управління природними ресурсами.

Література

1. Waugh Rob. Does one 'super-corporation' run the global economy? Study claims it could be terrifyingly unstable / Rob Waugh Rob // The Daily Mail. – 20th October 2011.
2. Victor Malle. Europe: Hidden economy / Victor MalletGuy Dinmore // The Financial Times, 09.06.2011.
3. Philip Zelikow. The global era and the end of foreign policy // The Financial Times, 17.08.2011.
4. Collier Paul. The Plundered Planet. Why We Must-and How We Can-Manage Nature for Global Prosperity / Paul Collier. – New York, US: Oxford University Press, 2010–288.
5. Арон Реймон. Мир і війна між націями: Монографія / Реймон Арон; Пер. з франц. В. Шовкун. – К.: Юніверс, 2000. – 688 с.
6. Исаев И. А. Política Hermetica. Скрытые аспекты власти / И. А. Исаев. – М.: Юрист, 2003. – 576 с.
7. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевт. Курс: Підручник. – 2-ге вид. перероб. та допов. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 354 с.
8. Канцелярук Б. Молоді демократії в парадигмальних політичних дифузях Вашингтона // Дослідження світової політики: 36. наук. пр. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України. Вип. 20. – 2002. – С. 28–35.
9. Luis Martinez. Violence de la rentepétrolière: Algérie – Irak – Libye, Presses de la fondation nationale des sciences politiques, 2010. – 229 p.
10. Filiu Jean-Pierre. The Arab revolution. Ten Lessons from The Democratic Uprisin.-London: HURST Publishers. – 2011. – 160 p.
11. Parag Khanna. How to Run the World: Charting a Course to the Next Renaissance. – Random House, 2011. – 372 p.
12. Rodolphe Durand. L'organisation pirate. Essai sur l'évolution du capitalisme. Le Bord de l'eau, coll / Rodolphe Durand, Jean-Philippe Vergne. – "Mondes Marchands", 2010. – 176 p.

Нині формується економічна влада. На 1318 компаній припадає 60 % всіх доходів. Ядро становлять 147 фінансових та інвестиційних інститутів, які контролюють 40 % глобального ринку. Ця глобальна влада співіснує з прихованою економікою. Тіньова економіка прагне уникнути викриття і вимірювання. Деякі речі, проте, є відомими: у бідних країнах прихована економіка є більшою, ніж в багатих; Південна Європа має більший чорний ринок, ніж Північна; він також є більшим у країнах, які мають численні обмеження, ніж у більш дерегульованих економіках. Нині стан внутрішніх справ по суті виступає символом етнологемної особливості глобальної системи. Проте провідною силою лишається політична влада. Архаїчні політико-правові відносини, цінності й інститути ніколи не зникають безслідно. З часом вони переходять із суспільної свідомості в колективне несвідоме. Тоді вже незримо, проте активно впливають на сучасну суспільно-політичну діяльність.

Сейчас формируется экономическая власть. На 1318 компаний приходится 60 % всех доходов. Ядро составляют 147 финансовых и инвестиционных институтов, которые контролируют 40 % глобального рынка. Эта глобальная власть сосуществует со скрытой экономикой. Теневая экономика стремится избежать разоблачения и измерения. Некоторые вещи, однако, являются известными: в бедных странах скрытая экономика является большей, чем в богатых; Южная Европа имеет больший черный рынок, чем Северная, он также больший в странах с многочисленными ограничениями, чем в более дерегулированных экономиках. Сейчас состояние внутренней политики выступает символом этнологемных особенностей глобальной системы. Однако ведущей силой остается политическая власть. Архаичные политико-правовые отношения, ценности, институты никогда не исчезают бесследно. Со временем они переходят из общественного сознания в коллективное бессознательное. Тогда уже незримо, но активно влияют на современную общественно-политическую деятельность.

Now emerging economic power. In 1318 companies account for 60% of total revenue. The core consists of 147 financial and investment institutions, which control 40% of the global market. This global power coexists with a hidden economy. Shadow Economy seeks to avoid detection and measurement. Some things, however, is known: in poor countries hidden economy is greater than in rich, Southern Europe has a larger black market than the North, it is also greater in countries that have numerous restrictions than in the more deregulated economies. Now the state is the symbol of the Interior etnolohem feature of essentially global relations. However, the guiding force remains political power. Archaically political and legal relations, values and institutions will never disappear completely. Over time, they become a social consciousness in the collective unconscious. Then is invisible, but actively influences on contemporary social and political activities.

Надійшла 14 грудня 2011 р.

ПЕРСОНАЛЬНИЙ ФАКТОР В ПОЛІТИКО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИНАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТИПУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 80–86

Визначальним у демократії виступає забезпечення прояву та реалізації політичного інтересу персоніфікованого характеру. Виходячи з цього, дослідження персонального фактора політико-владних відносин демократичного типу становить значний науковий інтерес.

Протягом століть демократичні політичні відносини виступали символом прогресивності суспільного ладу. Це – закономірно. Адже демократичний політичний режим, незалежно від конкретних історичних умов свого виникнення та обставин функціонування, завжди сприяв суспільному прогресу. Тому власною історією демократія довела й нині успішно демонструє свої незаперечні позитиви. Тим самим суспільною практикою підтверджується значно більша, порівняно з іншими політичними режимами, життєздатність демократії. Вона зумовлена наявністю багатьох переваг. Найістотнішою з них є можливість створення демократичними засобами політичної влади найбільш комфортних суспільних умов для життєдіяльності персони. Тому визначальним у демократії виступає забезпечення прояву та реалізації політичного інтересу персоніфікованого характеру. Виходячи з цього, дослідження персонального фактора політико-владних відносин демократичного типу становить значний науковий інтерес.

У науковій літературі представлена велика кількість праць, присвячених проблемам демократизації влади. Це стосується як праць загального характеру, авторами яких є, зокрема, Даль Роберт, В. О. Трипольський,

Ю. О. Бабінов [1; 6; 15], так і досліджень О. І. Воронова, Гелда Дейвіда, В. П. Горбатенка, Ю. Хабермаса, що розкривають її окремі аспекти [3–5; 16]. Однак вчені-політологи, наприклад Б. Кухта, Н. Теплоухова, В. С. Журавський, О. Ю. Кучеренко, М. І. Михайльченко [7; 10], розглядають персональний фактор, головним чином, з позицій політичних еліт, або, як А. Д. Пахарева, Ю. М. Зушик, О. В. Кривошеєнко, В. М. Яблонський [8; 13] – у контексті політичного лідерства. Персоніфікація ж як цілісне явище функціонального характеру у політико-владних відносинах демократичного типу не знайшла належного відображення в наукових напрацюваннях.

Розглянемо залежність ступеня демократичності політичної влади від рівнів персоніфікації в суспільстві та характеру динаміки персонального фактора.

Первинною сутнісною основою влади і політики є персона. Очевидно, що влада виникає тоді, коли її появі сприяють персоніфіковані особливості не лише носіїв влади, а й підвладних суб'єктів. Саме ж існування владних відносин безпосередньо залежить від зацікавленості в них обох сторін – уповноважених і підвладних. Незважаючи на зовнішньо-функціональне домінування наділених вла-

дою осіб, вирішальна роль тут все-таки належить підвладним, які зацікавлені в упорядкуванні та утриманні бажаних для них суспільних відносин. Технологічно саме цю функцію вони змушені відокремлювати від себе і передавати ними ж створеним управлінським інституціям. Тому одним з центральних завдань демократії є забезпечення такого ступеня узгодженості змісту політичних рішень із суспільними очікуваннями, щоб уникнути напружень між ними [17, 211].

Отже, виникає потреба в специфічній владній діяльності із узгодження багатоманіття персоніфікованих інтересів, яка охоплюється терміном “політика”. Проте, і політика, і влада беруть свій початок від окремих персон, що об’єднуються на основі спільності інтересів у різні соціальні утворення. Серед них найоптимальнішою соціальною формою здійснення політико-владних відносин стає народ, як велика, на загал сконцентрована суспільна група, для якої властиве почуття групової ідентичності [20, 243]. Політична влада на рівні народу виявляється найдієвішою тому, що в ній здатна відобразитись вся владна ієрархічна система, починаючи від окремої особи. Разом з тим, тут виникають і певні загрози. Вони зумовлені тим, що народ є доволі узагальненим поняттям, що покликане виконувати функцію політичної “вижимки” персоніфікованих сутностей багатьох соціальних утворень, через які здійснюється політичне представництво первинної ланки демократії – конкретної особи. Ієрархічність же, за наявності певних несприятливих обставин, може стати причиною спотворень первинного політичного інтересу або й виконувати функцію упередженої політичної фільтрації.

Демократичні відносини наділені найбільшими потенційними можливостями щодо адекватності і повноти відображення персоніфікованого інтересу. Це забезпечується двоєдиною тенденцією: з одного боку, поглибленням персоніфікації, у тому числі й персоніфікованої сутності окремої особи, тобто персоніфікацією вглибину, а з другого – її розширенням та охопленням все

більшого числа осіб у соціальних утвореннях, тобто персоніфікацією в ширину.

Процеси персоніфікації політичної влади в сучасному світі набули особливої динаміки. Сучасний період постмодернізації знаменує надання особливо широкого простору для самовираження особи [9, 269]. Закономірно, що це спричинило зростання рівня демократичності у владі. Однак будь-яка політична влада демократичного типу має свої, національні особливості прояву і відрізняється не лише характером, а й формою здійснення. Це також закономірно, адже демократична сутність політичної влади накладається на персоніфіковану сутність стійких соціальних утворень, які формують націю. У результаті такої взаємодії демократія набуває соціально-персоніфікованої форми прояву, що завжди є індивідуальним явищем.

Персоніфіковані відмінності в демократичній індивідуальності проявляються назовні лише в ході її здійснення. Тому демократичність політичної влади не є абстрактною. Вона може існувати лише як конкретне, динамічне та персоніфіковане явище. Без функціонально-прикладного аспекту про демократичність влади можна говорити тільки як про теоретичне поняття. Відмінності характеру демократії виражаються більше в механізмі її здійснення. При цьому вони не повинні спотворювати власне суть самого явища – фундаментальні демократичні постулати.

Суспільні відносини демократичного типу – це явище історичне, тобто таке, що виникло за певних суспільно-політичних обставин і розвивається в тісному взаємозв’язку та взаємозалежності від їх динаміки. Демократія виступає умовою розвитку [18, 146]. А це означає, що вона не може бути метафізичним, незмінним політичним фактором. Як породження суспільних умов, важливе політичне явище, демократія наділена специфічними особливостями, характерною діалектикою і має відносно самостійність.

Функціональні особливості демократії формуються на персоніфікованих засадах учасників політико-владних відносин. Проте характер персонального в політичній

владі залежить від багатьох обставин. Головними з них є бажання (або небажання) окремих персон та соціоперсон представляти (або не представляти) свої політичні інтереси у владі, а також здатність (чи нездатність) політичної влади сприймати (чи не сприймати) персоніфіковану динаміку, яка об'єктивно справляє істотний вплив на політичну систему суспільства. Врахувавши більшою чи меншою мірою характер такої динаміки, політична влада набуває, відповідно, й більшої чи меншої демократичності і забезпечує собі певний запас життєздатності. Залежно від нього і від конкретних суспільних умов демократичні владні відносини тією чи іншою мірою здійснюють зворотний вплив на політичні процеси в суспільстві.

Ефективність впливу політичної влади на оптимізацію відносин в суспільстві, відповідно до принципу “найбільшого добра” [2, 151], залежить від її сприйняття політичним середовищем. А характер цього сприйняття визначається персоніфікованими особливостями всіх членів суспільства. У випадку, коли здійснення політичної влади сприяє прояву персоніфікованих інтересів та забезпеченню персоніфікованих прагнень, авторитет влади зростає, а сама вона набуває більшої суспільної ваги. Якщо ж у політичній владі не врахований або недостатньо врахований персональний аспект, то вона своєю діяльністю або культивує політичну пасивність у суспільстві, або, що гірше, виступає каталізатором політичного невдоволення. Суперечливість політичної влади суті та характеру персоніфікації в кінцевому підсумку призводить до політико-владного конфлікту, виступає його першоосною.

Взаємовідносини персоніфікації та політичної влади в суспільній практиці не є однозначними. Вони, радше, є цілим комплексом взаємозумовленостей, що включає в себе як позитивні, так і негативні елементи кооперантності. Тому ефективність політичної влади завжди є поняттям відносним. Цією відносністю відображається ступінь реальної присутності персонального фактора в політичній владі. Зміна цього елемента зумов-

лює й зміну рівня політико-владної ефективності, що зовні проявляється як зміни в характері демократичності.

Діалектична складова демократії означає, що вона перебуває в постійному русі – зміні та перетворенні, тобто є демократією, яка розвивається (*developmental democracy*) [19, 92]. У будь-яких, навіть найдосконаліших демократичних суспільних відносинах, якими б довершеними вони не здавались для конкретної ситуації, виникають елементи, що вимагають постійного переосмислення, а відповідно й наукового опрацювання, вироблення і втілення нових рекомендацій у владну практику. Такі нововведення в демократичному устрої мають право на реалізацію лише за умов, коли вони не є кон'юнктурними, а адекватно відображають зміни в суспільстві, оптимально виражають їх характер і забезпечують незаперечний позитивний результат.

У цьому контексті виникає питання щодо методології визначення корисності (або шкідливості) політико-владних новацій. Це, в свою чергу, вимагає запровадження ефективних критеріїв, за допомогою яких можна було б давати належну оцінку новим явищам у політичній владі. Виходячи з розуміння того, що першоосною влади та політики виступає персону, а політичною сутністю будь-якого соціуму є сукупність його персоніфікованих ознак, то й система критеріїв оцінки політико-владних нововведень має будуватись на персоніфікованих засадах.

Персональний фактор присутній у політиці та владі з моменту їх виникнення [14, 74, 337, 338]. Політико-владні відносини, по суті, призначені обслуговувати постійно триваючий двоєдиний суспільний процес персоніфікації соціумів і соціалізації персони. Розкриття сучасного характеру цього процесу і є тим ключем до розуміння проблем, які періодично постають перед організацією та здійсненням політичної влади і демократією загалом.

Персоніфікація соціумів розпочинається з участі персони в їх формуванні та функціонуванні, тобто з часу появи первинного соціального утворення. Створення соціумів

власне й зумовлене потребою персони у залученні більших, ніж наявні в неї, можливостей, спрямованих на забезпечення власних персоніфікованих інтересів. Таку мету переслідує кожна персона, яка входить до соціального утворення.

Безумовно, що сукупність персоніфікованих засобів сконцентрована в соціумі, створює їх нову якість, в якій і зацікавлена кожна персона. Разом з тим, виникають питання щодо розпорядження сукупними соціальними засобами, що мають спільний характер, але накопичені зусиллями кожного. Використання цих засобів має бути, з одного боку, таким, щоб не заподіяти шкоди кому б то не було з членів соціального утворення, а з другого боку, приносити користь персоні, на яку вони скеровуються, соціальному утворенню загалом і кожному з його членів зокрема. Вирішити це завдання можна лише на демократичних принципах.

Характер демократії при персоніфікації соціумів повинен працювати на кожного окремого її члена. А це означає, що в такому випадку виникатиме персоніфікована зацікавленість у соціальному представництві, яка матиме якнайширшу основу в соціумі. Отже, лише в цьому випадку можливе широке і справді демократичне представництво. Тому рівень демократичності соціумів безпосередньо залежить від рівня персоніфікованого представництва в них.

Критерієм зовнішнього прояву ступеня соціальної персоніфікації завжди виступає політична поведінка персони. У цьому випадку необхідно враховувати два важливі елементи. Перший з них – персоніфікована заангажованість політикою, коли різні особи в аналогічних ситуаціях ведуть себе по-різному. Зрозуміло, що тут існує як широка інваріантність поведінки, так і її подібність. Сучасними функціонально-технологічними засобами інваріантність політичної поведінки враховується лише частково. Про неї, як про суттєве явище політико-владних відносин, говорять переважно тоді, коли це стосується поведінки політичних лідерів, або коли це надзвичайно нетипові прояви в поведінці когось з учасників політико-владних

відносин. У технології здійснення нинішньої демократії головна ж увага зосереджується на подібності політичної поведінки. Тут визначаються спільні мотиви, зовнішні прояви, спільність у політичних прагненнях тощо, що втілюються у спільних правилах. Запровадження ж нових правил вважається побудовою демократії [11, 17].

Однак, кожен з аспектів інваріантної чи подібної політичної поведінки вимагає неупередженого, індивідуального підходу та розуміння. Наприклад, пасивна політична поведінка може бути результатом політичного розчарування, коли в політичній владі не знайшли відображення політичні інтереси та прагнення персони і в неї немає сподівань на те, що це буде зроблено наявними в суспільстві демократичними засобами. В цьому випадку пасивність зумовлена тим, що в уявленні персони чинний політико-владний устрій вичерпав себе, не піддається подальшій персоніфікації, а тому й повинен відійти, поступившись місцем прогресивнішим відносинам. Разом з тим, політична пасивність може бути й специфічною політичною поведінкою певного психотипу персон, які загалом задоволені існуючою політичною ситуацією і не вбачають потреби в політичних змінах чи вважають ці зміни несуттєвими для себе. Правилom же демократичного будівництва є те, що нікого не можна змусити [11, 52]. Отже, при здійсненні оцінки рівня персоніфікації соціумів мають враховуватись лише істотні фактори в цьому процесі, що можуть набувати активних і пасивних форм прояву.

Важливим елементом характеру політичної поведінки є також рівень відображення персоніфікованих політичних інтересів та врахування персоніфікованих політичних прагнень. Важливу роль тут відіграє поняття міри. Безумовно, що воно є суто персональним і залежить як від особливостей самої персони, так і від об'єктивних обставин. Міра, визначена безпосередньо самою персоною, є суб'єктивною. Її формування багато в чому залежить від максимальної межі політико-владних прагнень персони. Очевидно, що суб'єктивно визначена міра

завжди знаходиться нижче від максимуму цих прагнень, але вона не може бути нижчою від їх мінімальної межі. Тому міра – це змінна величина, що дрейфує, керуючись персоніфікованими мотивами, в межах встановленого для неї самою ж персоною політичного коридору.

Істотний вплив на формування міри справляють зовнішні фактори. Однак вони проходять крізь політичний фільтр персоніфікованого сприйняття. Тому зовнішні обставини, які присутні в мірі політичної поведінки персони, є ні чим іншим, як суб'єктивним політичним відображенням зовнішніх, об'єктивних політичних обставин. У цьому контексті важливу роль у персоніфікації соціумів відіграють два фактори. По-перше, саме розуміння і сприйняття персоною об'єктивних політичних обставин, а по-друге, адекватність того, що подається як об'єктивне, тобто відповідність об'єктивній політичній реальності. За умов високої персоніфікації соціумів формуються належні можливості адекватного сприйняття суспільних політичних обставин, а вони, у свою чергу, дуже близькі до об'єктивної політичної дійсності.

Персоніфікація соціумів здійснюється в двох основних формах, які збігаються з нині існуючими формами прямої та представницької демократії. Пряма персоніфікація означає здійснення впливу на соціальні утворення безпосередньо персоною і має на меті пряме політичне волевиявлення, що втілюється у формах прямої демократії [14, 116]. На жаль, у сучасній демократичній традиції безпосередня персоніфікація не набула постійного характеру і є періодичним, а іноді й спорадичним політичним явищем. Натомість, зростання динаміки політико-владних відносин все більше потребує безпосередньої та оперативної узгодженості владних рішень з політичними прагненнями персони, що є надійною гарантією стабільності політичної влади.

У сучасній формі демократії значного поширення набула представницька персоніфікація соціумів. Вона здійснюється через уповноважених персоною осіб або через інші

соціальні утворення, які виконують представницькі функції в політико-владній сфері. Від чіткості вираження волі громадян проміжними інститутами політичної системи безпосередньо залежить функціонування демократичного процесу [12, 199]. Однак, ця система, основні принципи якої були сформовані в минулих століттях, нині все більше приходить у протиріччя з об'єктивним розвитком персоніфікації. Тому персоніфікація соціумів наявними сьогодні представницькими засобами не виправдовує сподівань джерела політико-владних відносин – широкого кола окремих осіб-персон. Крім того, повноважне політичне представництво у владі як самостійне явище нині значно відійшло від своєї першооснови – персони. Його розвиток дедалі більше набуває самостійних ознак і зумовлюється внутрішніми владними потребами політичного істеблїшменту, що представляється назовні як боротьба політичних еліт. Це, безумовно, справляє негативний зворотний політико-владний вплив на персону – першоджерело політичної влади, нівелює її політичні інтереси і блокує здійснення політичних прагнень владними засобами. Персона дедалі більше відчужується від політичної влади. Визріває і поглиблюється конфлікт системного характеру: між першоосною політичної влади (персоною) і її політико-владною функцією (політичним представництвом).

Зворотною реакцією на персоніфікацію соціумів є соціалізація персони. В її основі також лежить персональний фактор, але він має соціальне походження, тому що соціальне утворення в сукупності своїх сутнісних ознак є соціоперсоною. Для стабільності політичної влади важливо, щоб соціалізація персони відбувалася на основі цих сутнісних ознак, інакше основою соціалізації слугуватимуть ознаки, які, в кращому випадку, частково відображатимуть сутність соціуму, а в гіршому – можуть мати нейтральний характер, а то й суперечити соціумній суті. Здійснення соціалізації з використанням будь-яких з цих ознак зумовлює появу спотворень у її проведенні.

Соціалізація персони означає побудову для неї засобами соціумів політичних координат зовнішнього характеру, в яких вона може і повинна отримувати підтримку від соціальних утворень. Така система орієнтирів включає, по-перше, визначення меж політичних інтересів персони. Межі повинні бути такими, щоб забезпечити не лише максимальний прояв цих інтересів у конкретний політичний момент, а й створити необхідні передумови для визначення оптимального напрямку і характеру їх прояву в перспективі. Крім того, система політичних орієнтирів соціального характеру визначає можливості реалізації політичних прагнень кожної персони і таким чином виконує функцію впорядкування.

Надзвичайно важливим елементом процесу демократичної соціалізації персони виступає її функція стимулювання щодо владно-управлінської діяльності. Власне, головне завдання соціалізації персони полягає в тому, щоб на першому етапі забезпечити прояв політико-владних інтересів членів соціального утворення в межах його сутнісних політичних ознак, а згодом – стимулювати їх розвиток і забезпечувати реалізацію політичних прагнень відповідно до політичного призначення соціоперсони.

У сучасних політико-владних відносинах демократичного типу домінує значний ухил у бік соціального. Суть його полягає в тому, що рівень демократичності прийнято визначати ступенем підтримки в соціальному утворенні певних політико-владних елементів. Отже, сутнісні елементи соціоперсони підмінюються арифметичною більшістю функціонального характеру. Побудована на цих засадах система соціального вираження політико-владних прагнень не відображає сутнісних ознак соціоперсони, адже думка більшості не обов'язково гарантує її відповідність реальним політико-владним потребам.

Здійснення персоніфікації соціумів та проведення соціалізації персони ще недостатньо для того, щоб на основі принципів персоніфікації належним чином забезпечувати оптимізацію політико-владних відносин

демократичного типу. Необхідно, щоб ці два напрями функціонували як єдина система, взаємно доповнюючи, скеровуючи, координуючи, а також стримуючи негативні тенденції один одного. З дотриманням зазначених умов така система може набрати ознак кібернетичного характеру й оперативно та ефективно реагувати на зміни політико-владної кон'юнктури, маючи головним орієнтиром персональний фактор.

Функціонування двоєдиної системи персоніфікації соціумів і соціалізації персони є складним і багатограним явищем. Воно спрямоване, головним чином, на максимальне включення персони в процес творення та здійснення політичної влади і забезпечується узгодженням політичної поведінки самої персони з функціонуванням політичної сфери цілого комплексу соціумів, до яких вона входить. Таким чином стимулюється участь персони як першооснови демократичності політичної влади. Це необхідно тому, що політична роль персони в зазначеній системі є визначальною. Соціуму ж тут належить хоч і важлива, але обслуговуюча функція. Такий розподіл ролей впливає з того, що сутнісні ознаки кожного соціального утворення формуються із сутнісних ознак окремих персон і призначені для задоволення їх політико-владних інтересів. Соціум виконує для персони важливу сервісну функцію – узгодження її інтересів та прагнень щодо політичної влади з такими самими інтересами та прагненнями інших персон. У цьому й полягає сутність соціалізації персони.

У контексті персоніфікації соціумів система працює як забезпечення домінування персонального, а в плані соціалізації персони вона забезпечує оптимальне узгодження інтересів окремих персон, усуває протиріччя та вирішує конфлікти між ними і надає можливість використання сукупних соціальних засобів. Таким чином, на основі включення персонального фактора створюється міцна основа для демократизації політичних відносин. Використання цих підходів у політичній владі формує передумови не лише для її оптимізації та подолання політико-владних конфліктів, а й виз-

начає засади формування цієї влади як саморегулюючої системи.

Отже, персональний фактор є необхідною передумовою демократичності політичної влади. На засадах персоніфікації не лише формуються демократичні політико-владні відносини, а й визначається їх рівень. Мотиви персоніфікованого характеру є основою політичної поведінки персони і визначають суспільну основу політичної влади. Формування цієї основи є тим двоєдиним процесом персоніфікації соціумів і соціалізації персони. Врахування його тенденцій дає можливість не лише якомога успішно підвищувати рівень демократичності в суспільстві відповідно до нових викликів, а й створювати оптимальну систему формування та здійснення політичної влади.

Наукове опрацювання персональної складової політичної влади як саморегулюючої системи може бути перспективою подальшого дослідження проблеми.

Література

1. Бабинов Ю. А. Гражданское общество и демократия участия. – Севастополь, 2006. – 418 с.
2. Веймер Девід Л., Вайнінг Ейден Р. Аналіз політики: Концепції і практика. – К.: Основи, 1998. – 654 с.
3. Воронов І. О. Феномен влади: горизонти людського і політичного виміру. – К.: Генеза, 2005. – 287 с.
4. Гелд Дейвід. Демократія та глобальний устрій. – К.: Port-Royal, 2005. – 358 с.

5. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. – К.: Генеза, 2006. – 395 с.

6. Даль Роберт. О демократии. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 205 с.

7. Журавський В. С., Кучеренко О. Ю., Михайльченко М. І. Політична еліта України: теорія і практика трансформації. – К.: Логос, 1999. – 262 с.

8. Зущик Ю. М., Кривошеєнко О. В., Яблонський В. М. Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні. – К.: Альтерпрес, 1999. – 275 с.

9. Инглегарт Р. Модернизация и постмодернизация // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: Academia, 1999. – С. 261–291.

10. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. – Л.: Кальварія, 1996. – 224 с.

11. Ордешук Пітер. Уроки для громадян нових демократій. – Х.: Центр Освітніх Ініціатив, 2005. – 188 с.

12. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К.: Основи, 2001. – 302 с.

13. Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры. – К.: Знание Украины, 2001. – 270 с.

14. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. – Л.: Кальварія, 2003. – 500 с.

15. Трипольський В. О. Демократія і влада. – К.: Парлам. вид-во, 1999. – 174 с.

16. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность. – М.: Наука, 1992. – 176 с.

17. Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza / Pod red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 348 s.

18. Graf W. The state in the Third World // Socialist Register 1995. / Ed. by L. Panitch. – New York: Monthly Review Press, 1995. – P. 140–162.

19. Heywood Andrew. Politologia. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2006. – 558 s.

20. Lekszykon politologii / Red. nauk. prof. dr hab. A. Antoszewski, prof. dr hab. R. Herbut. – Wrocław: Atla 2, 2004. – 566 s.

З позицій персоніфікації політичної влади показано місце та розкрито роль функціональної складової демократичних відносин у суспільстві. Проаналізовано залежність ступеня демократичності в політиці та владі від характеру соціалізації персони та персоніфікації соціумів.

С позицій персонификации политической власти показано место и раскрыта роль функциональной составляющей демократических отношений в обществе. Проанализирована зависимость уровня демократичности в политике и власти от характера социализации персоны и персонификации социумов.

A place and a role of functional constituent of the democratic relations in society are studied from the position of personification of the political power. A dependence of democracy level in politics and power on character of person's socialization and societies' personification is analyzed.

Надійшла 30 жовтня 2011 р.

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 87–96

З огляду на загрози соціокультурній дезінтеграції українського суспільства постає необхідність аналізу системи забезпечення державної політики в галузі культури з метою розробки практичного механізму вдосконалення взаємодії всіх рівнів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Формування цілісного культурного простору України є пріоритетом державної політики. Особливо важливо це з огляду на загрози соціокультурній дезінтеграції українського суспільства. Необхідність аналізу системи забезпечення державної політики у галузі культури зумовлена потребою розробки практичного механізму вдосконалення взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо вироблення базових принципів та їх втілення у життя. Саме це консолідує націю, посилюючи взаємодію таких якісних характеристик, як спільність етнокультурних цінностей, території, національної гідності та історичної пам'яті, релігійну та мовну монолітність, узгодженість позицій регіонів – як загалу, так і еліт. В умовах сьогодення виховання молоді виступає першочерговим пріоритетом у діяльності органів державної влади, регіонального управління та місцевого самоврядування, передусім щодо формування у молодіжному середовищі національної самосвідомості. Основним пріоритетом виступає утвердження національної ідеї, державної незалежності, почуття національної гідності, історичної пам'яті, пошани до національних та державних символів, Державного гімну, Конституції, дбайливого ставлення до національних

багатств, передусім Української Землі. Існує нагальна потреба у розробці концепції громадянського виховання як процесу оволодіння особистістю системою національних і загальнолюдських цінностей, формування відповідальності за долю Нації та держави, психологічної готовності та практичної здатності служити інтересам держави, зробити свій внесок у розбудову національної ідеї.

Важливість цієї проблеми засвідчує наявність низки наукових праць, присвячених системі забезпечення державної політики в галузі культури. Насамперед це праці В. Абрамова [1], П. Ситника [2; 24], В. Скуратівського, О. Лопушинського, В. Омельчука [3; 10]. Ми вже торкалися проблем інституційного забезпечення державної політики у галузі культури. Разом з тим, відсутні праці, спеціально присвячені системі забезпечення державної політики у галузі культури України від початків її формування до становлення у сучасному державотворчому процесі. Саме розуміння багатовимірного характеру суто культурних та соціокультурних процесів та їх системності дасть можливість простежити причинно-наслідкові зв'язки між окремими складовими простору, істотно відкоригувати управлінсько-регулятивні впливи, узгодивши його з процесами самоорганізації.

Отже, культурний простір України як складна багатовимірна система має низку характерних особливостей, які зумовлюють якісні параметри внутрішньосистемної динаміки. Системоутворючими є і процеси взаємодії із зовнішнім середовищем, які посилюють або послаблюють міру інтегративності системи. Саме тому діяльність з вироблення та реалізації державної політики щодо забезпечення єдності гуманітарного простору України має враховувати весь комплекс чинників. Причому знаковим це є для прогнозування шляхів структурно-системної оптимізації, моделювання відповідних управлінських ситуацій.

Збалансований розвиток культурної сфери України ґрунтується на засадах відродження України як соціоприродної цілісності, ідеї історичної тяглості (спадковості та безперервності) культури, екологічній ідеї, антимілітарній ідеї, ідеї конструктивності та гармонійності національного та загальнолюдського. До культурних пріоритетів, які є ключовими у площині внутрішньої національної безпеки України, належать національна консолідація, забезпечення прав титульної нації та національних меншин, що забезпечить підвищення стійкості держави та її інститутів, зміцнення національного морального здоров'я, розвиток історичної пам'яті та національної гідності. Зовнішніми виступають винятки будь-якого зовнішнього впливу, інтеграція у світові інформаційні потоки та комунікації. При цьому слід враховувати усе розмаїття системи, яке є зрізом (часовим, функціональним, аспектним) культурної сфери.

Відповідно, державна політика у сфері культури – складна цілісна управлінська система, яка включає теоретичні засади діяльності, серед яких вироблення державної політики щодо української мови, збереження, відтворення та охорона національної історико-культурної спадщини як чинника національної та державної самоідентифікації, відновлення та вироблення національної історичної пам'яті, узгодження позицій регіонів та центру у виробленні державної політики формування системи

духовно-світоглядних цінностей України, використання освітянської галузі як інструмента державної політики у сфері культури, інтеграція національних меншин в соціокультурні процеси України. Духовна ідея держави, як найважливіший чинник його просторового буття, проявляється у цілісній системі духовних цінностей та історичних традицій, тісно пов'язаних вертикальними і горизонтальними зв'язками між собою та зовнішнім середовищем.

При аналізі рівня розроблення проблеми зауважимо, що поза основним колом наукових пошуків опинилася саме система інституційного забезпечення державної політики у сфері культури України як об'єкт системного аналізу у цілому і на конкретних напрямках її вироблення (вдосконалення принципів управління та регулювання сфери культури, її реформування відповідних центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, окреслення їх повноважень, зовнішніх можливостей мобілізації ресурсів, передусім інформаційних, соціально-політичні та правові матриці їх розроблення та реалізації тощо). Виникла нагальна потреба дослідження характеру та якості системи інституційного забезпечення державного управління сферою культури, що допоможе з'ясувати особливості розвитку управлінсько-регулятивної діяльності на різних етапах державотворення, визначити характер впливу на якісні зміни у культурній ідентичності українського народу як державотворчої політичної спільноти. Важливим є встановлення поступального характеру розвитку інституційної моделі управління культурною сферою, їхнього зв'язку з соціокультурним історичним ґрунтом.

Вже з початком проголошення української державності у 1991 р. почався пошук оптимальних форм вироблення і реалізації державної політики у галузі культури України. У затвердженому КМУ 13 травня 1993 р. Положенні про Міністерство культури України головними завданнями міністерства визначили здійснення гуманістичної політики у сфері культури, збереження куль-

турного надбання, захист української культури, мови, розроблення пропозицій щодо стратегічних напрямів розвитку національної культури, стимулювання культурного процесу, розвиток соціальної та ринкової інфраструктури культури, розширення міжнародного культурного співробітництва [4, 145]. Органи державної влади дбали про збереження й використання культурних цінностей, що знаходяться на території України чи за її межами, забезпечують охорону пам'яток історії та культури України, захист історичного середовища, схоронність музейного, бібліотечного і архівного фондів, сприяють розвитку мережі державних, громадських та приватних музеїв, бібліотек, формуванню їх фондів, створює умови для збереження і розвитку народної культури, сприяють відродженню осередків традиційної народної творчості, художніх промислів і ремесел, створенню музеїв народної творчості та побуту, шкіл народного мистецтва, фольклорно-етнографічних ансамблів, забезпечують їх організаційну та фінансову підтримку. Держава гарантувала вільний доступ до пам'яток історії та культури, музейних, бібліотечних та архівних фондів [5].

Поступово поповнюються нормативні документи, поліпшуються чинники засади і механізми державної політики у галузі культури, визначаються ключові пріоритети. У Програмі діяльності уряду, схваленій КМУ 22 вересня 1995 р., пріоритетними напрямами діяльності у сфері культури розглядалися збереження музейних зібрань, бібліотечних фондів, творчих колективів і дитячих мистецьких шкіл. Уряд планував віднайти асигнування на завершення реконструкції та капітального ремонту Національної філармонії та культурного центру України в Москві, завершити підготовку Зведення пам'яток історії та культури і Державного реєстру національного культурного надбання, збільшити закупівлю державою творів образотворчого і ужитково-декоративного мистецтва, забезпечити збереження матеріально-технічної інфраструктури культури та соціальний захист митців, надати окремим музейним закладам статусу наукових уста-

нов, продовжити рекреаційну роботу, забезпечити передачу земель наявним історико-культурним заповідникам і створити нові [6].

Особливо нищівного удару зазнала культурна інфраструктура українського села. З 1990 по 2003 р. питома вага сіл з наявними клубами та будинками культури зменшилася з 70,1 до 53,8 %, бібліотеками, відповідно, – з 62,8 до 46,3 %, кіноустановками – з 68,6 до 8,0 % [7]. За даними відділу планування і організації реставраційних робіт Міністерства регіонального розвитку і будівництва України на літо 2007 р. 60 % пам'яток архітектури перебувають у незадовільному стані, 10 % – аварійному. Для поліпшення стану культури на селі на початок 2007 р. розробили культурно-мистецьку програму “Всеукраїнський абонемент”, що передбачала гастролі професійних колективів регіонами країни. Проводяться всеукраїнські звіти областей у столиці, плануються культурні акції “Мистецтво одного села” [8]. Постановою Комітету ВР України з питань духовності і культури від 18 лютого 2011 р. органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування запропоновано вжити невідкладних заходів для збереження існуючої мережі закладів культури, не допускати виселення закладів культури з приміщень державної та комунальної власності, не скорочувати видатки на фінансування закладів культури, сприяти залученню коштів благодійних організацій, меценатів і спонсорів до забезпечення у необхідних обсягах фінансування закладів культури [9].

Поряд зі збереженням інфраструктури вже на початку 90-х років ХХ ст. створено 17 нових музеїв, відкрито 6 історико-культурних заповідників. Було засновано Інститут культурної політики, Національний фонд підтримки мистецтв ініціював розробку Концепції державної культурної політики [4, 145–146]. Особливо нагальним видавався стан справ у молодіжному середовищі. Саме тому було передбачено активну співпрацю органів державної виконавчої влади з питань культури разом з науковими товариствами, творчими спілками, батьками, створення закладів, які б забезпечува-

ли пошук, підтримку, розвиток талановитої молоді, задоволення творчих інтересів [11]. З метою подальшого захисту національної культурної спадщини, виробничого та творчого потенціалу підприємств народних художніх промислів України, створення умов для їх подальшого розвитку Верховна Рада України поклала на концерн “Укрхудожпром” функції з управління майном підприємств та організацій, які засновані на загальнодержавній власності та входять до його складу. КМУ доручили створити на базі підприємств та організацій Українського концерну художніх промислів “Укрхудожпром” державне акціонерне товариство “Укрхудожпром” [12].

Пропозиції щодо утворення Державного комітету України з охорони історико-культурної спадщини як центрального органу виконавчої влади, спеціально уповноваженим у сфері охорони пам’яток історії та культури, Головою комісії з питань відтворення видатних пам’яток історії та культури при Президентові України академіком НАН України П. Т. Тронько було внесено 13 січня 2000 р. У ньому мали зосередити систему державного обліку, охорони, контролю за станом, використанням, реставрацією пам’яток, контроль за проектуванням і веденням робіт в історико-культурних охоронних зонах. Обґрунтовувалася потреба підпорядкувати йому спеціалізовані науково-дослідні проектно-розшукувальні й виробничі реставраційні організації, державні історико-культурні заповідники. Створено центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини [13].

Розуміння важливості проблеми створення спеціального органу для повернення національної історико-культурної спадщини зумовило появу 28 лютого 1992 р. розпорядження Президента України Л. Кравчука “Про забезпечення реалізації угод і домовленостей, досягнутих у ході зустрічі глав держав у Мінську 14 лютого 1992 р.”. МЗС разом із Фондом державного майна України, за участю Головного архівного управління при КМУ та представників України у міждержавній комісії СНД з розробки критеріїв

та принципів розподілу власності колишнього СРСР за кордоном, доручили розробити проект угоди про правонаступництво. 9 березня 1992 р. міністр культури Л. Хоролець і начальник Головного архівного управління Б. Іваненко офіційно запропонували реорганізувати республіканську комісію з розшуку та повернення в Україну історичних та культурних цінностей, яка діяла в Україні з 3 жовтня 1990 р., у Національну комісію по складенню систематичних переліків національних історико-культурних цінностей, які знаходилися на території держав-учасниць Угоди. До складу комісії, як міжвідомчого органу, запропонували включити вчених, представників творчих і громадських організацій, органів державної влади [14].

16 січня 1998 р. затверджено Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Ця комісія, підпорядкована КМУ, стала центральним органом виконавчої влади і реалізовувала державну політику щодо відновлення та збереження національної духовної спадщини, повернення в Україну культурних цінностей, координувала діяльність з цих питань міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних установ, громадських організацій. Основними завданнями комісії були виявлення і сприяння поверненню в Україну переміщених культурних цінностей, вжиття заходів для відшкодування втрат, спричинених їх знищенням, руйнуванням чи пошкодженням, захист національних інтересів України, пов’язаних з переміщенням культурних цінностей, запобігання втратам культурних надбань, розроблення і реалізація програм і планів скоординованих дій щодо виявлення, вивчення, обліку та повернення в Україну культурних цінностей, участь у розробленні та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення виконання зобов’язань України як учасника міжнародних угод з питань захисту, запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей, сприяння їх поверненню державам, яким вони належать, здійснення погоджених з іншими державами дій щодо

втрачених або переміщених з території України під час Другої світової війни культурних цінностей, науково-методичне та інформаційне забезпечення діяльності зацікавлених організацій, пов'язаної з поверненням в Україну культурних цінностей, видання довідкової літератури, створення банків даних, фонду копій зарубіжної україніки, систематизація відомостей про культурні цінності України, що знаходяться за її межами.

Відповідно до покладених на неї завдань Національна комісія мала забезпечувати складання реєстрів і каталогів культурних цінностей України, що знаходяться за її межами, готувати пропозиції щодо повернення в Україну і запобігання незаконному вивезенню за її межі культурних цінностей, надавати висновки та обґрунтування щодо перебування культурних цінностей України на території інших держав, організацію проведення експертної оцінки культурних цінностей, що знаходяться на території інших держав або могли опинитися там у разі спроби незаконного вивезення їх з України, встановлювати та підтримувати зв'язки з відповідними органами інших держав у питаннях про право власності на культурні цінності.

12 січня 2001 р. КМУ затвердив Положення про Міжвідомчу раду з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Її завданням визначили сприяння діяльності Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України у реалізації державної політики щодо вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, надання допомоги у забезпеченні виконання міжнародних зобов'язань України як учасниці міжнародних угод з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, участь у розробленні та реалізації програм і планів скоординованих дій щодо запобігання незаконному вивезенню та ввезенню культурних цінностей, що сприяє їх поверненню власникові або уповноваженій особі.

Створено Державну службу кінематографії, єдиний державний концерн “Компанія

“Довженко-фільм”. Це мало забезпечити координацію виробничої, творчої, фінансово-інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності державних кіностудій. Розробляється питання переходу до продюсерської системи організації виробництва національних фільмів за підтримки держави. У Державному бюджеті 2007 р. на діяльність Державної служби кінематографії виділено 50,850 тис. грн, з них 49,250 тис. – на створення та розповсюдження національних фільмів. Виконавцем бюджетної програми “Створення та розповсюдження національних фільмів” є Державна служба кінематографії як урядовий орган державного управління у складі Міністерства культури і туризму України.

Для зменшення залежності від бюджетного фінансування вже на засіданні розширеної колегії МКТУ 15 лютого 2008 р. нещодавно призначений міністр В. Вовкун поставив питання щодо впровадження механізмів фінансування культурно-мистецьких заходів через Національний інноваційний фонд української культури. Напередодні, 4 вересня 2007 р., РНБО України прийняла рішення доручити КМУ передбачити у проекті Закону України “Про Державний бюджет України на 2008 рік” видатки на збереження історико-культурної спадщини, створення меморіальних та музейних комплексів, а також придбання шкільних автобусів для сільської місцевості. Відповідні доручення враховані і при формуванні системи бюджетних видатків на наступні роки.

Головним розпорядником цих бюджетних коштів є Міністерство культури і туризму України, а одержувачами – редакції друкованих періодичних видань, зокрема журнал “Пам'ятки України: історія і культура”, Газетно-журнальне видавництво Мінкультури. Державна фінансова підтримка друкованих періодичних видань літературно-художнього напрямку надається виключно для оплати поліграфічних послуг та закупівлі паперу як найвитратніших складових виробничого процесу. Передбачено виділення бюджетних коштів на забезпечення ЗМІ та передплатників інформацією з найважливіших питань державного життя, зокрема у сфері культури. Головним їх одер-

жувачем є Українське національне інформаційне агентство “Укрінформ”.

Міністерство культури і туризму разом з Національною радою з питань культури і духовності при Президентові України, Комітетом з питань культури і духовності ВР України, відповідними підрозділами КМУ розробили стратегію розвитку культури на 2007–2010 рр. [15]. Було створено Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі, положення про яку КМУ затвердив 17 листопада 2004 р. [16].

У 1992 р. створено Науково-дослідний інститут українознавства. 21 квітня 2000 р. його створено при МОН України. НДІУ започаткував низку всеукраїнських та міжнародних українознавчих програм [17]. Вони передбачали систему дій щодо відновлення історичної пам'яті і правди, популяризації української героїки, наукові фольклорно-етнографічні, літературознавчі, археографічні експедиції, збереження пам'яток історії та культури. Широкі археологічні дослідження проводить Інститут археології НАН України. Проведення археологічних досліджень здійснюється за наявності відкритих листів, які видаються і реєструються у встановленому державою порядку. Організатори археологічних робіт забезпечують схоронність пам'яток, їх належний облік і систематизацію [18].

Інструментом впливу та поширення інформації про пам'ятки історії та культури є музеї та історико-культурні заповідники. Уряд ще 2 лютого 2000 р. затвердив Перелік музеїв, у яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України. Частина музеїв отримала статус національних. Станом на 2005 р. в Україні діяв 61 історико-культурний заповідник (з них 14 – національних), а також 400 музеїв (7 національних). Кількість таких установ, які отримали статус національних, істотно зросла упродовж 2009–2010 рр., завдяки підтримці тогочасного Президента України В. Ющенка. Зауважимо, однак, що це посилює проблеми з їх на-

лежним фінансуванням і наклало додаткові зобов'язання на місцеві бюджети.

Формування українського культурного простору ґрунтується на засадах популяризації національної культурної спадщини. Активізувалася робота з повернення пам'яток, вивезених з України, триває широко-масштабна реставрація та відтворення видатних архітектурних споруд. Згідно з державним реєстром, затвердженим КМУ 27 грудня 2001 р., в Україні нараховувалося 144 пам'ятки історії національного значення, з них у Києві – 27 [19]. Станом на 2005 р. в Україні діяв 61 історико-культурний заповідник (з них 14 – національних), а також 400 музеїв (7 національних). Під охороною держави знаходиться понад 130 тисяч пам'яток. Для ефективного управління цим комплексом утворено Державну службу охорони національної культурної спадщини. Серед гострих питань, які вирішує служба, хронічне недофінансування пам'яток історії і культури, що призвело до погіршення загального стану основної кількості пам'яток. Важливе місце серед культурної спадщини займають археологічні пам'ятки, яких на державному обліку перебуває 57,206 одиниць, з них 418 – національного значення [20]. Для створення страхового фонду документації на пам'ятки історико-культурної спадщини Держспоживстандарт України розробив відповідний порядок для об'єктів історичних, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, рухомих предметів, введений у дію наказами ДССУ № 379 від 28 грудня 2005 р., № 338 від 25 листопада 2005 р., № 13 від 27 січня 2006 р., № 99 від 29 березня 2006 р.

Важливе місце в діяльності усієї системи органів державного управління та місцевого самоврядування займає відновлення та збереження національної історичної пам'яті. Міжпоколіннєвий діахронний етнокультурний, інформаційний зв'язок є важливим чинником формування, збереження та розвитку національної культурної ідентичності. Він забезпечує поступальний розвиток нації не лише в просторовому, а й часовому вимірі, забезпечує інтеграцію культурної спадщи-

ни багатьох поколінь. Це стосується знакових подій українського минулого, передусім найтрагічнішої сторінки – Голодомору 1933 р. Його на законодавчому рівні визнано актом геноциду щодо українців. Зауважимо, що це стало результатом системної діяльності органів державної влади, насамперед особистих зусиль колишнього Президента України В. Ющенка, який ініціював створення Інституту національної пам'яті на чолі з І. Юхновським, винесення питання щодо Голодомору на розгляд ВР України, внесення його у контекст міждержавних домовленостей.

Важливе місце у діяльності Міністерства культури України займає відновлення національної історичної пам'яті. Так, 3 жовтня 2011 р. міністр культури М. Кулиняк взяв участь у засіданні наглядової ради Національного історико-культурного заповідника “Биківнянські могили”. У засіданні брали участь Президент України 2005–2010 рр. Віктор Ющенко, заступник директора Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії А. Чайковський, перший заступник начальника Головного управління охорони культурної спадщини КМДА Я. Діхтяр та інші члени Наглядової ради, генеральний директор Національного історико-меморіального заповідника “Биківнянські могили” В. Безпаленко. На порядку денному стояло питання проектного вирішення Меморіалу жертв тоталітаризму, розбудови інфраструктури Національного історико-меморіального заповідника “Биківнянські могили” [21].

Важливе місце займало питання вдосконалення наявного нормативно-правового забезпечення державної політики у галузі культури. Уряд та профільне міністерство неодноразово виступали ініціаторами внесення змін і доповнень до чинного законодавства. При розробці проекту Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, що діє як урядовий орган державного управління

в структурі Міністерства культури і туризму України, ставилися завдання, зумовлені необхідністю адаптації національного законодавства у сфері переміщення культурних цінностей до уніфікованої для країн – членів ЄС нормативно-правової бази; поповнення Музейного фонду України, Національного архівного фонду України; створення цілісної структури органів державного управління щодо контролю за переміщенням культурних цінностей; закріплення на законодавчому рівні правового механізму, який би сприяв здійсненню державної політики у сфері повернення культурних цінностей; необхідність удосконалення механізму захисту національних інтересів держави у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, збагачення і збереження історико-культурної спадщини України. Зауважимо, що в період, коли діяв Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування виробів мистецтва, предметів колекціонування або антикваріату”, різко змінилася динаміка зазначеного процесу: якщо в грудні 2006–2007 рр. (дія Закону) вартість завезених в Україну культурних цінностей становила 215 751 883 грн, то у 2008 р. із зміною порядку оподаткування – лише 51 710 871 грн. Це ставить на порядок денний потребу адаптації українського законодавства у сфері переміщення культурних цінностей до міжнародної практики, зокрема до уніфікованої для країн – членів ЄС нормативно-правової бази. Проектом зазначеного юридичного акта визначаються критерії культурних цінностей, які: а) заборонені до вивезення, б) вивозяться на підставі дозвільного документа, в) вивозяться без такого документа. Передбачається, що видачі свідоцтва на право вивезення культурних цінностей з території України передуватиме експертиза культурних цінностей, яку проводитимуть атестовані Державною службою контролю фахівці зі спеціальними знаннями – експерти культурних цінностей. Експерт культурних цінностей нестиме персональну відповідальність за організацію, достовірність і повноту проведеної експертизи. Свідоцтво на право вивезення куль-

турних цінностей з території України видаватимуть на підставі висновків експертизи посадові особи органів управління культурою Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Актуальним положенням проекту документа є скасування відповідних норм законодавства України щодо оподаткування та сплати мита, митних зборів, інших платежів при ввезенні на територію України культурних цінностей. Це, у свою чергу, приведе до суттєвого поповнення недержавної частини Музейного фонду України. Ті культурні цінності, які переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни і належать до державної частини Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, Національного архівного фонду України, визналися цим законопроектом частковою компенсацією за заподіяні збитки.

Законопроект також передбачав, що рішення про передачу іноземній державі культурної цінності, яка є об'єктом претензії, приймається відповідно до міжнародного договору, що укладається у встановленому порядку та ратифікується Верховною Радою України. Такий підхід унеможливить односторонні передачі Україною культурних цінностей іншим державам, які мали місце останніми роками, не відповідали загальноприйнятим міжнародним реституційним нормам і були спричинені виключно тогочасними політичними та економічними інтересами; створення цілісної системи органів управління у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Зазначеними органами управління законопроект визначає Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері культури, Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України – урядовий орган державного управління, що діє у складі центрального органу виконавчої влади у сфері культури, органи управління культурою Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Згодом свої функції в частині оформлення пра-

ва на вивезення (тимчасове вивезення) культурних цінностей Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України передала мистецтвознавцям-експертам, що діють при Міністерстві культури і мистецтв Автономної Республіки Крим, управліннях культури Львівської, Одеської, Дніпропетровської, Херсонської, Чернівецької, Закарпатської обласних, Київської міської державних адміністрацій і фінансуються за рахунок місцевих бюджетів. За таких обставин Державна служба контролю, яка є урядовим органом державного управління, здійснювала організаційно-управлінське керівництво та контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, що з юридичної точки зору є неправомірним [22].

Ці нормативні зміни були спрямовані на збагачення національної культурної спадщини; запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей через державний кордон України; удосконалення форм і методів боротьби з контрабандою творів мистецтва; посилення взаємодії у сфері переміщення культурних цінностей центрального органу виконавчої влади у сфері культури уповноважених органів контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей з правоохоронними та митними органами; популяризацію культурних цінностей, що були переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни і перебувають у складі Державного бібліотечного фонду України, Музейного фонду України, Національного архівного фонду України; активізацію роботи щодо повернення українських культурних цінностей, що незаконно перебувають на території інших держав [23].

Отже, державна політика у галузі культури була спрямована на створення цілісної системи забезпечення, відповідними складовими якої стали концептуальне, інституційне, кадрове, фінансове, нормативно-правове забезпечення. Зокрема, за цей час пройшло становлення системи органів влади, які реалізовували державну політику в галузі культури, як саме Міністерство культури, так і його виконавчі органи на місцях та структурні

підрозділи зі статусом державних служб та комісій. Окремі сфери державної політики у галузі культури реалізовували інші відомства, зокрема Міністерство освіти, науки, молоді і спорту. Дії органів влади були спрямовані на створення цілісного культурного простору, подолання негативних соціокультурних наслідків економічних негараздів і духовного вакууму.

Література

1. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення. – К.: КНЕУ, 2004. – 236 с.
2. Ситник П. Духовні чинники формування української політичної нації / П. Ситник, А. Дербак // Актуальні проблеми державного управління на новому етапі державотворення: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Академії (Київ, 31 травня 2005 р.): У 2 т. / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: НАДУ, 2005. – Т. 2. – С. 245–246.
3. Омельчук В. В. Національна культурна спадщина культового характеру в єдиному гуманітарному просторі України // Діалог православ'я та ісламу: роль релігії у суспільному житті: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, МАУП, 30 березня 2007 р.). – К.: Персонал, 2009. – С. 157–168.
4. Жулинський М. Заявити про себе культурою. – К.: Генеза, 2001. – 180 с.
5. Закон України "Основи законодавства України про культуру" від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII // Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: 36. офіц. док. / Упоряд. В. І. Фрич; Відп. ред. В. М. Гарник. – К.: Істина, 2002. – С. 10.
6. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Затв. Постановою КМУ № 18-2573/4 від 22 вересня 1995 р. – К., 1995. – С. 99–100.
7. Латер Ю. С. Сучасне українське село: соціально-демографічна ситуація // Наукові записки Кам'янець-Подільського державного ун-ту: 36. за матеріалами звітної наук. конф. викладачів і аспірантів 6–7 квіт. 2005 р. – Вип. 4. – Т. 3. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 104.
8. Яремчук А. Культура як паспорт нації // Українська культура. – 2007. – № 2. – С. 1.
9. 18 лютого цього року відбулося засідання Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/139931>
10. Омельчук В. В. Управління культурними процесами як чинник формування єдиного гуманітарного простору України // Концептуальні засади формування менеджменту в Україні: Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 листоп. 2007 р.) / Уклад.: О. В. Баєва, Н. І. Фетісова, М. І. Філіппов. – К.: МАУП, 2007. – С. 563–583.
11. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII // Закони України. Офіц. вид. / Ред. кол.: В. Ф. Опришко (голова), Л. Є. Горьовий, А. І. Осауленко, М. О. Теплюк, П. А. Чеберяк, О. І. Ющик. – Т. 5. – К.: АТ "Книга", 1996. – С. 43.
12. Постанова ВР України "Про збереження та розвиток народних художніх промислів України в ринкових умовах" від 15 грудня 1993 р. № 3686-XII // Інтелектуальна власність в Україні: правові засади та практика: Наук.-практ. вид.: У 4 т. / За заг. ред. О. Д. Святоцького. – Т. 2: Авт. право і суміжні права / С. О. Довгий, В. С. Дроб'язко, В. О. Жаров та ін.; За заг. ред. Г. І. Миронюк, В. С. Дроб'язко. – К.: Ін Юре, 1999. – С. 152.
13. Коротич С. Удосконалення системи державного управління сферою охорони національної культурної спадщини // Вироблення державної політики. Аналітичні записки / Уклад.: О. І. Кілієвич, В. Є. Романов. – К.: К.І.С., 2003. – С. 218.
14. Матяш І. Перша міжнародна угода щодо спільної архівної спадщини колишніх радянських республік: проблеми реалізації // Пам'ятки: Археографічний щорічник. – 2006. – Т. 6. – С. 6–7.
15. Яремчук А. Культура як паспорт нації // Українська культура. – 2007. – № 2. – С. 1.
16. Бойко М. Концепція діяльності Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (проект) // Нац. експерт. комісія України з питань захисту суспільної моралі. Програмно-цільові документи комісії: Концепція діяльності, стратегічні завдання на період 2007–2011 рр. Програма діяльності. – К., 2007. – С. 1–12.
17. Кононенко П. Предмет наукових досліджень – українознавство // Освіта України. – № 37(825). – 15 трав. 2007 р. – С. 7.
18. Ковтун М. Г. Земельне право: курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів. – К.: Юмана, 2001. – С. 157.
19. Корнієнко В. Використання пам'яток історії в туризмі: досвід та перспективи // Вісн. КНУ. – Історія. – 2006. – № 85–86. – С. 18.
20. Клочко В. І. Проблеми охорони пам'яток археологічної спадщини в Україні // Праці Наук.-досл. ін-ту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 2. – К.: АртЕк, 2006. – С. 73.
21. 3 жовтня Міністр культури Михайло Кулиняк взяв участь у засіданні наглядової ради Національного історико-культурного заповідника "Биківнянські могили" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/254057>
22. 2 липня в Українському Домі відбудеться громадське обговорення проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/162411>
23. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://195.78.68.75/mincult/uk/publish/article/160565>
24. Ситник П. Формування національної самосвідомості та патріотизму громадян України // Стратегії розвитку України: теорія і практика / За заг. ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – С. 91–99.

Державна політика у галузі культури та діяльність органів влади спрямовані на створення цілісної системи забезпечення, відповідними складовими якої стало концептуальне, інституційне, кадрове, фінансове, нормативно-правове забезпечення, формування цілісного культурного простору, подолання негативних соціокультурних наслідків економічних негараздів та духовного вакууму.

Государственная политика в области культуры и деятельность органов власти направлены на создание целостной системы обеспечения, соответствующими составляющими которой стало концептуальное, институциональное, кадровое, финансовое, нормативно-правовое обеспечение, формирование целостного культурного пространства, преодоление негативных социокультурных последствий экономических неурядиц и духовного вакуума.

Public policy in the field of culture and government activities aimed at creating a comprehensive system security, the relevant parts of which became the conceptual, institutional, human, financial, regulatory and legal framework, building a single cultural space, overcoming the negative socio-cultural consequences of economic turmoil and spiritual vacuum.

Надійшла 30 жовтня 2011 р.

В “ЄВРОПУ” ЧЕРЕЗ ВОРОТА ЦАРГОРОДА, АБО ГЕОПОЛІТИЧНІ ДОРОГОВКАЗИ ЮРІЯ ЛИПИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 97–102

Розглянуто спроби здійснення стратегічного геополітичного вибору Україною. Запропоновано геополітичну концепцію Юрія Липи як альтернативну.

На двадцятому році незалежності наша держава перебуває в ситуації необхідності здійснення стратегічного геополітичного вибору. Як усередині країни, так і ззовні активно циркулюють різноманітні бачення майбутньої ролі України у світовій спільноті. Аналіз актуальних у середовищі українського політикуму ідей дає можливість стверджувати про наявність трьох основних геополітичних концепцій [11; 12], що впливають з певних положень вітчизняного законодавства.

Концепція перша: Україна – позаблокова (нейтральна) держава. (Вісь Київ – Київ.)

У прийнятій 2 липня 1993 р. Постанові Верховної Ради “Про Основні напрями зовнішньої політики України” було прописано, що “Україна здійснює відкриту зовнішню політику і прагне до співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав чи груп держав” [14].

Законом України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики” від 1 липня 2010 р. вищезгаданий документ було визнано таким, що втратив чинність. Натомість геополітична стратегія нашої держави була законодавчо закріплена у такій редакції: “Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур” [2].

Варто зазначити, що в тексті Конституції немає жодного слова про позаблоковість чи нейтралітет нашої держави. Щоправда, у ст. 17 Основного Закону йдеться про недопущення розташування іноземних військових баз на території України [1].

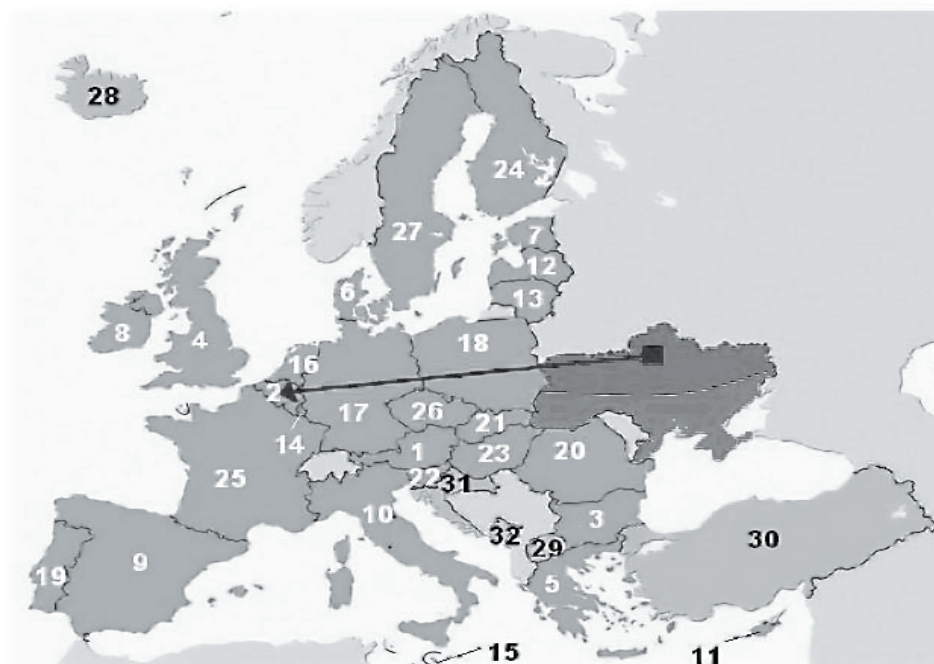
Зваживши плюси та мінуси цієї концепції, можна стверджувати, що позаблоковість (нейтралітет) дасть змогу Україні здійснювати багатовекторну зовнішню політику. Проте, водночас, існує небезпека опинитися осторонь багатьох вигідних світових геополітичних процесів. Тому, свідомо міжнародна самоізоляція нашої держави є дуже niepewним кроком.

Концепція друга: Україна – європейська держава. (Вісь Київ – Брюссель.)

У Законі України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. одним з основних напрямів державної політики було вказано набуття членства у Європейському Союзі [3].

На сьогодні повноправними членами найпотужнішого об’єднання Старого світу є 27 країн. Ще п’ятьом державам надано офіційний статус кандидатів на вступ до ЄС у найближчому майбутньому (див. рис. 1).

З огляду, насамперед, на політичний та економічний потенціал Європейського Союзу, для України приєднання до цієї конфедерації є дуже перспективною геополітичною

- Країни – члени ЄС:**
 1. Австрія; 2. Бельгія; 3. Болгарія; 4. Велика Британія; 5. Греція; 6. Данія;
 7. Естонія; 8. Ірландія; 9. Іспанія; 10. Італія; 11. Кіпр; 12. Латвія; 13. Литва;
 14. Люксембург; 15. Мальта; 16. Нідерланди; 17. Німеччина; 18. Польща;
 19. Португалія; 20. Румунія; 21. Словаччина; 22. Словенія; 23. Угорщина;
 24. Фінляндія; 25. Франція; 26. Чехія; 27. Швеція.
- Країни – кандидати на членство в ЄС:**
 28. Ісландія; 29. Македонія; 30. Туреччина; 31. Хорватія; 32. Чорногорія.

Рис. 1. Україна та Європейський Союз

метою [10, 59–68]. Першим кроком на шляху до більш інтенсивної інтеграції має стати підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яке буде можливе вже у грудні 2011 р. При цьому, слід зазначити, що обрання вектора “Захід” може погіршити зовнішні відносини нашої держави у напрямку “Схід” (особливо відносини з Росією).

Концепція третя: Україна – пострадянська держава. (Вісь Київ – Москва.)

“Україна розглядає Співдружність незалежних держав як міжнародний механізм багатосторонніх консультацій і переговорів, що доповнює процес формування якісно нових повномасштабних двосторонніх відносин між державами-учасниками і має на меті сприяння більш успішному вирішенню проблем, які виникли після розпаду Союзу РСР. ... Україна уникатиме участі в інсти-

туціоналізації форм міждержавного співробітництва в рамках СНД, здатних перетворити Співдружність в наддержавну структуру федеративного чи конфедеративного характеру” [14], – ці позиції були викладені в Постанові Верховної Ради “Про Основні напрями зовнішньої політики України”. У Законі України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики” такі питання вже не стоять.

Це яскраве свідчення того, що з кожним наступним роком після розпаду Радянського Союзу значення Співдружності незалежних держав усе більше нівелюється. Нині Росія, Білорусь та Казахстан активно реалізують інший “ностальгічний” проект – Єдиний економічний простір.

Акцентуючи зовнішньополітичну увагу на пострадянському просторі Україна може втратити європейську складову дихотомії “Схід –

- Пострадянські країни:**
 1. Естонія; 2. Латвія; 3. Литва.
Пострадянські країни – члени СНД:
 4. Вірменія; 5. Киргизстан; 6. Таджикистан; 7. Туркменистан; 8. Узбекистан.
Пострадянські країни – члени СНД та ЄЄП:
 9. Білорусь; 10. Казахстан; 11. Росія.
Пострадянські країни – члени СНД та ГУАМ:
 12. Азербайджан; 13. Грузія; 14. Молдова; 15. Україна.

Рис. 2. Україна та пострадянський простір

Захід”, але відновить ряд втрачених економічних зв’язків. Та, все ж, ринки ЄЄП та ЄС на сьогодні є неспівмірними.

У 1997 р. для протистояння впливу Росії у регіоні Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова створено організацію ГУАМ [13], членом якої протягом 1999–2005 рр. був і Узбекистан.

Орієнтовний розподіл сил на пострадянському просторі подано на рис. 2. Слід зауважити, що вихід Туркменістану та Грузії з СНД і формальний статус України як спостерігача в цьому об’єднанні, по-суті, не змінює поданої розстановки сил.

Крім наведених трьох актуальних геополітичних стратегій, в історії України можна відшукати й альтернативну концепцію. Проте на сьогодні вона чомусь є більш цікавою для політологів, ніж для політиків.

Концепція четверта (альтернативна):
Україна – чорноморська держава. (Вісь Київ – Стамбул.)

У Постанові Верховної Ради “Про Основні напрями зовнішньої політики України”, що втратила чинність, було зазначено, що: “Інтереси України як морської держави вимагають надання пріоритетного значення активізації її участі у Чорноморському економічному співробітництві та Дунайській комісії, поступового налагодження широких контактів на Середземноморському напрямі” [14].

Перевагами цього геополітичного варіанта не є позиціонування України як регіонального лідера, а можливість висувати власні умови щодо розбудови цих перспективних проєктів. (Інтеграція в ЄС чи ЄЄП можлива лише при виконанні вже стійких нормативів.) Крім того, надання пріоритетного значення “Півдню” майже не вплине на відносини з країнами осі “Захід – Схід”.

Примітно, що в працях “Призначення України”, “Чорноморська доктрина”, “Чор-

номорський простір” і “Розподіл Росії”, які також відомі під назвою “Всеукраїнська трилогія” [7; 8], видатного вітчизняного геополітика Юрія Липи (1900–1944) можна відшукати низку надзвичайно актуальних на сьогодні моментів.

По-перше, у роки Першої світової війни [6] та міжвоєнний період чотири провідні країни Європи – Великобританія, Німеччина, Італія та Радянський Союз намагались збільшити власні території своїх “світів”. Причому, у планах, як мінімум, двох держав з цього переліку чітко простежувались експансійні апетити щодо українських земель.

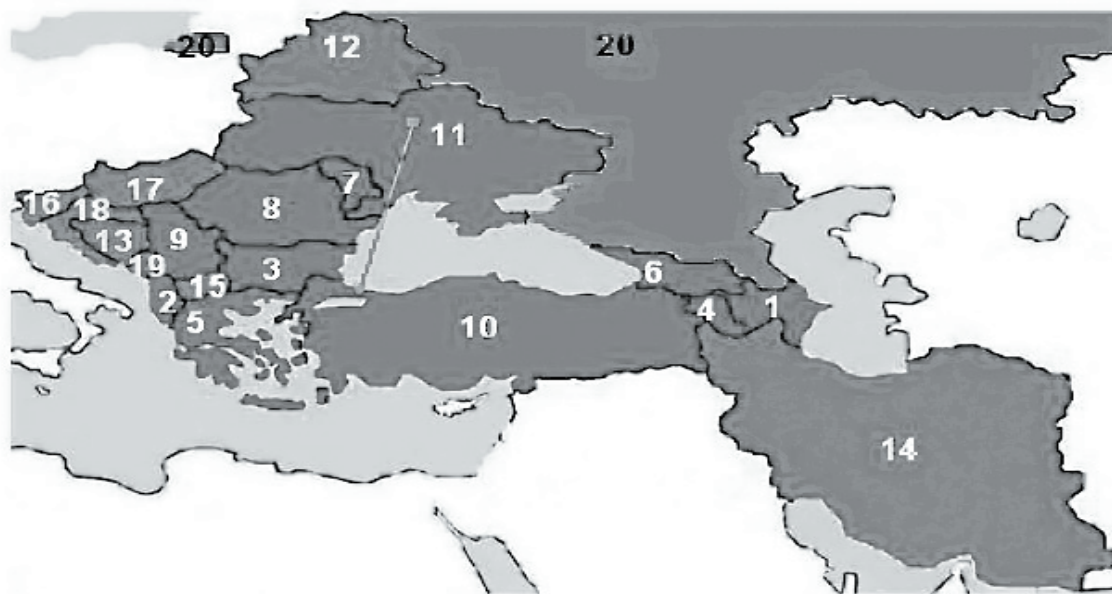
Після Другої світової війни три геополітичні центри Старого світу – Лондон, Берлін та Рим – стали апологетами створення Європейського Союзу, більшість установ якого тепер базується в Брюсселі (Бельгія). Водночас Москва після розпаду СРСР праг-

не відновити “руський мир”. Київ знову фігурує в проектах розширення провідних континентальних блоків.

По-друге, складена на основі ідей Ю. Липи картопроекція витоків української раси справді слугує стратегічним дороговказом для сучасної вітчизняної геополітичної діяльності [9, 10–11].

По-третє, мислитель визначив вісь “Схід – Захід” як споконвічну лінію ідейного розколу України, яку дуже часто використовували для посилення своїх територіальних інтересів сусідні держави [4, 10].

Тому, на думку автора “Всеукраїнської трилогії”, тільки вісь “Південь – Північ” є віссю українських земель. Це диктується як природними (більшість українських річок впадають у Чорне та Азовське моря), так й історичними (ефективним багатотисячолітнім взаємообміном) чинниками. “Ця українська

Країни Чорноморського регіону (за Ю. Липою) – члени ОЧЕС:

1. Азербайджан; 2. Албанія; 3. Болгарія; 4. Вірменія; 5. Греція; 6. Грузія; 7. Молдова; 8. Румунія; 9. Сербія; 10. Туреччина; 11. Україна.

Країни Чорноморського регіону (за Ю. Липою):

12. Білорусь; 13. Боснія і Герцеговина; 14. Іран; 15. Македонія; 16. Словенія; 17. Угорщина; 18. Хорватія; 19. Чорногорія.

Країни – члени ОЧЕС:

20. Росія.

Рис. 3. Україна та Чорноморський регіон

вісь Південь – Північ є одною з найатракційніших геополітичних осей на просторах між “Балтією й Уралом” [7, 310].

По-четверте, “Митний союз чорноморських держав з’єднає тривало і міцно кілька десят народів над Чорним морем в одне велике державне господарство. Бо тепер є доба великих державних господарств” [8, 97]. Це геополітичне передбачення Ю. Липи здійснилось 25 червня 1992 р., коли була підписана Стамбульська декларація “Про Чорноморське економічне співробітництво”.

Варто наголосити, що учасницями цього регіонального об’єднання стали майже всі країни, які мислитель вважав необхідними для реалізації “Чорноморської доктрини” (рис. 3). Відсутність у переліку чорноморських країн Росії можна пояснити тим, що причорноморське побережжя Кубані Ю. Липа відносить до українських історичних земель [5, 20].

По-п’яте, автор “Всеукраїнської трилогії” також точно спрогнозував складнощі зовнішньої політики Незалежної України: “У реальній політиці треба передбачувати максимальну гнучкість. Компроміси, угодовство, зигзаги, відхил від ударів у невідповідній ситуації – це все можливе в поборюванні труднощів. Все ж – вважаємо, що вони є до прийняття, коли з очей не випуститься найголовнішої цілі чорноморської політики України” [8, 7].

Очевидно, що ці та інші геополітичні ідеї Юрія Липи нині потребують ретельного не лише політологічного, а й політичного аналізу. А зовнішньополітична діяльність київських князів і козацьких гетьманів засвідчує історичну спроможність варіанта української інтеграції в “Європу” через ворота Царгорода.

Отже, виважене поєднання кращих напрацювань минулих поколінь інтелектуалів та об’єктивних реакцій сучасників на глобальні виклики забезпечить достойне місце Україні у майбутній геополітичній грі.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 1 липня 2010 р. // ВВР України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.

3. Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

4. Баран В. В. Юрій Липа про політичну суб’єктність української нації та загрози національній ідеї // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: 36. тез наук. допов. VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (25–26 берез. 2011 р.) – Луцьк: ПП Іванюк В. П.; ПП Петринка А. Ю., 2011. – С. 9–11.

5. Баран В. В. Юрій Липа про геополітичне становище чорноморських держав першої половини XX ст. // Матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф.: “Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи” (15 квіт. 2011 р.) – Тернопіль, 2011. – С. 18–21.

6. Головченко В. І., Солдатенков В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. – К.: Парламент. вид-во, 2009. – 448 с.

7. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 1. Призначення України. – К.: МАУП, 2007. – 336 с.

8. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 2. Чорноморська доктрина; Чорноморський простір (атлас); Розподіл Росії – К.: МАУП, 2007. – 392 с.

9. Медвідь Ф. М., Баран В. В. Концепція української раси Юрія Липи: витоки, сучасне прочитання // Наук. пр. МАУП. – 2011. – Вип. 2 (29). – С. 5–12.

10. Медвідь Ф. М. Посилена угода Україна – ЄС в контексті вироблення стратегії національного розвитку // Україна – ЄС: на шляху до нового формату відносин: Матеріали міжнар. “круглого столу” (К., 24 квіт. 2008 р.) / Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. – К.: НІПМБ, 2008. – С. 59–68.

11. Медвідь Ф. М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в умовах розширення Європейського Союзу: політико-правові аспекти // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. міжнар. відносини. – 2007. – Вип. 18. – С. 44–50.

12. Медвідь Ф. М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 70–72. – 2004. – С. 52–54.

13. Медвідь Ф. М., Рзаєв І. С. огли. Україна як член ГУАМ: безпековий аспект // Матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. “Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи” (Тернопіль, 15 квіт. 2011 р.) – Тернопіль: Вектор, 2011. – С. 125–129.

14. Постанова Верховної Ради України “Про Основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 37. – Ст. 379.

В умовах пошуку Україною власного місця у світовій спільноті розглянуто три основні геополітичні концепції. Проаналізовано альтернативну концепцію Юрія Липи “Україна – чорноморська держава”, реалізація якої в майбутньому зможе забезпечити достойне місце України у світі.

В условиях поиска Украиной собственного места в мировом сообществе рассмотрено три основные геополитические концепции. Проанализировано альтернативную концепцию Юрия Липы “Украина – черноморское государство”, реализация которой в будущем сможет обеспечить достойное место Украины в мире.

In the conditions of search of own place Ukraine three basic geopolitical conceptions are considered in a world association. Alternative conception of Yuriy is analysed Linden-trees “Ukraine is the black sea state” realization of which in the future will be able to provide the deserving place of Ukraine in the world.

Надійшла 21 грудня 2011 р.

Л. В. ЧУПРІЙ

Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ

К. В. НАСТОЯЩА

Національний авіаційний університет, м. Київ

БЕЗПЕКОВІ АСПЕКТИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 103–108

Аналізуються безпекові аспекти вітчизняної гуманітарної політики в контексті євроінтеграційних прагнень України та намічаються шляхи її оптимізації.

Зазначена проблематика вивчалася багатьма вітчизняними дослідниками. У сфері формування і реалізації вітчизняної гуманітарної політики, спрямованої на розвиток культури та підтримку культурних індустрій, варто згадати ряд дослідників, які займаються цією проблематикою, зокрема: В. Бебик, В. Бакальчук, С. Безклубенко, Г. Біланич, Т. Белофасова, О. Гриценко, Л. Зеленська, О. Кохан, Н. Кучина, І. Мащенко, М. Обушний, Н. Палагеша, М. Русин, О. Семашко, Л. Скорик, М. Степико, М. Стріха, Ю. Усенко, Г. Чміль, В. Цвих, С. Янішевський та ін. Теоретичні дослідження проблематики захисту національних інтересів та національної безпеки України здійснено низкою українських вчених, серед яких О. Білорус, І. Бінько, О. Гончаренко, В. Горбулін, О. Данільян, О. Дергачов, О. Дзьобань, О. Литвиненко, Е. Лисицин, Д. Лук'яненко, В. Косевцов, В. Кремень, О. Корнієвський, В. Ліпкан, М. Ожеван, Б. Парахонський, Г. Почепцов, С. Пирожков, С. Сьомін, Ю. Кальниш, В. Петрик, В. Остроухов, М. Розумний, О. Сушко та ін.

У сучасному науковому дискурсі гуманітарні аспекти безпеки визначаються як проблеми збереження людської особистості за руйнації традиційних культурних норм і цінностей і водночас важлива умова збереження самобутності народу.

Саме певний набір світоглядно-ціннісних орієнтацій є соціокультурною основою сфери забезпечення безпеки суспільства і лежить в основі формування загальнонаціональної ідентичності як одного з основних консолідуючих та інтегруючих суспільство чинників.

У цьому контексті гуманітарна безпека держави має бути спрямована на захист факторів, що забезпечують збереження та розвиток культурної самобутності української нації. Це завдання є одним з основних напрямів гуманітарної політики держави.

Визначимо безпекові аспекти вітчизняної гуманітарної політики в контексті євроінтеграційних прагнень Української держави.

У своєму виступі на засіданні Громадської гуманітарної ради у травні 2010 р. Президент України Віктор Янукович чітко визначив основні аспекти гуманітарної політики, відмічаючи, що в першу чергу потрібно прагнути до економічної підтримки культурної індустрії (видавничої справи, кінематографу, засобів масової інформації) та ефективного захисту культурної спадщини – як матеріальної, так і духовної.

Президент також підкреслив, що Україна не може стояти осторонь таких світових тенденцій, як глобалізація та інтенсивний розвиток інформаційних технологій. Тому гуманітарна політика держави має бути зорієнто-

ваною як на внутрішній простір, так і на зовнішнє сприйняття. Однак розвиток культурної індустрії не повинен означати заміну естетичних цінностей на комерційні, а національної культури – на масову культуру.

У стратегії Національної безпеки України чітко зазначається, що *стратегічними пріоритетами політики національної безпеки є досягнення національної єдності та консолідації суспільства* шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [1].

Реалізуючи основні напрями гуманітарної політики в Україні ми повинні орієнтуватися на позитивні напрацювання зарубіжних країн, зокрема європейських. Особливо актуальним у гуманітарній сфері на сьогодні є формування європейського освітнього простору.

Справді потужним імпульсом європеїзації освіти України стала Болонська декларація (1999 р.). Згідно з цією угодою, євроінтеграція спрямована на консолідацію зусиль науковців та освітян для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської науки і вищої освіти, а відтак їхньої ролі в розвитку та зміцненні стабільних, мирних і демократичних суспільств. У Болонській декларації зазначено, що “Європа знань” сьогодні є загальноновизнаним пріоритетним чинником соціального та людського розвитку. Вона є запорукою зміцнення й інтелектуального збагачення європейців, оскільки саме така Європа може надати їм необхідні знання, щоб адекватно реагувати на виклики нового тисячоліття, усвідомлюючи спільні цінності й належність до єдиної соціально-культурної сфери [2, 17].

Метою конституювання європейського освітнього простору є також прагнення зберегти культурне різноманіття Європи. “Справжня культура, – зазначає Д. де Ружмон, – не є якоюсь оздобою, звичайною розкішшю, чи набором спеціальностей, що не стосуються обивателя. Вона постає із усвідомлення життя, постійної потреби поглиблювати значення життя, збільшувати владу люди-

ни над речами. Вона створила велич Європи” [3, 66]. Власне творення, передання і вироблення культури, на думку Д. де Ружмона, є результатом постійного діалогу між великою кількістю реальностей і антагоністичних тенденцій. Саме в цій дискусії – таємниця динамізму і творчого невдоволення, який спонукає європейців ставити та обговорювати від століття до століття свої відносини з Богом, зі світом, з державою і спільнотою.

Засадничий світоглядний принцип європейської освіти – це єдність у розмаїтті. Він виявляє себе в плюралізмі національних систем освіти та їх узгодження з європейськими стандартами. Ця узгодженість постає як розбудова європейських рис освіти з урахуванням національної специфіки.

Євроінтеграційні процеси в освіті ґрунтуються на принципі національної самотождності освітніх систем. Європейська освіта була і залишається національною. Наукова й владна еліти, попри кризу їхньої духовності, також є національними. Звідси випливає, що необхідною умовою інтеграції освіти до європростору є розбудова **національного освітнього простору**. Його завдання, з одного боку, – забезпечувати засвоєння цивілізаційних здобутків, а з другого – стати бар'єром культурній гомогенізації. Він має утверджувати національну ідентичність особи та її культурну самобутність [4].

Аналізуючи шляхи реалізації гуманітарної політики української держави, ми повинні в першу чергу орієнтуватися на такі напрями:

- формування національної самосвідомості українського суспільства через підтримку національної культури (зокрема, через усебічний розвиток української мови та підтримку мов національних меншин);
- розвиток вітчизняного мистецтва, кіноіндустрії, книгодрукування тощо;
- формування історичної пам'яті, збереження і популяризацію історико-культурної спадщини;
- активізацію інноваційних процесів в освітній, науково-технологічній галузях;

- захист національного інформаційного простору;
- створення умов для гармонізації релігійно-конфесійних відносин.

Важливим аспектом утвердження національної самосвідомості українського суспільства та популяризації національної культури є *підтримка державної мови*. Відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська [5, 5].

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Останнім часом це питання надто політизувалося, ряд політичних сил вимагав введення російської мови як другої державної. Президент України В. Янукович під час вручення Шевченківських премій у Каневі чітко зазначив, що єдиною державною мовою буде українська. Хоча це аж ніяк не заперечує використання російської чи мов національних меншин у різних сферах суспільного життя. У ст. 10 Конституції України чітко зазначається, що в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України.

Одним із напрямів реалізації гуманітарної політики держави є *дослідження стану збереження і популяризації історико-культурної спадщини*. Україна є однією з провідних країн Європи за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини (близько 140000 – це майже в 2,5 раза більше, ніж у Польщі) [6]. Але, на жаль, цей потужний культурний потенціал не використовується повною мірою через наявність ряду значних проблем у цій галузі. На сьогодні слід відмітити доволі низький рівень державного менеджменту у сфері охорони та збереження культурних об'єктів, у просуванні культурно-рекреаційного бренду національної спадщини. Причиною тому слугує інерція адміністративного управління, брак актуальних інформаційних й інтелектуальних технологій і значною мірою недостатність відповідного фінансування галузі. Внаслідок браку коштів реставрація та ремонт пам'яток проводились у недостатніх обсягах, тому нині до 50–70 %

об'єктів історичної культурної спадщини у багатьох регіонах України мають незадовільний технічний стан, до 10 % – аварійний. Приблизно 300 пам'яток національного значення потребують ремонтно-реставраційних або консерваційних робіт. З двадцяти тисяч пам'яток архітектури та містобудування кожна десята пам'ятка потребує негайного втручання реставраторів. Близько мільйона одиниць зберігання музейних цінностей на сьогодні також потребують реставраційних робіт [7].

За попередніми розрахунками орієнтовна вартість першочергових протиаварійних, ремонтно-реставраційних і консерваційних робіт становить близько 600 млн грн [8]. Значну частину витрат щодо фінансування цих робіт бере на себе держава. Але цих коштів недостатньо, тому поряд з цим постає нагальна проблема віднаходження недержавних джерел фінансування, спрямованих на збереження об'єктів історико-культурної спадщини, зокрема використовуючи механізми оренди, концесії чи приватизації.

Одним із напрямів реалізації гуманітарної політики в Україні з метою забезпечення національної безпеки є дослідження і популяризація свого історичного минулого. У цьому контексті важливим фактором консолідації українського суспільства є *формування історичної пам'яті української нації*.

Державна політика пам'яті має бути орієнтована на збереження політичної стабільності, неконфліктності суспільних відносин. Враховуючи, що процес примирення національної пам'яті в Україні ще далекий від завершення, а історичне минуле перманентно виступає чинником суспільної напруги, нагальною є потреба у пошуку інтегративних ідей та стратегій, ретельного прогнозування суспільної реакції на них, попередження виникнення нових ліній “розколів” та протистоянь.

Серед великого арсеналу форм та засобів формування історичної пам'яті провідне місце належить історичній освіті, актуалізації національних “місць пам'яті”, національного Пантеону, історико-культурної спадщини, музейних експозицій та бібліотечних

фондів. Потужним джерелом конструювання масових історичних відображень є твори мистецтва, засоби масової інформації, символічний простір пам'яті та ін. Підтримка розвитку історичної науки, підвищення впливу професійних істориків на формування історичної пам'яті має бути невід'ємним компонентом державної політики пам'яті. Потребує вдосконалення нормативно-правова та інституціональна база зазначеного сегмента державного управління.

Для забезпечення розвитку і популяризації української культури потрібно розробити ряд заходів щодо захисту інформаційного простору України, зокрема через заборону ввезення та поширення в Україні низькопробного іноземного інформаційного продукту (книг, фільмів тощо), який, популяризуючи систему утилітарних, прагматичних цінностей, часто прямо пропагує насилля та розпусту, що несе значну загрозу психічному та моральному здоров'ю української нації, і особливо молоді. Дані соціологічного дослідження, проведеного Інститутом психології ім. Г. С. Костюка, зазначають, що 58 % молоді прагнуть копіювати поведінку телегероїв, здебільшого з іноземних фільмів, а 37,3 % молоді взагалі готові вчинити протиправні дії, наслідуючи телегероїв. Це досить небезпечна тенденція, яка несе значну загрозу майбутньому України. Для вирішення цієї проблеми потрібно розробити систему заходів для формування національного інформаційного простору та протидію проникнення в нього інформаційного продукту, що несе загрозу психічному та моральному здоров'ю нашої нації. Позитивним у цьому аспекті є підготовка нового проекту закону України "Про захист суспільної моралі". Однією з неодмінних умов формування національного інформаційного простору є комплексна та ефективна протекціоністська політика держави, головним завданням якої є стимулювання створення відповідних індустрій і забезпечення їх стійкого розвитку. Передусім це: 1) розвинена та впливова в суспільстві система загальнонаціонального суспільного мовлення із такими виробничо-технологічними складовими, як загальнонаціональне та супут-

никове телерадіомовлення, онлайнове мовлення в Інтернеті, виробництво фільмів, телесеріалів, програм; 2) конкурентоспроможна система національного кіновиробництва та кінопрокату; 3) національна система глобального збирання та поширення інформації, що орієнтована на активне розповсюдження відомостей про Україну та створення її позитивного іміджу у світі.

Слід також розробити ряд заходів щодо *підтримки вітчизняного книговидавництва та книгорозповсюдження*. Серед основних проблем у галузі книговидання можна виокремити такі:

- недостатній рівень розвитку українського книжкового ринку, обмежений асортимент продукції вітчизняного книговиробника. За даними Української книжкової палати ім. Івана Федорова, у 2010 р. в Україні видано близько 40 млн книг і брошур (майже 1 книга на людину) [9]. Для порівняння: у Російській Федерації на 1 мешканця припадає 3–4 книги, у Білорусі 6–7, у західних країнах – 10–12;
- переважання на вітчизняному книжковому ринку іншомовних, зокрема російськомовних видань;
- недостатній рівень популяризації вітчизняної книги. За даними проекту "Дослідження книжкового ринку", ініціаторами якого є Міжнародний фонд "Відродження" та Fund for Central and East European Book Projects, серед українців зменшується цікавість до книжок. Число тих, хто зазначав відсутність потреби у книжках/цікавості до книжок, зросло з 49 % у березні 2007 р. до 56 % у березні 2008 р.;
- недостатній рівень розвитку системи книгорозповсюдження в Україні, відсутність кваліфікованих фахівців цієї галузі та недостатня кількість вітчизняних книгарень. В Україні одна книгарня припадає на 96 тис. населення, тоді як у Франції – на 20 тис., у Росії – на 75 тис. населення.

Для розв'язання зазначеної проблеми слід реалізувати такі кроки:

- визначити книговидавничу галузь України стратегічним пріоритетом гуманітарної політики держави;
- внести зміни до чинного законодавства, зокрема, розробити систему заходів, спрямованих на створення загальнонаціональної мережі книгорозповсюдження, зорієнтованої на реалізацію продукції вітчизняного книговиробника, в тому числі через внесення змін до Закону України “Про соціальні стандарти та нормативи”;
- розробити комплекс заходів із популяризації української книги серед населення, зокрема через встановлення нормативів на обов’язкове надання електронними та друкованими ЗМІ часу і площ для реклами вітчизняної книги, через створення спеціалізованих друкованих видань, телевізійних та радіо-програм;
- створити механізми звільнення від оподаткування меценатських і спонсорських коштів, спрямованих на розвиток вітчизняної книги, та коштів, інвестованих з інших сфер діяльності у вітчизняне книговидання;
- розробити систему заходів, спрямованих на захист національного ринку книговидання та запобігання доступу контрафактної книжкової продукції на вітчизняний книжковий ринок.

Важливим напрямом гуманітарної політики є також державно-конфесійні відносини. Нині в Україні набрав сили бурхливий процес творення нової моделі релігійно-церковного буття і особливістю цього процесу є те, що він розвивається не лише за рахунок дії внутрішніх чинників, а й під впливом активної місіонерської діяльності зарубіжних релігійних організацій та центрів. Інтереси національної безпеки України, зважаючи на чітко окреслене територіальне поширення церков, вимагають призупинити неконтрольований потік ідеологічної обробки зарубіжними служителями культу українських громадян.

Відомі дослідники Б. Парахонський і С. Сьомін зазначають, що враховуючи склад-

ну культурно-релігійну ситуацію в країні, недосконалість вітчизняного законодавства цієї галузі, потрібно розглядати діяльність деяких зарубіжних місіонерів як спробу втручання у внутрішні справи нашої держави, намагання впровадження чужих цінностей, що далекі від національної культури і традицій. Безконтрольне перебування в країні деяких зарубіжних емісарів, їх протиправна, а в окремих випадках відверто ворожа щодо України діяльність переростає на дестабілізуючий фактор у міжконфесійній ситуації [10, 211].

Поширення неокультових об’єднань стало, з одного боку, зовнішнім індикатором демократичного стилю упорядкування соціуму, з другого – через ускладнення внутрішніх трансформаційних процесів спричинило низку загроз національній безпеці держави, що відзначають у своїх дослідженнях С. Здірук і В. Петрик [11, 212].

У цьому контексті слід виокремити такі загрози:

- створення й підтримка зарубіжними релігійними центрами деструктивних релігійних осередків, діяльність яких спрямована проти існуючого державного устрою, загрожує суспільній моралі, супроводжується порушеннями громадського порядку, завдає шкоди життю та здоров’ю українського населення (наприклад, Свідки Єгови забороняють членам організації переливання крові, що несе загрозу їхньому здоров’ю та життю, а мормони вважають, що закони Бога мормонів важливіші, ніж закони людського суспільства, що є прямою загрозою державному устрою; окремо слід згадати сатаністів, які порушують норми моралі і закону і практикують жертвопринесення тварин, а іноді, навіть, і людей);
- потенційну небезпеку, що притаманна багатьом зарубіжним нетрадиційним для нашого народу релігійним культам, представники яких у будь-який момент можуть вчинити особливо небезпечні антисоціальні дії, терористичні акти, спровокувати масові безпорядки та за-

гибель людей (прикладом можуть слугувати дії сатаністів, "Аум Сінрікьо", апокаліптичних сект у Німеччині, Японії, США, Франції тощо).

При вирішенні цієї проблеми слід враховувати досвід європейських країн. Зокрема, Європарламент рекомендував країнам ЄС створити спеціальні парламентські комісії для дослідження діяльності неокультів. Ряд країн вже створили такі комісії, зокрема, це: Австрія, Бельгія, Німеччина і Франція. Європарламентом також були надані рекомендації щодо захисту прав і свободи громадян ЄС від негативних виявів з боку певних неокультів шляхом забезпечення широким верствам населення доступу до інформації про різні релігії, що сприятиме вільному вибору релігії й утвердженню поваги до інших релігій.

У цілому, аналізуючи складну ситуацію в релігійній сфері, слід відзначити, що нині потрібно здійснити ряд кроків, спрямованих на подолання релігійних суперечностей. У цьому контексті потрібно виробити виважену й водночас динамічну державну політику України у сфері державно-церковних відносин, спрямовану на обстоювання власних національних інтересів та зміцнення духовно-морального здоров'я народу.

Отже, вирішення більшості з зазначених проблем у гуманітарній сфері сприятиме розвитку національної культури, досягненню внутрішньої консолідації українсько-

го суспільства, прискоренню реальної інтеграції України в коло розвинених країн світу.

Література

1. Указ Президента України "Про стратегію національної безпеки України" // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Журавський В., Згуровський М. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ "Вид-во Політехніка", 2003. – 195 с.
3. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. – Л., 1998. – 277 с.
4. Рижак Л. Філософсько-світоглядні засади освіти України в умовах євроінтеграції // Західний науковий центр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p034.php>
5. Конституція України. – К.: Просвіта, 1996. – 161 с.
6. Титова О. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України // Праці центру пам'яткознавства. – К., 2009. – 265 с.
7. Як Україні позбутися пам'ятників і музеїв // Главред (веб-сайт). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2008/04/25/164750-1.html>
8. Охорона культурної спадщини в Україні // Журнал "Музеї України" (веб-сайт). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php>
9. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2010 році // livejournal (веб-сайт). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mc-m-a-r-a.livejournal.com/>
10. Парахонський Б. О., Сьомін С. В. Нетрадиційні релігійні культи як питання національної безпеки України // Стратегічна панорама. – № 1–2. – 2000.
11. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С. І. Здіорук. – К.: НІСД, 2006. – 403 с.

Проаналізовано основні напрями гуманітарної політики в Україні в контексті гарантування національної безпеки держави. Досліджено європейський досвід у гуманітарній сфері, використання якого сприятиме оптимізації державного управління в сфері освіти, релігії, культури, збереження та популяризації історико-культурної спадщини.

Проанализированы основные направления гуманитарной политики в Украине в контексте обеспечения национальной безопасности государства. Исследован европейский опыт в гуманитарной сфере, использование которого будет способствовать оптимизации государственного управления в сфере образования, религии, культуры, сохранения и популяризации историко-культурного наследия.

The main directions of humanitarian policy in Ukraine in the context of ensuring national security. Studied the European experience in the humanitarian sphere, which will optimize the use of state administration in education, religion, culture, preservation and promotion of cultural heritage.

Надійшла 1 грудня 2011 р.

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ НА ПЕРЕЛОМНИХ ЕТАПАХ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 109–115

Вирішення нагальних питань, пов'язаних з проблемами євроінтеграції, вимагає всебічного осмислення і переосмислення усталених поглядів і стереотипів на державотворчі та інтеграційні процеси, розглядаючи їх у контексті світового історичного поступу й особливу увагу приділяючи переломним етапам історичного розвитку.

Вирішення нагальних питань, пов'язаних з проблемами євроінтеграції, які ставить перед нами сьогодні, незважаючи на намагання відтермінувати вирішення цієї болючої проблеми, вимагає всебічного розгляду, осмислення і переосмислення усталених поглядів і стереотипів на державотворчі та інтеграційні процеси, розглядаючи їх у контексті світового історичного поступу. Відкинувши лінійний підхід до розгляду цього процесу, можна констатувати, що в ньому на різних етапах історичного розвитку беруть участь різнонаправлені течії як доцентрового, так і відцентрового характеру – держави, що входили до складу імперій, у процесі боротьби за незалежність відмежовувалися кордонами, а здобувши її – висунули ідею об'єднання.

Наша держава, як і інші, теж долає цей нелегкий шлях до здобуття справжньої незалежності, а потім – до інтеграції в європейський простір. Але процес цей набагато складніший, ніж здається на перший погляд. Необхідно звернути увагу на ту обставину, що неможливо, взявши за зразок приклад будь-якої іншої нації, навіть найвдаліший, піти тим самим шляхом і, таким чином, легко досягти успіху. Потрібно враховувати, що кожна нація має пройти цей складний шлях самостійно, долаючи численні перешкоди. Крім того, цей процес потребує єдності не лише економічних, а й соціальних стандартів та етичних

норм. І, не в останню чергу, це має відношення до правової системи, особливо в таких її аспектах, як верховенство права, права людини. Більше того, необхідно звернути увагу на такі аспекти, як побудова української національної держави, функціонування еліт, їх кругообіг та перехід колишніх еліт у нові державні структури, концепція громадянства не на етнічно-культурному, а на територіально-політичному принципі, співвідношення між державою, суспільством і громадянином та між корінним народом і національними меншостями.

Для того щоб здійснити всебічний аналіз означених процесів, необхідно розглянути як саме відбувався у нашій державі процес державотворення, особливу увагу приділяючи переломним етапам історичного розвитку, оскільки неможливо творити державу без глибокого осмислення минулого, яким би складним і суперечливим воно не було.

Для нашої країни історично склалося так, що вона розташована на пограниччі, де осілий хліборобський елемент межував з кочовим степом. Україна, яка була розташована поряд із Великим кордоном, який розділяв європейську й азіатську цивілізації, протягом багатьох століть була форпостом Європи на Сході, і саме це дало поштовх до виникнення тут феномену, неможливого в інших обставинах – українського козацтва як окре-

мого стану військового прикордонного населення. Виникнення козацтва було своєрідною відповіддю на нескінченні набіги кочівників. Натиску степу козаки протиставили своє військове братерство, створене по типу орденів рицарів-хрестоносців, і розвинену культуру землеробства. Річки, які були серйозною перешкодою для просування кінних загонів татар, вони використовували як водні артерії [7, 124].

Незважаючи на небезпеку, в “дике поле” проникають декласовані елементи східно-європейського суспільства. Нелегке, сповнене небезпеки життя змушувало людей селитися в захищених таборах, розташованих у пониззі за дніпровськими порогами. Життєвою необхідністю для них була торгівля з уцілілими селянами. Тому, назвавшись козаками, вони брали на себе зобов’язання обороняти місцеве населення від постійних набігів кочівників.

Так формувалася маргінальна верства українського суспільства, яка поєднувала в собі елементи осілої землеробської і східної кочової культур. Присвятивши своє життя постійним воєнним сутичкам, козаки могли існувати лише за рахунок воєнної здобичі, для одержання якої споряджалися воєнні експедиції, іноді доволі ризиковані, що супроводжувались розбоєм, грабіжництвом і винищенням мирного населення. За ці походи козаки здобули у себе на батьківщині слави національних героїв. І все ж козаччина, за всієї своєї авантюристичності, мала певний організуючий вплив, об’єднуючи розрізнені ватаги в єдине військо із суворою дисципліною. Зі збільшенням числа втікачів, виникає розкол між заможними козаками і голотою – найактивнішою і найбільш вибухонебезпечною масою, яка намагалася взяти під свій контроль Запорозьку Січ, і брала активну участь у численних повстаннях, виступаючи під прапором православ’я і намагаючись відновити традиційні соціально-економічні відносини. Але оскільки те добре минуле в його первозданному вигляді повернути було неможливо, вони все краще із того втілювали в демократичному облаштуванні Запорозької Січі. З кінця XV ст. козацтво перетворилося з дрібних ватаг степових авантюристів-одинаків на

окреме військове угруповання, яке налічувало тисячі людей і мало власні, незалежні від держави, збройні сили [1, 5].

Український історик В. Липинський проблеми, що ускладнювали державотворчі процеси в Україні, вбачав у “фатальному пограниччі між цивілізацією плуга і цивілізацією степу”, а також у відсутності приватної власності на землю. “Чи може без приватної власності на землю існувати нація? Чи в стані така нація, що не зв’язана з землею мільйонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням дідичної приватної власності, витворити в собі поняття “батьківщини”, поняття рідної своєї землі? Чи може виробитись національна традиція (без якої не буває нації) там, де земля не держиться століттями в одній сім’ї, там, де не переходить вона, а з нею її історія і любов до неї, з батька на сина?” [2, 172–173].

З цими думками багато в чому збігаються і погляди П. Чаадаєва: “Погляньте навколо себе. Чи не здається, що всім нам не сидиться на місці. Ми всі маємо вигляд мандрівників. Ні в кого немає визначеної сфери існування, ні до чого не вироблено хороших звичок, ні для чого немає правил; немає навіть домашнього вогнища; немає нічого, що прив’язувало б, що пробуджувало б в нас симпатію або любов, нічого міцного, нічого постійного; все минає, все проходить, не залишаючи сліду ні поза вами, ні в вас. В своїх будинках ми ніби гості, в сім’ї маємо вигляд чужинців, в містах здаємося кочівниками, і навіть більше, ніж ті кочівники, котрі пасуть свої табуни в наших степах, бо вони сильніше прив’язані до своїх пустель, ніж ми до наших міст” [8, 41]. І це, на думку мислителя, відбувається тому, що “ми ніколи не йшли пліч-о-пліч з іншими народами; ми не належимо до жодного з великих сімейств людського роду; ми не належимо ні до Заходу, ні до Сходу, і не маємо традицій ні того, ні іншого. Стоячи ніби поза часом, ми не були охоплені всесвітнім вихованням людського роду” [8, 41].

Реєстрові козаки, які на початку XVII ст. виявилися єдиною заможною і освіченою частиною населення, яка не втратила духовної близькості до народу, вперше усвідом-

люють себе як соціальну еліту суспільства. Саме цю частину населення під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, коли усталені суспільні структури затріщали по всіх швах, сам хід історії висунув на чільне місце.

Важливо, що Хмельницький одразу ж зорієнтувався: не напівкочові добичники й гультіпаки, що підтримували кожен бунт (а потім здебільшого видавали ворогу своїх ватажків), – його спільники й помічники, бо це елемент ненадійний, часто позбавлений державницького мислення, бо люмпени – прошарок завжди найменш національний, вони, як правило, доволі неохоче впускають у своє серце великі й благородні ідеї на взірць боротьби не за власне благо, а за створення власної держави.

Держава Богдана Хмельницького розвивалася завдяки глибокому політичному перетворенню, привнесеному в козацьке середовище українською показаною шляхтою – політично підготовленим, озброєним державною традицією класом, який вкупі з представниками козацької старшини з низів витворив нову провідну верству нової держави [9, 19].

Слід зазначити, що саме еліта забезпечує законність і стабільність влади, утримуючи суспільство від анархії й хаосу та виступаючи, таким чином, у ролі основної державотворчої сили. Але трагедія української шляхти полягала в тому, що вона опинилася в пограничному становищі між національно їй ворожою магнатсько-шляхетською Річчю Посполитою і між соціально ворожою українською козащиною. “В очах правителів польської держави боротьба за віру православному робила шляхту “руську” спільницею “бунтівників” козацьких”, і в той же час, “православна “руська” шляхта – традицією, культурою, прив’язаністю до своїх маєтків, політичним консерватизмом нарешті, зі своїм класом зв’язана, до степового козацтва пристати не могла” [3, 74].

На думку В. Липинського, “цей землевласницький, політично вироблений, культурний і посідаючий державні традиції, а через те одинокий, тоді до державної творчості здатний український клас був чисель-

но ослаблений, щоб повстання опанувати, щоб йому від самого початку не тільки національний, а в дальшій консеквенції й державно-сепаратичний характер надати. Зустрівшись у самім початку повстання з переможними класовими тенденціями степової, хоч і православної, але ще не землевласницької, ще не хліборобської козащини, ... шляхта українська... мусила шукати оборони там, де їй не загрожувало повне знищення. І цю оборону для себе шляхта українська примушена була шукати в Річі Посполитій польській” [3, 82].

Таким чином, українська шляхта опинилася в пограничному становищі між національно їй ворожою магнатсько-шляхетською Річчю Посполитою і між соціально їй ворожою православною українською козащиною, і в результаті так і не знайшла свого місця в бурхливих подіях Визвольної війни.

В історії Запорозької Січі можна розрізнити два періоди. Якщо на першому етапі свого існування Січ була висунутим в степ аванпостом хліборобської культури, то з часом, об’єднавшись з татарами, стала аванпостом кочівників у їх боротьбі з хліборобами, пристановищем і опорою напівкочових українських елементів [2, 163]. Співіснування цих двох елементів збереглося в модифікованому вигляді й понині. Цим значною мірою зумовлена особлива складність пошуків шляхів національного відродження.

На початку ХХ ст. слабкість і роздробленість національної еліти не дала можливості Україні відвоювати незалежність у період розпаду імперій, коли майже всі нації Східної Європи таку незалежність одержали.

Українські соціал-демократи, що прийшли до влади в Україні в 1917 р., так і не змогли вирішити ряд завдань, які поставила перед ними історія, а саме визначити першочерговість питань у національній, соціальній, військовій сферах. Прихід до влади Павла Скоропадського показав, що в народі ще жива пам’ять про устрій української козацької держави і про місце в ній гетьмана, але цей період тривав недовго. З приходом більшовизму по країні поширилися анархія й безладдя. Безладдя стало всезагальною ознакою життя революційної Росії. Освячена ре-

волюцією необхідність змін виправдовувала в очах багатьох нападки на цілий ряд принципів і установлень, які раніше були загальноприйнятими. Такі зміни, зокрема, докорінно підірвали і без того хитку дисципліну в армії, внаслідок чого вона почала розвалюватися. Коли мільйони озброєних деморалізованих і розгнущаних солдатів, кинувши фронти, лавиною рушили додому, громадський порядок остаточно був підірваний. За таких умов в Росії, що сприймалася Заходом в образі кентавра з азіатським тулубом і європейською головою, відбувається революція, яка визначила для країни вибір подальшого шляху. За висловом Освальда Шпенглера: “Азія відвойовує Росію, після того як Європа анексувала її в особі Петра Великого” [10, 43]. І далі філософ зазначає: “Більшовицький уряд не має нічого спільного з державою в нашому розумінні, якою була держава Петра. Подібно кипчаку, царству “золотої орди” в монгольську епоху, вона складається з панівної орди – яка називає себе комуністичною партією – з ватажками і всемогутнім ханом, а також з численною покірною і беззахисною масою. Від справжнього марксизму тут мало що збереглося, хіба що самі назви й програми. Насправді ми бачимо чисто татарський абсолютизм... – хитрий, жорстокий, що користується вбивством як повсякденним засобом влади, що кожної миті погрожує можливістю нового Чингісхана, який скрутить в один рулон Азію і Європу” [10, 44].

Революція і спричинена нею громадянська війна призвели до ще більшого розорення і взаємного винищення українського суспільства, а політика воєнного комунізму довершила розвал економіки. В бурхливих подіях революції і громадянської війни не останню роль відігравали декласовані елементи, якими були колишні селяни, робітники, демобілізовані солдати. “Земля на власність йому не потрібна; він її не любить, бо він з неї не живе. Коли йому стає “тісно”, він не добуває, як західний європеєць, як український хлібороб, як китаєць, з тієї самої землі замість одного – два пуди зерна. Він просто оцю “бісову тісноту” кидає і шукає нових порожніх земель. Або-ж... в рядах тієї чи іншої

“красної армії” йде він огнем і мечем на сусідні хліборобські культури, йде на захід “ширити ідеї Карла Маркса” [2, 168].

Дехто з представників еміграції висловлював наївну віру в еволюцію більшовизму, що може згодом створити в Україні національну державу. Державна комуністична влада в Україні не була територіально українською. Її центри, її мозок знаходилися поза межами України. В Україні влада опинилася в руках органічно не пов’язаних з нею кочових елементів, які сьогодні могли управляти Україною, а завтра Грузією чи приамурським краєм. Тому ця влада не має жодних підстав набирати рис влади національної. Таким чином, втілювався в життя принцип “мой адрес – не дом и не улица”, де “адрес – Советский Союз”.

Після закінчення громадянської війни основою соціальної структури суспільства залишалися величезна маса селянства, у більшості своїй бідного, а крім того, численні маси люмпенів, вибитих із життєвої колії війною. І на чолі цього суспільства – партія.

У партійної еліти формувалася своєрідний груповий навик, що знаходив вираження в запереченні загальнолюдських моральних цінностей, зведенні в абсолют вольових, жорстко авторитарних методів, які застосовувалися тільки в умовах громадянської війни, і розповсюдженні їх на всі випадки життя, повну відмову від власного “я” на користь “партійній лінії”. Така мораль в подальшому сприяла успіху сталінізму і послідовному знищенню “старої гвардії” руками товаришів по партії, а в кінцевому рахунку нещадному ставленні до трудящих мас.

Таким чином, на початку 20-х років соціальна структура радянського суспільства являла собою строкату мозаїку різних класів і груп, масу людей, вибитих із життєвої колії, з обірваними соціальними зв’язками, зі зруйнованими до основ моральними нормами. “То був маргінальний світ маргінальних людей, яких позбавили коренів, традиційних цінностей і моральних орієнтирів; людей деморалізованих страхітливою жорстокістю, безглуздістю і непримиренністю класової моралі; людей, вражених апокаліптичним видо-

виськом зруйнованих храмів і зневажанням християнської моралі з її поняттями добра і зла” [5, 77].

Неп, який партійне керівництво ввело попри власне бажання під загрозою повного розвалу економіки і селянського повстання, був ненависний йому в першу чергу тому, що товарно-грошові відносини не підкорялися методу “простих рішень” і, виступаючи в ролі регулятора економічного життя, віднімали у партійного апарату можливість командувати, що породжувало у найменш культурної її частини відчуття власної непотрібності. Від непу постраждали дві соціальні категорії: люмпени і працівники бюрократичного апарату. Перші виявилися нездатними включитися в процес виробництва ні за яких умов, другі – були позбавлені розподільчих функцій. За такої розстановки соціальних сил в країні неп був приречений, незважаючи на економічну ефективність і благодотворний вплив на всі сторони суспільного життя.

“Великий перелом” 1929 р. ознаменував перехід від європейської товарно-грошової моделі обміну діяльності до архаїчної азійської моделі редистрибуції – перерозподілу. До “великого перелому” власність на засоби виробництва знаходилась в руках громадянського суспільства, після нього – перейшла до рук держави. Перехід від “горизонтальних” товарно-грошових зв’язків до “вертикальних” – перерозподільчих – підірвав економічну основу громадянського суспільства і призвів до його подальшого поглинання державою. Ґрунт з-під ніг самостійності громадянина був вибитий, а всі члени суспільства фактично перетворились у найманих робітників держави, які економічно повністю від неї залежали. У свою чергу, держава перетворюється на верховного власника всіх засобів виробництва.

Перехід від товарно-грошових відносин до редистрибуції мав серйозні наслідки для всієї соціальної структури радянського суспільства. За такої системи суспільство поділяється на дві основні групи: керівну верхівку, яка виконує розподільчі функції, і простих виробників, що створюють надлишковий продукт, який перша група відбирає в пе-

рерозподільчу мережу. “Відчуження від власності та виробленого продукту, яке перетворило і селян, і робітників на найманих працівників, мало найфатальніші наслідки і для нашої економіки, і для нашої моралі. Воно породило паразитизм і утриманство, нечувані розмірів розкрадання й безвідповідальність” [8, 80].

“Номенклатурна бюрократія” шукає опору в маргінальних групах, зацікавлених у збереженні системи вольового перерозподілу благ. Декласовані низи суспільства завжди лояльні до гасла “рівності”, яке вони розуміють як розподіл. Тому не випадково, що сталінський апарат, який формувався в 30-ті роки, знайшов матеріал для рекрутування саме серед декласованих елементів. Апарату були потрібні люмпени. Саме люмпени зробили кар’єру на колективізації. Щоб реалізувати свої наміри, режим потребував допомоги. Спочатку уряд покладав надії на комітети незаможних селян, гадаючи, що їм немає чого втрачати від розкуркулювання та колективізації. Але незабаром стало ясно, що для селянина бідність ще не означала готовності брати участь у знищенні своїх заможніших сусідів. Тому уряд для проведення своєї політики вирядив на село тисячі міських робітників, фанатично відданих ідеї “побудови соціалізму” будь-якою ціною.

Таким чином, і апарат був потрібен люмпенам. Як древньоримські пролетарі епохи пізньої республіки знайшли свою корпорацію в найманій армії, так наш вітчизняний люмпен-пролетаріат знайшов свою корпорацію в бюрократичній касті, близькій йому по духу і способу соціального паразитування.

Після “великого перелому” сталінська держава доклала великих зусиль для того, щоб розірвати зв’язки, які органічно виникали між людьми. Метою такої акції було поглинання громадянського суспільства, риса – притаманна азійському способу виробництва загалом. Історичний досвід свідчить: громадянське суспільство – творець усієї духовної і матеріальної культури. Держава, яка вбачає в громадянському суспільстві свого ворога і подавляє його, прирікає країну на культурну відсталість. Як зазначав

Х. Ортега-і-Гасет, наслідки цієї тенденції завжди будуть фатальні. “Втручання держави раз по раз гвалтуватиме суспільну спонтанність; жодне нове зерно не зможе дати плодів. Суспільство житиме для держави, людина – для урядової машини. А оскільки вона, кінець кінцем, тільки машина, існування й утримання якої залежить від живучості її середовища, держава, висмоктавши з суспільства соки, обернеться в засохлий кістяк, помере іржавою смертю машини, куди більш моторошною, ніж смерть живого організму” [4, 89].

Бурхливий розвиток важкої промисловості в 30-ті роки справив істотний вплив на зростання міського населення. Величезні маси селян у пошуках роботи переселяються в міста, розчиняючи в своєму середовищі нечисленний прошарок кадрових робітників. У результаті, виникає погранична, не міська і не сільська, субкультура заводських окраїн.

І в повоєнний період приріст міського населення відбувався в основному за рахунок переселенців з сільської місцевості. У цілому по країні рівень міграції був дуже високий, і в цьому одна з причин соціальної невизначеності населення.

Масове переселення селян у міста не супроводжувалося розгортанням соціальної інфраструктури. Втративши зв'язки з сільським життям, переселенці не отримали можливості повноцінно увійти в життя міста. Виникає типово маргінальна “погранична”, “барачна” субкультура. Уламки сільських традицій дивно перепліталися з “цінностями” міської цивілізації. Усе це не могло не позначитись на стані сім'ї, який, у свою чергу, впливав на моральний клімат суспільства. Радянська сім'я відчула на собі всі наслідки безцеремонного втручання держави у справи громадянського суспільства. Грандіозні потрясіння, жорстокі репресії руйнували мораль, розривали найміцніші зв'язки.

Розрив сімейних зв'язків найстрашніше відбивається на дітях і підлітках, викликаючи лавиноподібне зростання жорстокості, агресивності, цинізму і варварства. Холодність і егоїзм молодих батьків трансформується в психіці підлітка спочатку в недові-

ру, замкнутість, скептицизм, потім – у байдужість і агресивність. Іншою причиною розриву зв'язків між поколіннями є розходження у виборі ціннісних орієнтирів. Так, якщо батьки спиралися на залишки принесеної з собою в місто сільської культури, то їхні діти такої опори не мають. Тому життєвий досвід батьків втрачає свою цінність в очах дітей [6, 154].

На сучасному етапі зубожіння населення, безробіття досягли масштабів, не бачених раніше, що, у свою чергу, призводить до втрати життєвих орієнтирів, ідеалів, духовного зубожіння. В кінцевому результаті ці процеси призводять до швидкого руйнування моралі, що, в свою чергу, породжує особливу соціальну хворобу – аномію.

Одним із типових виявів нестабільності є денаціоналізація, деструкція національної самосвідомості. На думку В. Липинського, людина, позбавлена приватної власності, як правило позбавлена духу патріотизму і почуття національної належності. “Тільки єдиний хліборобський, до землі міцно прив'язаний і з рілнничої продукції, а не з політики живучий клас заінтересований кровно – життям, а не словами – в існуванні власної, незалежної Української Держави” [2, 168].

І хоча нині аграрний аспект відходить дещо на задній план, все ж для частини населення туга за землею, тяга до повернення на неї залишається актуальною і дотепер.

Так чи інакше, але час вимагає від нас відповіді на питання: чи в змозі ми подолати це “фатальне пограниччя” між Заходом і Сходом, чи так і залишимося своєрідним маятником, що пов'язує ці дві цивілізації; чи притаманна нашій нації державотворча ініціатива, чи ми залишимо про себе уявлення як про “якийсь до державного життя нездатний, вічно бунтуючий і вічно покривджений полународець” [2, 41].

Події останнього десятиліття в Україні свідчать про те, що цей процес відбувається в доволі складній ситуації, наражаючись на серйозний спротив, який проявляється в намаганні розділити країну на Схід і Захід, Південь і Північ. І хоча подібний регіональний поділ притаманний багатьом європейським

державам, в Україні він має особливий, фатальний відтінок. Однак, яким би неоднозначним не було ставлення в нашій недавній історії до подій “помаранчевої революції”, все ж необхідно констатувати, що це справді була революція – революція в людській свідомості, яка залишає надію на краще майбутнє.

Література

1. Леп'явко С. А. Козацькі війни К. Косинського та С. Наливайка. – Х.: Фоліо, 2011. – 121 с.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Нью-Йорк, 1954. – 472 с.
3. Липинський В. Україна на переломі (1657–1659). – К.: Дніпро, 1997 – 320 с.

4. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас // Вибрані твори / Пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – 420 с.

5. Прибиткова І. Ми – не маргінали, маргінали – не ми? // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 11–12. – С. 77–80.

6. Стариков Е. Маргиналы или размышления на старую тему: “Что с нами происходит?” // Знамя. – 1989. – № 10. – С. 154.

7. Тойнбі А. Дослідження історії. Т. 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.

8. Чаадаев П. Я. Статьи и письма. – М.: Современник, 1989. – 623 с.

9. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наук. думка, 1993. – 416 с.

10. Spengler O. Jagre der Entscheidung. I. Teil. Deutschland und die weltgeschichtliche Entwicklung. – Munchen, 1933.

Процеси, пов'язані з проблемою державотворення, посилюються на переломних етапах історичного розвитку, коли загострюються протиріччя соціального, економічного, політичного характеру.

Процессы, связанные с проблемой государственного строительства, усиливаются на переломных этапах исторического развития, когда обостряются противоречия социального, экономического, политического характера.

The processes associated with the problem of nation-building? Are amplified at crucial stages of historical development? When aggravated the contradictions of social, economic, political nature.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ГРЕЦІЇ ТА УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 116–119

В економічному співробітництві України та Греції існує значний невикористаний потенціал для подальшого розвитку. Грецьких інвесторів в Україні приваблюють будівництво, торгівля, виробництво деревини та вироби з деревини, харчова промисловість і переробка сільськогосподарської продукції, виробництво мінералів, а також легка промисловість (текстильна, шкіряна, взуттєва) і металургія.

Грецію та Україну поєднують міцні узи дружби. Це значною мірою пояснюється присутністю численних грецьких громад у Чорноморському регіоні, зокрема в Одесі, – місті, історично пов'язаному з Грецією, оскільки з нього розпочалася грецька національно-визвольна революція, що забезпечила звільнення країни у ХІХ ст. Спільний історичний і культурний шлях зміцнив зв'язки між двома народами. Однак, не викликає сумніву той факт, що, незважаючи на високий рівень політичних відносин, нинішнє двостороннє економічне співробітництво не відповідає справжнім можливостям країн. Неухильно віримо: існує ще значний невикористаний потенціал для подальшого розвитку [2].

У 2000–2005 рр. загальний обсяг грецько-українського товарообігу зріс на 50 %, сягнувши, згідно з даними Національної статистичної служби, з 157 млн дол. до 257 млн дол. Обсяг товарообігу дещо активізується, лишаючись, однак, на низькому рівні, і його зростання ще збільшило дефіцит торговельного балансу для Греції.

Грецька підприємницька діяльність в Україні доволі суттєва, і ще існують значні невикористані можливості для подальшого розвитку. Інвестовані капітали грецьких компаній, які діють в Україні, перевищують 350 млн дол. В Україні існує 78 грецьких компаній. Серед них:

- дочірнє підприємство будівельної компанії “Міханікі” – “Міханікі – Україна”, яка, розширивши свою діяльність, розпочала у грудні 2005 р. комплексне будівництво в Києві вартістю 50 млн дол. Як заявив президент компанії пан Емфіетзоглу, компанія має намір інвестувати в Україні до 300 млн євро в цю справу;
- акціонерна компанія “Германос” упродовж інвестиційний проект – мережу магазинів по всій Україні з продукцією для сфери телекомунікацій. Компанія передбачила загальну суму інвестицій понад 15 млн євро для відкриття до 2008 р. на українському ринку щонайменше 300 її магазинів;
- будівельна “Міжнародна енергетична технічна акціонерна компанія” реалізує інвестиційний проект із будівництва станцій виробництва електроенергії в Одеському регіоні;
- грецька компанія 3Е інвестувала 270 млн дол. США в український ринок у галузі виробництва прохолодних напоїв. Ця інвестиція була зроблена через дочірнє підприємство компанії на Кіпрі.

Крім зазначених галузей, грецьких інвесторів в Україні приваблюють будівництво, торгівля, виробництво деревини та виробів з

деревини, харчова промисловість і переробка сільськогосподарської продукції, виробництво мінералів, а також легка промисловість (текстильна, шкіряна, взуттєва) і металургія [3].

В енергетичній галузі Греція поступово стає енергетичним вузлом у більш ширшому регіоні Південно-Східної Європи. Дипломатія енергетики, головним чином, регулювання енергетичних питань, є важливим аспектом грецької економічної дипломатії. В останні роки сталися значні зміни в енергетичній галузі регіону Південно-Східної Європи.

Угода про створення Енергетичної Спільноти країн Південно-Східної Європи, підписана в Афінах у жовтні 2005 р. між Європейським Союзом і країнами регіону, є дуже важливим політичним актом як на рівні ЄС, так і на регіональному, в якому наша країна відіграла першорядну роль. Угода стосується створення єдиного ринку електроенергії та природного газу між країнами Балканського регіону, із 100-мільйонним населенням, який неминуче залучить значні інвестиції з найвищою метою – включенням його до внутрішнього енергетичного ринку Європейського Союзу. Греція, використовуючи свої переваги, сподівається на значні вигоди від новостворюваного енергетичного простору.

Сфера будівництва є насправді пріоритетною і має перспективи переведення на вищий рівень нашого двостороннього економічного співробітництва. Грецькі будівельні групи, з їх значним використанням нових технологій і досвідом, здобутим під час спорудження олімпійських об'єктів, мають серйозні переваги у справі реалізації великомасштабного будівництва [3].

Транспортна сфера також є тим простором, у якому може успішно розвиватися співробітництво. Метою має бути розвиток міжнародних перевезень, зокрема, автотранспортних і залізничних, та, по можливості, комплексних. Дві країни висловили свій намір просувати спорудження комплексних транспортних інфраструктур та їх сполучення з міжєвропейськими і європейськими транспортними мережами. Просування спо-

рудження Чорноморського Кільцевого Коридору (Black Sea Ring Corridor) з розвитком автотранспортних, залізничних і морських транспортних інфраструктур є надзвичайно важливим. Зокрема, стосовно морських перевезень, прагнуть реалізувати просування “морських шляхів” (Motorways of the Sea), які сполучатимуть чорноморські порти з середземноморськими і каспійськими. Це співробітництво сприятиме доступу грецької продукції на ринки Східної Європи і Причорноморського регіону та постачанню продукції на український ринок, а також зміцнить позицію України як транзитного центру.

Однією з найважливіших галузей для Греції і полем конструктивної співпраці обох країн є морське судноплавство. Зазначимо, що грецькі судновласники замовляють спорудження нових суден, а також переобладнання чи ремонт свого існуючого флоту на українських верфях.

Україна і Греція беруть активну участь у роботі Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС) і мають спільні погляди на багато важливих питань щодо економічного розвитку регіону. Україна надає великого значення ОЧЕС як інструменту економічного розвитку й стабільності в регіоні. Динамічне грецьке головування в ОЧЕС протягом шести місяців (з листопада 2004 по квітень 2005 р.) дало можливість для значного стратегічного прориву нашої економічної дипломатії на ринках Чорноморського і Каспійського регіонів. Внесок України в успіх грецького головування був дуже важливим. Прагнуть заохотити подальше просування питань, що становлять спільний інтерес, а саме: транспорт, енергетика, боротьба з організованою злочинністю, чесне управління, торгівля й економічне співробітництво, захист довкілля та туризм. Зокрема, в транспортній сфері, як вважають, відкриваються серйозні перспективи для створення регіональних мереж, як, наприклад, автотранспортного кільця навколо Чорного моря, яке сполучатиметься з вертикальними шляхами й портами, що значно полегшить торгівлю між країнами Причорномор'я. Україна як

особливо важливий партнер і тісне співробітництво продовжаться й у майбутньому.

Результатом тісних зв'язків двох країн є те, що Греція в період з 1997 по 2004 р. надала Україні 12,2 млн євро у вигляді розвиваючої допомоги у сферах навчання фахівців, охорони довкілля, підтримки підприємництва й малого та середнього бізнесу. З 2006 р. Україна належить до тих країн, які користуються пріоритетністю у фінансуванні з грецької програми двосторонньої розвиваючої допомоги. Греція надає важливого значення питанням захисту і поліпшенню довкілля. Вона учасник Міжнародного Фонду Допомоги Чорнобиллю, виділила цьому Фонду 2,5 млн євро, 833,500 з яких вже надійшло у фонд.

Греція – єдина країна Південно-Східної Європи, що входить одночасно до ЄС, НАТО й ОЧЕС, є важливим комунікаційним каналом балканських, середземноморських і причорноморських країн з Європейським Союзом, надійним партнером для просування підприємницького співробітництва з іншими країнами в регіоні, а також істотним чинником підтримки й надання допомоги сусідам в їх прагненнях, спрямованих на підвищення рівня інфраструктури та створення надійних правових інституцій на політичному та економічному рівнях [1].

Греція стала значущою в регіоні Південно-Східної Європи, з інвестиціями, що сягнули 14 млн євро, і розгортанням приблизно 3,500 грецьких підприємств.

Нині Україна та Греція – два потенційно важливих партнери, їхня національна економіка багато в чому взаємодоповнює одна одну.

Нова система міжнародних українсько-грецьких відносин базується на спільних економічних інтересах, а також на бажанні двох народів підтримувати духовні та історичні зв'язки, які існували впродовж багатьох століть. Українсько-грецькі відносини є стабільними. Вони пов'язані історично. Відносини України з Грецією багато в чому визначаються тим, що Греція посідає одне з провідних місць у регіонах Балкан та Східного Середземномор'я, тому партнерські вза-

ємовідносини з нею сприяють можливому виходу на цей ринок, а через Середземномор'я – до країн Близького Сходу і Північної Африки.

В останні роки міжнародне економічне середовище змінюється стрімкими темпами, глобалізація виробництва і торгівлі створює нові реалії. Міжнародні економічні зв'язки не обмежуються лише обігом товарів, але поширюються й на послуги, на інтенсивну тенденцію до співпраці між компаніями, а також на інвестиції. У такому міжнародному середовищі Греція та Україна можуть і готові з вигодою для себе сформувати динамічне поле для двостороннього співробітництва [2].

До числа грецьких компаній, які здійснюють діяльність на українському ринку, належать: Eurobank, Τράπεζα Πειραιώς (банк "Піреос"), Alpha Bank, Μηχανική Α. Ε., Γερμανός Α. Ε. ("Германос"), ΔΙΕΘΝΗΣ Ενεργειακή Τεχνική ΑΕ (АТ "Міжнародна Енергетична Технічна компанія"), Alumil, Balcan, Etem, Profilco, Yioula. Підвищується інтерес з боку найбільших грецьких банків до діяльності в Україні (ΕΤΕ (Національний банк Греції), Alpha Bank, Τράπεζα Πειραιώς (банк "Піреос") шляхом викупу українських банків. Банк EFG Eurobank викупив український Universal bank і з початку липня 2007 р. відкрив мережу філіалів в Україні.

Таким чином, незважаючи на позитивну динаміку розвитку торгово-економічної співпраці, його потенціал та можливості використовуються не повністю. Великий та переважно невикористаний потенціал двосторонньої співпраці існує в таких галузях, як морський транспорт, сільське господарство та переробка сільськогосподарської продукції, виробництво будівельних матеріалів, військово-технічне співробітництво, туризм, молочна, тютюнова промисловість та ін. Економічний потенціал України, у свою чергу, дає змогу забезпечити більш істотну присутність України на грецькому ринку, зокрема – машинобудування, суднобудування, енергетичне, транспортне машинобудування, металургійна, хімічна, цементна, електротехнічна промисловості, ВПК та ін.

Література

1. Дахно І. І., Тимофієв С. М. Країни світу. Енциклопедичний довідник. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2007. – С. 99–103.
2. Стил'янідіс Е. Грецько-український бізнес-форум: "Внесок Греції в економічне співробітництво і розвиток країн Східної Європи та Чорноморського регіону. Економічно-торговельні відносини Греції та України". – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2006. – С. 25–26.
3. Trade with Greece. Piraeus Bank. – 192 p.

Грецька підприємницька діяльність в Україні вже доволі значна, і ще є інші, невикористані можливості для подальшого розвитку. Економічний потенціал України дає змогу забезпечити більш значущу присутність України на грецькому ринку, зокрема – машинобудування, суднобудування, металургійна, хімічна, електротехнічна промисловості та ін.

Греческая предпринимательская деятельность в Украине уже достаточно значительна, но еще существуют большие и неиспользованные возможности для дальнейшего развития. Экономический потенциал Украины разрешает обеспечить более значимое преимущество Украины на греческом рынке, в частности – машиностроение, судостроение, металлургическая, химическая, электротехническая промышленности и т. д.

The Greek enterprising activity in Ukraine has already been considerable, and there are the other possibilities for further development. Economic potential of Ukraine permit to provide more meaningful advantage of Ukraine at the Greek market, in the field of machine building, shipbuilding, of metallurgical, chemical, electrical engineering industry etc.

Надійшла 27 жовтня 2011 р.

ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ДО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 120–126

Аналізуються теоретико-практичні питання стану залучення молоді до державної служби та державного управління на матеріалах України. Розглядаються шляхи вдосконалення механізмів залучення молоді до державного управління.

Демократичні перетворення, що відбуваються в нашій країні, потребують нових підходів до механізмів модернізації системи державної служби, їх наукового обґрунтування та впровадження, оскільки ефективна державна служба є одним із найважливіших чинників успішного проведення політичних, економічних та соціальних реформ в Україні. Важливим, на наш погляд, є розгляд механізмів модернізації такої системи у взаємозв'язку зі становленням громадянського суспільства, орієнтація як на світові тенденції, так і на вітчизняні традиції публічного управління.

Значною мірою якість функціонування системи державного управління залежить від людського потенціалу, який має визначитися рівнем освіти, відповідними знаннями, професійним досвідом, вміннями і навичками осіб, задіяних у державно-управлінських процесах та їх здатністю застосовувати у своїй діяльності сучасні управлінські технології.

Внаслідок цілої низки обставин ефективного здійснення державної влади в Україні потребує інтенсивного залучення на державну службу молодих людей з метою використання їхніх знань, вмінь та навичок для вирішення складних завдань державотворення.

Залучення молоді на державну службу істотно стримується обмеженістю перспектив службового зростання. Внаслідок відкритості державної служби, політична і підприєм-

ницька кар'єра постають більш привабливою альтернативою кар'єрі адміністративній.

На відміну від багатьох країн, де встановлено вікові обмеження для зарахування на цивільну службу, в Україні ж подібні норми не встановлено. Серед вимог типових професійних характеристик посад державних службовців, затверджених Головдержслужбою [7], на посади керівників (середньої та нижчої управлінських ланок) не існує вимоги перебування на державній службі до досягнення 35-річного віку. Тим більше таких вимог не існує щодо посад керівників органів державної влади. Хоча саме для керівних працівників однією з цінних вважається характеристика наявності досвіду керівної праці на початку своєї кар'єри до 35-річного віку [11].

У науковій літературі широко обговорюється питання про прискорення залучення нових, здебільшого молодих кадрів в управлінські структури різного ієрархічного рівня [2; 4; 5].

Шляхи вирішення цієї проблеми знайшли своє відображення в ряді нормативних документів України [6].

Поділяючи думку щодо важливості проблеми кадрового забезпечення державної служби, яка має вирішуватись шляхом залучення обдарованої молоді [2], слід зазначити, що державна служба повинна поєднати молодість і досвід, тобто важливо, щоб нові ка-

дри мали такі якості, як патріотичність, висока освіченість, професіоналізм, новаторство, творчість й ініціативність. Безсумнівним є й те, що у сферу державного управління необхідно залучати спеціалістів з великим практичним досвідом, наявністю теоретичних знань, зі сформованими алгоритмами мислення, з чітко освоєними й розвиненими за роки служби позатеоретичними формами соціокультурної, філософсько-світоглядної і методологічної детермінації теоретичного знання.

Проблема поліпшення якості молодіжного управлінського ресурсу розглядається у науковій літературі або в площині професійної підготовки майбутніх держслужбовців [9], або у вдосконаленні процедур відбору управлінських кадрів [10] (за винятком Н. Г. Плахотнюк [8], яка стверджує, що держава робить акцент на розвиток вузьких процедур вступу на державну службу і жодним чином не унормовує загальний механізм залучення молоді до державного управління в цілому).

Проте розробки у цій сфері потребують подальшого опрацювання та мають бути націлені на поліпшення технологій та системність щодо добору кадрів. Важливого значення набуває і необхідність упровадження системи заходів щодо підвищення мотивацій діяльності державних службовців, в першу чергу, з числа молоді.

Незважаючи на задекларовані завдання щодо розширення можливостей молоді отримати посади державних службовців та сприяння у цьому з боку держави, становище залишалося маловтішним ще й на початку 2011 р. За статистичними даними Голодержслужби, станом на 31 грудня 2010 р. молоді люди (віком до 35 років) становили 45,6 % від загальної кількості державних службовців (рис.1) [1].

При цьому питома вага керівників віком до 35 років серед їх загальної кількості становить 23,5 % (удвічі менше, ніж серед усіх службовців). Серед керівників, посади яких віднесено до найнижчої, шостої категорії, становить 26,4 %, п'ятої – 26,6, четвертої – 19,8, третьої – 13,6, другої – 10,2 (див. рис. 2) [1].

Питома вага молодих людей віком до 35 років серед спеціалістів становить 59,4 %. Серед спеціалістів на посадах найнижчої, сьомої категорії, становить 64,2 %, шостої – 57,5, п'ятої – 60,0, четвертої – 46,2, третьої – 41,1, другої – 28,0 (див. рис. 3) [1].

Проте, навіть без урахування статистичних даних щодо вікової структури осіб, які полишили державну службу, певні висновки щодо закріплення молоді на цій службі можна зробити, виходячи з того, що випускник вищого навчального закладу (22–25 років) ще принаймні десять років належатиме до молоді. Однак серед спеціалістів сьомої кате-

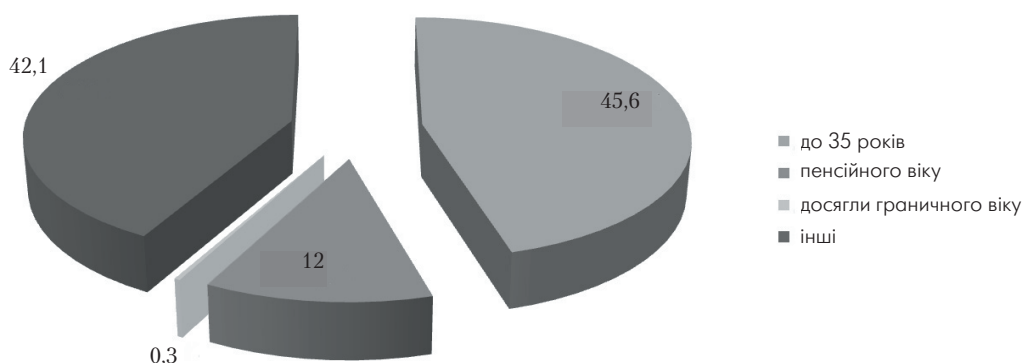

Рис. 1. Вікова структура державних службовців (%)

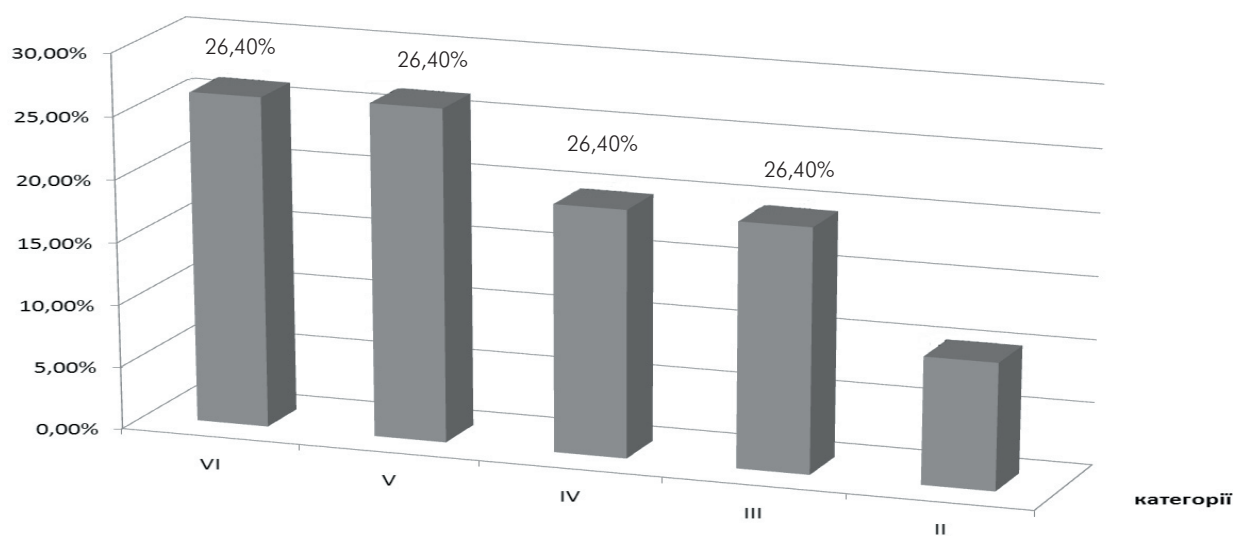

Рис. 2. Чисельність молодих держслужбовців серед керівного складу

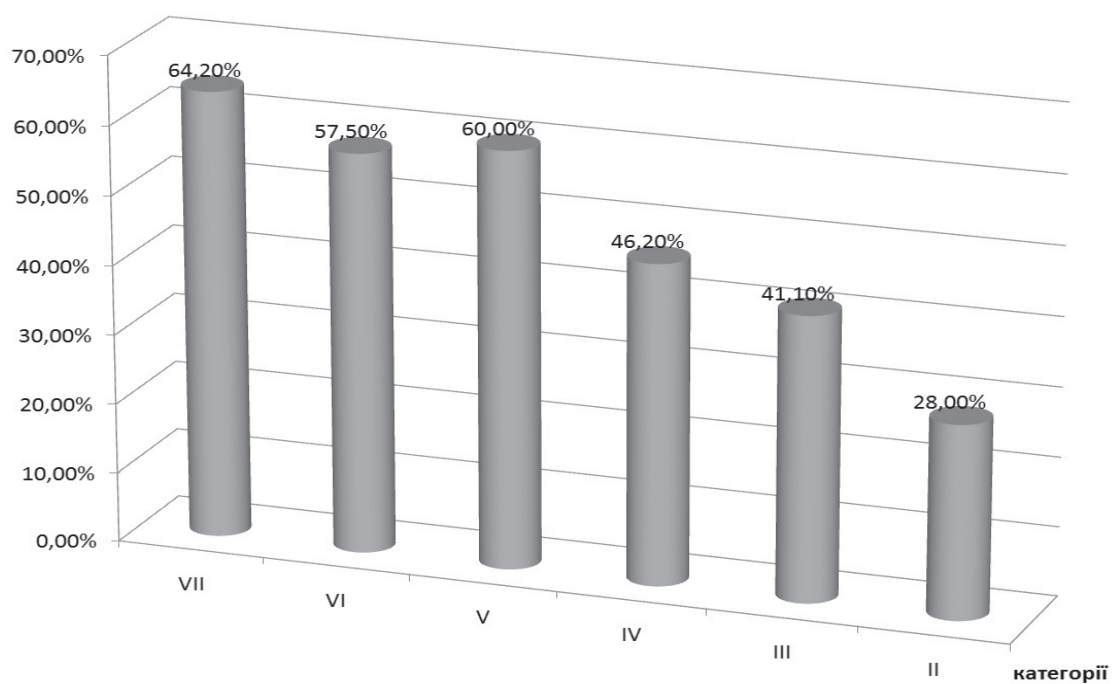

Рис. 3. Кількість молодих держслужбовців серед спеціалістів

горії посад 54,2 % перебувають на держслужбі менше п'яти років, шостої – 51,3 %, п'ятої – 49,7 % [3].

Тобто, цілком логічним є висновок, що абсолютна більшість молодих людей приходить на державну службу для того, щоб через деякий час залишити її. Близько 14 % спеціалістів п'ятої–сьомої категорій посад зі стажем держслужби від 5 до 10 років – це та величина, яку, хоча й з певними застереженнями, можна визначити як рівень закріплення на державній службі молодих людей.

Звичайно, певне омоложення державної служби відбувається, але не за рахунок закріплення молоді, а внаслідок певного розширення штату та більш жорсткої позиції Голов-

держслужби стосовно продовження терміну перебування на державній службі тим особам, які досягли граничного віку [1].

Проаналізувавши зміни вікової структури державних службовців упродовж останніх шести років (на основі даних Голодержслужби України), можна спостерігати стабільне зменшення частки молоді, яка займає посади в органах державної влади (див. табл. 1).

Розглядаючи це питання в гендерному аспекті, ми бачимо значне зменшення кількості молодих жінок в органах державного управління (див. рис. 4).

Розглянемо чисельність молодих державних службовців у розрізі посад керівників і спеціалістів, а також категорій, та порівняє-

Таблиця 1

Динаміка зміни вікової структури молодих державних службовців

Рік	Разом держслужбовців	Із них:					
		молоді до 35 років		у тому числі віком до 27 років включно		віком 28–34 роки	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
2005	257112	106453	41,4	63180	24,6	43273	16,8
2006	265703	121723	45,8	64973	24,5	56750	21,4
2007	276559	127375	46,1	66103	23,9	61272	22,2
2008	290765	135942	46,8	68756	23,6	67186	23,1
2009	296461	139248	47,0	67674	22,8	72574	24,1
2010	292516	138120	47,2	64031	21,9	74089	25,3

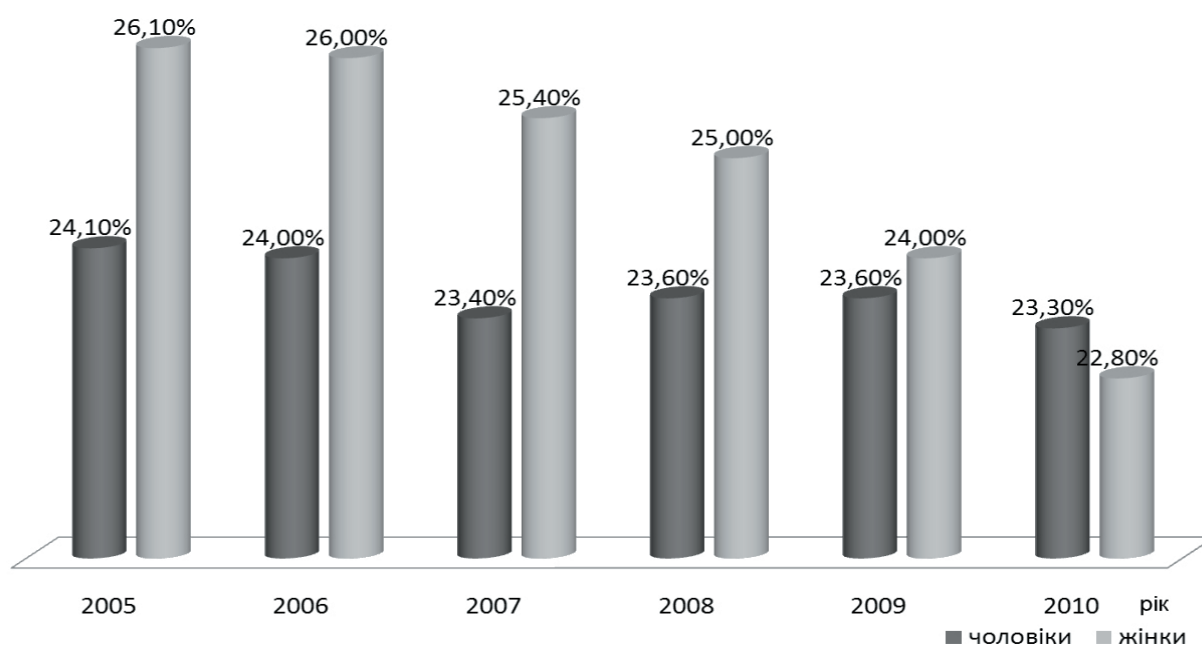

Рис. 4. Кількість молоді віком до 27 років включно (гендерний аспект)

мо з даними 1997 р. (за даними Головдержслужби) (див. табл. 2).

Станом на 31 грудня 2010 р. в Україні з 279500 державних службовців (без урахування силових структур і податкових адміністрацій) 33990 особи (більше 12 % від загальної кількості держслужбовців) перебували у передпенсійному віці, а 2348 (близько 0,3 %) – досягли граничного віку перебування на держслужбі (див. рис. 1).

За останній час, звичайно ж, спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення в апаратах органів державної влади кількості молодих державних службовців, що загалом свідчить про наявність певних перспектив кар'єрного та соціального зростання молоді в інституті державної служби.

Загалом же, офіційна статистика свідчить про те, що переважна більшість молодих держслужбовців – це спеціалісти, які працю-

Таблиця 2

**Чисельність молодих державних службовців
у розрізі посад і категорій (порівняно з 1997 р.)**

Чисельність держслужбовців, які обіймали посади керівників та спеціалістів	Станом на 1 липня 1997 р.		Станом на 31 грудня 2010 р.	
	Разом	У тому числі до 30 років включно	Разом	У тому числі до 27 років включно
	230459	46072 (20 %)	279500	279500 (22,9 %)
Керівники, які мають посадові категорії	64136	3386 (5,3 %)	75370	3621 (4,8 %)
першу	194	–	256	0
другу	667	10 (1,5 %)	1265	8 (0,6 %)
третю	2779	28 (1,0 %)	3711	49 (1,3 %)
четверту	6171	1431 (2,3 %)	8675	375 (4,3 %)
п'яту	24919	908 (3,6 %)	23914	1179 (4,9 %)
шосту	29406	2306 (7,8 %)	37549	2010 (5,3 %)
Спеціалісти, які мають посадові категорії	166323	42706 (25,7 %)	204178	60410 (29,6 %)
другу	–	–	108	4 (3,7 %)
третю	1184	196 (16,55 %)	3552	385 (10,8 %)
четверту	1580	358 (22,7 %)	3315	722 (21,8 %)
п'яту	14941	2411 (16,1 %)	28501	8507 (29,8 %)
шосту	57330	11887 (20,7 %)	80999	25507 (31,5 %)
сьому	91288	27905 (30,6 %)	87655	25285 (28,8 %)

ють на посадах четвертої–сьомої категорій, а в органах місцевого самоврядування – спеціалісти на посадах шостої та сьомої категорій.

Отже, існує проблема, яка полягає в тому, що при відносно значній кількості молодих людей на державній службі, як правило, вони працюють на нижньому щаблі системи державного управління. Це говорить про необхідність удосконалення системи використання всіх можливостей кадрового та управлінського потенціалу молоді.

Крім того, існує нагальна потреба в роботі та апробації на практиці нових механізмів залучення молоді до прийняття управлінських рішень на всіх рівнях державної влади, зокрема, через молодіжні громадські організації та консультативно-дорадчі органи.

Отже, підсумовуючи викладене, варто зауважити, що підготовка молоді до служби в органах державної влади є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. І тому, саме державі необхідно напрацьовувати в першу чергу нормативну базу щодо:

- підготовки молодих кадрів;
- удосконалення відбору талановитої молоді;
- професійного зростання (самоосвіта, удосконалення практичних умінь і навичок у роботі, проходження підвищення кваліфікації, стажування);
- мотивації та стимулювання (в тому числі й матеріальне стимулювання персоналу);
- використання управлінського досвіду не лише інших країн (ЄС), а й старшого покоління та ін.

Щоб реалізувати ці завдання, потрібно запровадити новий підхід у підборі кадрів на державні посади, зокрема, варто змінити або вдосконалити такі чинники:

- у питаннях стажування перейти від стажування на посаді, на яку претендує, до стажування на різних посадах у різних структурних підрозділах. Це дасть змогу більш повно визначити розумові та особистісні особливості кандидата на роботу в органах державної влади;
- при прийнятті на посаду крім складання іспиту для кандидатів на замі-

щення вакантних посад, який передбачає перевірку та оцінку їх знань Конституції України, законів України “Про службу в органах місцевого самоврядування”, “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про державну службу”, “Про боротьбу з корупцією”, а також законодавства з урахуванням специфіки функціональних повноважень, доцільно залучати психолога для співбесіди;

- службове просування по рангам здійснювати не за стажем, а за оцінкою та досягненнями;
- розширення можливостей для навчання. Підвищення кваліфікації на сьогодні обов’язкове 1 раз у 5 років стаціонарно. Вважаємо, доцільно було б паралельно із стаціонарним навчанням проводити й дистанційне навчання 1 раз у 2–3 роки, а також здійснювати регулярний обмін досвідом між державними службовцями та обговорення актуальних проблем державного управління, застосування новітніх технологій у цій сфері;
- важливою умовою для формування високоосвіченої та конкурентоспроможної управлінської еліти має стати вивчення іноземних мов.

Зважаючи на викладене, слід зазначити, що залучення молоді до служби в органах державної влади потребує передусім підняття престижу державної служби, врахування мотивацій, що можуть привабити молодь. Інакше у нас і надалі спостерігатиметься велика плінність молодих кадрів, які, отримавши певні навички, йдуть у комерційні структури, де зможуть більшою мірою реалізувати свої здібності та отримати за це відповідну винагороду.

Література

1. Альбом статистичних таблиць за даними звітності по формі № 9_дс за станом на 31.12.2010 р. //Звітні матеріали Голодержслужби України за 2010 рік – <http://www.guds.gov.ua>

2. Гоць Ю. Деякі аспекти залучення молоді до державної служби // Матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2006 р. – К.: НАДУ, 2006. – С. 265–267;
3. Державна служба в цифрах // Режим доступу: <http://www.guds.gov.ua>
4. Дисенкова С. К вопросу о привлечении молодых кадров на государственную службу. – М.: РАГС, 2004. – С. 269–270.
5. Іщенко О. Пріоритети кадрової політики в галузі державного управління на сучасному етапі // Актуал. теорет.-метод. та організац.-практ. пробл. держ. упр.: міжнаук. практ. конф. з міжнар. участю, Київ, 28 трав. 2004 р. – К.: Т. 1. – С. 3–6.
6. Комплексна програма підготовки державних службовців: Затв. Указом Президента України від 2 листоп. 2000 р. № 1212. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
7. Наказ Голодержслужби "Про Довідник типових професійних характеристик посад державних службовців" від 1 вересня 1999 р. № 65. – <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Плахотнюк Н. Г. Процедури залучення молоді на державну службу: організаційно-правовий аспект // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 296–301 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua>
9. Проблеми ефективності підвищення кваліфікації керівних кадрів / І. В. Розпутенко, В. О. Губенко, Н. Г. Протасова, Н. В. Грицяк; За заг. ред. І. В. Розпутенка – К.: К.І.С., 2003. – 224 с.
10. Сороко В. Оцінка ефективності діяльності державних службовців // Вісн. держ. служби України. – 2006. – № 2. – С. 20–26.
11. Шкатулла В. И. Настольная книга менеджера по кадрам. – М.: Издат. группа НОРМАИНФРА-М, 2002. – С. 38.

Розглянуто актуальні питання вдосконалення шляхів та механізмів залучення молоді до державного управління, проаналізовано сучасну систему відбору молоді до державної служби.

Рассмотрены актуальные вопросы совершенствования путей и механизмов привлечения молодежи к государственному управлению, анализируется современная система отбора молодежи к государственной службе.

This article is devoted topical issues of improving the ways and mechanisms to attract young people to public administration is analyzed the modern system of selection of young people to public service.

Надійшла 8 листопада 2011 р.

СУТНІСНИЙ СЕНС І ЗМІСТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ З ОГЛЯДУ НА ЙОГО ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 127–132

Розглядається теоретичний аспект інноваційного потенціалу в державному управлінні як найважливіша засада його сутнісного сенсу і практичного змісту.

Управлінська діяльність у сфері державного управління має свої специфічні відмінності від будь-якої управлінської діяльності і насамперед обумовлена:

а) унікальністю і складністю об'єкта управління, яким у цілісному плані є суспільство і його складова;

б) монопольним характером такого управління та встановлених у державі (країні) норм права;

в) значним і складним впливом на діяльність усіх органів і структур державного управління політичних фактів;

г) численністю і неоднорідністю управлінських ситуацій, циклів, суб'єктів та об'єктів державного управління.

Але при цьому потрібно зробити деякі уточнення.

Існує, як відомо, багато сучасних течій менеджменту загалом, які, зокрема, достатньо детально описані українським дослідником М. В. Туленковим [7]. Переважна більшість з них стосується менеджменту у сферах соціально-економічної виробничої діяльності, тобто відносин у створенні переважно матеріальних благ і продуктів. І все ж з них можна виокремити ряд течій, що хоча й певною мірою опосередковано, однак мають відношення до сфери державного управління і навіть елементів інноваційного підходу в такому управлінні. Йдеться передусім, проте, що течії розроблені зарубіжними вченими Максом Вебером (теорія ідеальної бюрократії), Пітером Друкером (концепція цільового управління), Куртом Левеним (теорія ефективності стилів керівництва), Ренсісом Лайкертом (концепція ефективності стилів управління), Фредом Фідлером (концепція ситуаційного керівництва), Альфредом Гандлером (концепція адміністративної координації структурних змін) тощо.

Схарактеризуємо, бодай коротко, концептуально ці концепції у контексті інноваційних підходів до управління, в тому числі до державного управління.

Видатний німецький вчений Макс Вебер (1864–1920), обґрунтовуючи теорію ідеальної бюрократії [1], виводив три головних типи здійснення влади: харизматичний, традиційний і раціонально-легальний. Швидше за все в державному управлінні, і саме в контексті інноваційних підходів до його побудови і здійснення, найбільш припадними є харизматичний (особисті якості керівника) і раціонально-легальний (спрямування на оптимально-кінцевий результат) типи здійснення влади в процесі державного управління.

Остання (раціонально-легальна) система нині є фактично найпоширенішою в системі управління в цілому, тому що “влада в ній здійснюється за допомогою системи встановлених правил і процедур, що виконуються співробітниками у відповідний час” [7]. Зазначимо при цьому, що в системі державного управління влада кожного відповідального працівника (державного управління) визна-

часться межами його посад (функціональними обов'язками), тому, до речі, і його інноваційний потенціал може і має виявлятися, на наше переконання, посадовими межами.

Австрієць за народженням Пітер Друкер (1909 р.), формулюючи свою концепцію цільового управління для сфер економічної, виробничої діяльності, вказував на два найголовніших параметри факторів управління – економічний і часовий [2; 3]. Щодо державного управління, то феномен часу принципово важливий у тому плані, що реалізація державного рішення, вирішення будь-якого завдання у сфері державного управління, знову ж таки, детермінована в часі. Для інноваційного управління це має виняткове значення, оскільки фактор часу забезпечує і певну новизну, актуальність управлінського рішення, діяльності та їх кінцевий результат, а відтак – ефективність. Так чи інакше, але у сфері державного управління фактор цільового управління, розроблений Пітером Друкером для управління у сфері матеріальних відносин, має принциповий характер.

Відомий німецький психолог і соціолог Курт Левін (1870–1947) належить, як відомо, до так званої “школи людських відносин” (гештальтпсихології). Він займався розробкою проблеми ефективності стилів керівництва і сформулював власну теорію такого керівництва, в основі якої є так званий “поведінковий підхід” [4]. Головним чином К. Левін виділяв у керівництві три стилі – авторитарний, ліберальний і демократичний, які, як відомо, є виразно політичними і в системі державного управління, тобто мають до нього пряме і безпосереднє відношення. В ідеальному плані такі стилі керівництва не проявляються, а тому вони і в системі державного управління найчастіше є своєрідно “змішаними”.

Важливо брати до уваги і те, що в теоретичній спадщині К. Левіна маємо багато напрацювань, що стосуються так званої “теорії поля”, – йдеться про взаємини, взаємовплив і навіть про єдність особистості та її оточення. В державному управлінні також маємо суб'єкт управління (державний службовець) і об'єкт управління. Інноваційний характер таких взаємозв'язків, такого взаємовпливу,

безумовно, має істотне значення в системі державного управління. К. Левін ввів до наукового розгляду проблему культурологічної моделі інновації, що пов'язано з питаннями розвитку організації. Вочевидь, у контексті цієї наукової праці маємо брати до уваги суттєву сентенцію, що ступінь реалізації будь-якого державного рішення істотним чином залежить від рівня розвитку об'єкта управлінського впливу – людини, структури об'єкта державної політики і т. ін. Без знання цього явища і його врахування в процесі управлінського впливу і діяльності забезпечити інноваційність управління загалом практично неможливо.

Відомий американський дослідник проблем управління і організаційної поведінки Ренсіс Лайкерт (1903–1981), що сформулював власну концепцію ефективності стилів управління, як і багато його попередників, при дослідженні проблем управління спирався на критерії людських відносин (“школа людських відносин”). Він вважав, що управлінець задля досягнення ефективності у вирішенні будь-якої проблеми має пристосовуватись до ситуації і особливостей тих, ким керує. З його 4-х типів систем управління організаціями (1) авторитарного, експлуатуючого типу; 2) доброзичливого, авторитарного типу; 3) консультативного типу управління; 4) партисипативного стилю управління) для забезпечення інноваційного управління у сфері державного управління, на наш погляд, найбільше підходять два останні типи, і, особливо, останній. Йдеться про те, що це управління носить своєрідний колективний характер, тобто об'єкти управління максимально залучаються до практичного розв'язання наявних завдань і проблем. Отже, і від державних управлінців, органів державного управління вимагається максимально заохочувати громадян, колективи, громадські організації і об'єднання до розв'язання тих завдань, які стоять перед людиною, громадою. У цьому випадку маємо ситуацію, що зумовлює реальну потребу об'єднання зусиль держави і громадянського суспільства в усіх сферах економічної, суспільно-політичної діяльності, що достатньо глибоко досліджено, зокрема, українським управлінцем О. Пухкалом.

У плані інноваційних підходів у системі державного управління, безумовно, певний інтерес викликає концепція ситуативного керівництва, розроблена і запропонована відомим американським психологом австрійського походження Фредом Фідлером [8]. Фідлер поділяв керівників (а державні співробітники певною мірою ними на різних рівнях і є) на тих, що, орієнтовані на відносини, і тих, що, орієнтовані на завдання, тобто їх успішне виконання. До перших він відносив тих, хто отримував певне завдання від змішування відносин з людьми, якими керували. Вочевидь, якщо вести мову про оптимально демократичне, гуманізоване державне управління, пов'язане з відповідним стимулюванням, спонуканням до діяльності об'єктів управління, то акцент маємо робити саме на такій моделі управління і відносин. Забезпечити таку модель управління без спеціальної підготовки державних службовців практично неможливо.

Доволі складною, однак не позбавленою сенсу в контексті державного управління, є концепція адміністративної координації структурних змін відомого американського теоретика в галузі менеджменту Альфреда Чендлера. Зауважимо, що згаданий вчений головним чином займався читанням виникненням та орієнтацією менеджменту на великих підприємствах та установах. Однак, щодо нашої наукової проблематики, безумовний інтерес викликає, зокрема, ідея стосовно того, що структура будь-якої організації зумовлена визначеною в ній стратегією. Адекватно державному управлінню це має такий вигляд: стратегія органу управління зумовлює тактику поведінки (діяльності) як його самого, так і окремих працівників – державних управлінців. У свою чергу цей підхід у державному управлінні чіткіше вибудовує структуру, взаємини між окремими елементами в системі державного управління загалом.

В управлінській діяльності часто виокремлюють поняття “організаційна структура управління”. Це поняття існує (його розглядають) власне у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні – це зв'язки і

відносини, які склалися у певній організації в конкретний період її функціонування. Такі відносини обумовлені, детерміновані розподілом функціональних обов'язків, повноважень, системи розробки, прийняття і реалізації управлінських рішень. Організаційна структура управління у вузькому її розумінні – це наявність окремих структур, підрозділів організації, питання їх взаємодії (субординації) тощо.

Фахівці вважають, що одним з найдієвіших підходів у створенні однаково діючої організаційної системи управління є ієрархічно-цільовий підхід. На відміну від достатньо централізованої системи управління, такий підхід має бути забезпечений за рахунок координації та узгодженості функцій, стосунків тощо.

Нерідко ієрархічно-цільовий підхід отожднюють з підходом комунікативним, хоча організаційна і комунікативна сторони управління, управлінського процесу не є абсолютно тотожними.

Особливого значення для державного управління в країнах перехідного, транснаціонального характеру набуває синергетичний підхід, який є найбільш придатним саме для “суспільства ризику”, яке все помітніше виступає як складна самоорганізована система.

Синергетичний підхід у державному управлінні, з одного боку, потребує цілісного комплексного врахування усіх силових елементів такого управління, а, з другого – передбачає визначення, виокремлення та більшого розвитку і самореалізації тих соціальних систем і структур, які здатні і спрямовувати функціонування як самоорганізоване. Значною мірою це стосується місцевого самоврядування.

Чимало зарубіжних і вітчизняних вчених підкреслювали, що інноваційне управління, в тому числі і в системі державного управління, пов'язане з глобалізацією суспільних відносин загалом, з посиленням долі і значення людського фактора. Так, український філософ В. Г. Кремень наголошує на тому, що сьогодення державної політики управління потребує стратегічного мислення – результату взаємодії науки, освіти і виховання [5].

У багатокомпонентному, багатоаспектному процесі державного управління одним з найважливіших компонентів є ефективність управлінської діяльності. Більшість науковців (О. С. Анісімов, Б. А. Гаєвський, Б. Гурне, О. О. Дорошенко, М. І. Лотунова, В. І. Луговий, В. І. Мельніченко, Т. Пітерс, Р. Уотерман, А. О. Чемерис та ін.) по-різному пояснюють цей феномен, беручи за основу аналізу його зміст і, до того ж, найчастіше поняття “ефективність”, розкривають через поняття “якість”, “продуктивність”, “оптимальність”, “результативність”, “успішність”, “дієвість” і т. ін. Крім того “ефективність управління” розглядається як: а) система; б) процес; в) результат.

Не вдаючись у глибоке пояснення поняття “ефективність управління”, зазначимо, що це не проста сукупність окремих чинників, факторів, показників, а результат постійної і складної взаємодії різноманітних політичних, ідеологічних, економічних, організаційних та інших чинників. Нині не існує якихось оптимальних методик, механізмів, засобів виміру визначення ефективності управлінської діяльності.

Ефективність управлінської діяльності – соціально-економічна і суспільно-соціальна категорія. По суті, вона відображає результат здійснення управлінських дій завдяки максимально умілій реалізації керівником (державним службовцем) його особистого, соціального і професійного потенціалів з одночасним максимальним задоволенням потреб усіх учасників управлінських відносин.

До основних принципів, що забезпечують ефективність державної служби, відносимо: науковість, комплексність, гуманізацію, наскрізність, демократизацію, відповідність державним вимогам, індивідуальний підхід.

Якщо за показниками поділяти ефективність управлінської діяльності на економічну і соціальну (соціально-психологічну), то в першому випадку до уваги беруться такі показники, як якість, рентабельність, економічний ефект, енергоємність і т. ін., а в другому випадку, головним чином йдеться про ті характеристики, які пов’язані з людським фактором, людськими якостями. Йдеться про со-

ціальні, психологічні, тектологічні, акмеологічні особливості учасників управлінського процесу. У такому разі мова йде про соціально-психологічну ефективність управлінської діяльності. Вона, у свою чергу, проявляється на двох основних рівнях: а) рівень соціально-психологічної ефективності самої організації, якої управлінська діяльність (вплив) стосується; б) рівень соціально-психологічної ефективності суб’єктів управлінського процесу (тих, ким керувати). Відтак критерії ефективності управлінської діяльності маємо розглядати за двома взаємопов’язаними блоками – організаційним та особистісним.

За кожним з визначених блоків можна сформулювати ті критерії, які забезпечують ефективність функціонування організації як цілісної системної одиниці.

1. Блок організаційний:

- цілеспрямованість діяльності організації (орієнтир на певний, визначений результат діяльності). Це – науково-організаційна прогностика;
- цілісність, згуртованість організації. Вона визначається й зумовлюється в першу чергу станом міжособистісних стосунків між працівниками організації (установ). Це, значною мірою, стан психологічної єдності суспільності;
- інтегративність організації. Вона пов’язана зі станом та рівнем узгодженості дій членів організації. Вихідним фактором при цьому постає, відповідно, таке визначення професійних обов’язків, унеможливлення їх повтору, дублювання;
- стабільність організації (установи). Рівень такої стабільності характеризується станом плинності кадрів, наявності (або відсутності) конфліктів і конфліктних ситуацій;
- рівень самоорганізованості організації. Домінуючим фактором тут завжди є стан самоуправління, наявності та особливостей міжгрупових відносин, що реально склалися й існують в організації;
- потенційні можливості до саморозвитку організації (установи).

2. *Особистий рівень:*

- стан активності суб'єктів управління. Це – дієвість компонентів, які зумовлені рівнем психологічної та соціально-психологічної життєдіяльності учасників трудового колективу;
- рівень задоволеності (незадоволеності) трудовою діяльністю. Відомо, будь-яка діяльність пов'язана переважно з особистісним ставленням працівника до своєї роботи;
- умотивованість суб'єктів управління. Таку умотивованість формує стан свідомого ставлення до виконання своїх безпосередніх обов'язків;
- рівень емоційності суб'єктів діяльності. Така емоційність проявляється в процесі міжособистісних відносин;
- стресостійкість. Це – психоморальна налаштованість і здібність долати різні стреси, уникати їх негативного впливу на психологічний стан людини.

Такими є основні критерії, які беруться до уваги з тим, аби визначати ефективність діяльності кожної організації (установи, структури).

І, насамкінець, важливо акцентувати увагу на тому, що ефективність управлінської діяльності може розглядатися як соціальна і економічна категорія. В нашому випадку, по-перше, до уваги беруться соціально-психологічні фактори управлінської діяльності, а по-друге, власне, соціально-економічна ефективність реалізацій конкретних рішень (дій).

Оскільки майже центральною проблемою функціонування будь-яких, у тому числі і державних, установ є ефективність, слід поглянути на феномен "ефективність" більш предметно.

За визначенням А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Н. М. Кривокульської та ін., "ефективність – це синтетичний і інтеграційний показник, що характеризує всю діяльність державних установ і організацій" [6]. Оскільки неможливо встановити якісь єдині, уніфіковані показники щодо ефективності організації і функціонування державної служби, діяльності окремого державного службовця, то вважається, що ефективність визначається

через співвідношення мети і результату, витрачених ресурсів і зусиль на отримання результату.

Кожен рівень ефективності має, відповідно, фактори, за якими він вимірюється (визначається). Так, на рівні індивідуальному, стосовно окремого державного службовця, такими факторами у тісному поєднанні, взаємозв'язку є: знання, вміння (навички), здібності, ставлення до своїх обов'язків, мотивація, рівень моральності, відповідальність, ініціативність та ін. Чим більше таких факторів обирається, визначається й використовується, тим повнішою та об'єктивнішою є характеристика державного службовця.

Дещо відрізняються від перших факти групової ефективності діяльності, оскільки вони пов'язані з розподілом обов'язків і повноважень, рівнем і характером взаємодій між окремими працівниками, фактором лідерства і підпорядкованості, нормами поведінки, що склалися в колективі. Врешті, найоб'ємнішими і найскладнішими є фактори, що зумовлюють загальноколективну ефективність діяльності: зовнішні умови, стратегію діяльності органу управління, використання технологій і засобів, що обстоюють його діяльність, організаційну структуру, рівень організаційної культури, корпоративні традиції та ін.

Перелічені та інші показники (фактори) ефективності на рівні особистості, групи, організації мають бути максимально орієнтовані на продуктивне розв'язання як певних завдань державної служби (установи, структури), так і кінцевої мети, яка є ознакою державного управління.

Література

1. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Просвещение, 1990. – 382 с.
2. Друкер П. Ф. Управление, нацеленное на результаты / Пер. с англ. П. Ф. Друкера. – М.: Технологич. шк. бизнеса, 1994. – 358 с.
3. Друкер П. Ф. Практик с менеджмента: Учеб. пособие / Пер. с англ. П. Ф. Друкера. – М.: Вильянс, 2000. – 311 с.
4. Классики менеджмента: Энциклопедия: Пер. с англ. / Под ред. М. Уорнера. – СПб.: Питер, 2001. – 420 с.

5. Кремень В. Формувати людину інноваційної культури // Урядовий кур'єр. – 2006. – 28 квіт.

6. Мельник А. Ф., Васіна А. Ю., Кривокульська Н. М. Менеджмент державних установ і організацій: Навч. посіб. / За ред. А. Ф. Мельник. – К.: ВД. "Професіонал", 2008. – 464 с.

7. Туленков М. В. Сучасні теорії менеджменту: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2007. – 304 с.

8. Fiedler F. E. A. Theory of Leadership Effectiveness, McGraw Hill. – 1974.

Розглянуто основні складові і проблеми пояснення реального сенсу та змісту державного управління з огляду на його інноваційний потенціал.

Рассмотрены основные составляющие и проблемы объяснения реального смысла и содержания государственного управления, учитывая его инновационный потенциал.

The main components and problems of interpreting the real sense and content of State administration in scope of its innovative potential are examined.

Надійшла 8 грудня 2011 р.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ И АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ

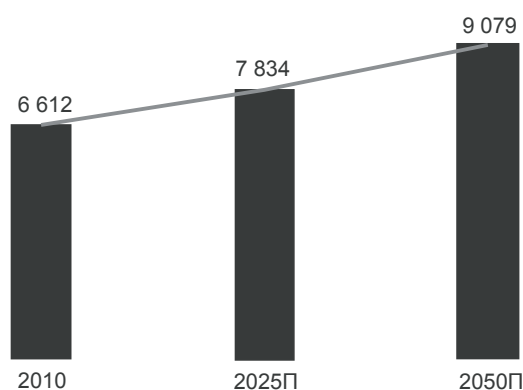
Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 133–140

Глобальные тенденции в мировом агросекторе дают основание предполагать, что в ближайшие десять лет на рынки сельхозпродукции будет оказывать давление спрос и, как следствие, повышение цен. Можно выделить целый ряд факторов, стимулирующих рост потребления зерновых и масличных культур, продукции животноводства, а также продовольствия.

В первую очередь отметим, что рост населения в мире сопровождается увеличением потребности в продуктах питания. Согласно прогнозам количество жителей земного шара будет расти в среднем менее чем на 1 % в год и к 2050 г. превысит 9 млрд чел. (рис. 1) [5].

Во-вторых, высокими темпами растет спрос на биодизель и этанол. Для того чтобы насытить внутренний рынок, основные страны нетто-импортеры существенно увеличат объемы закупок. Ожидается, например, что импорт Соединенными Штатами Америки

этанола, ферментированного из тростникового сахара, до 2025 г. вырастет до 3,4 млрд галлонов (1 американский галлон = 3,79 л) [7]. Из-за повышающихся цен на биотопливо, его производство становится целесообразным даже в тех странах, в которых государство не оказывает поддержку переработчикам [6, 3]. Прогнозируют, что к 2020 г. мировое производство этанола и биодизеля увеличится в 3,2 и 8,6 раза, соответственно [7]. На изготовление биотоплива используют до 13 % фуражного зерна, до 15 % растительно-

Среднегодовой темп прироста – 0,7 %

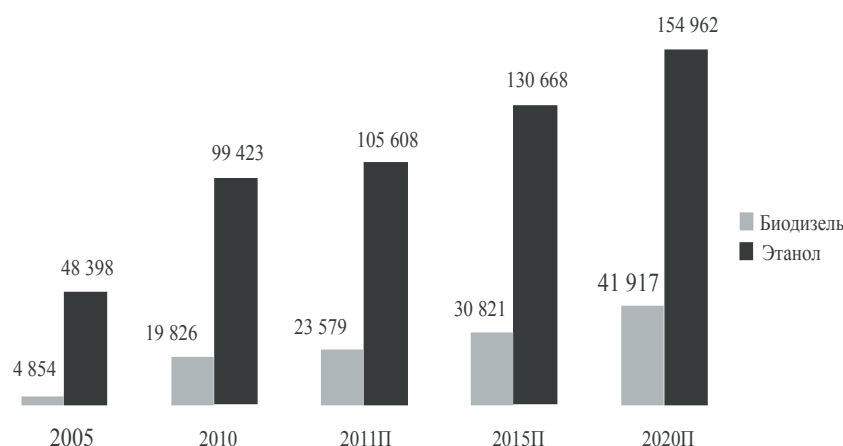
Рис 1. Рост населения в мире, млн чел.

(Источник: U.S. Census Bureau, International Programs Center, International Data Base)

го масла и жиров и до 30 % сахарного тростника (рис. 2) [6, 3].

Еще одним фактором, дающим толчок спросу, является быстрое восстановление после кризиса экономик развивающихся государств (рис. 3). В частности, прирост реального ВВП Китая, одного из основных нетто-импортеров ячменя, рапса и сои в мире, в 2010 г. составил обнадеживающие 10,3 %. Индии – 8,2 %. [7]

Доходы населения в этих странах, а также в других государствах Азии, Латинской Америки и Восточной Европы, будут расти опережающими темпами по сравнению с количеством населения. В перечисленных регионах вырастет покупательная способность, а значит, повысится мировой показатель потребления продуктов питания – растительных жиров и масла, сахара, мяса и молочных продуктов на душу населения. В частности,

Среднегодовые темпы прироста – 15 % и 8 %, соответственно

Рис. 2. Производство биотоплива в мире, млн, л
(Источник: OECD-FAO Agricultural Outlook 2011–2020)

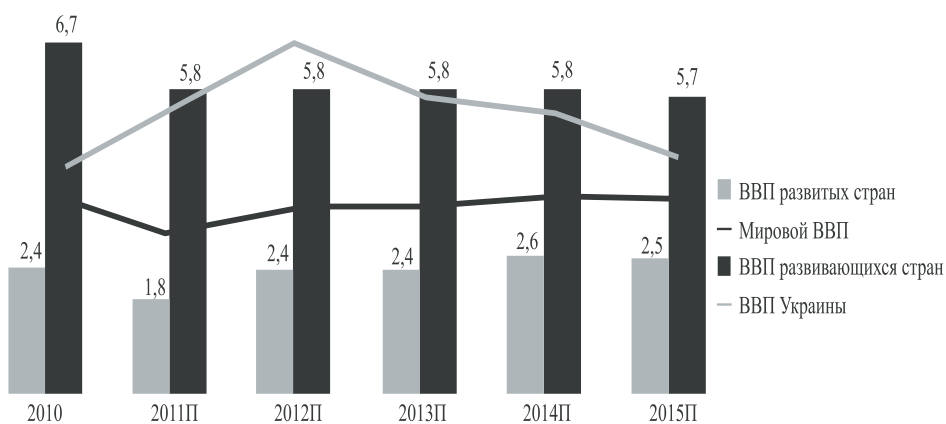

Рис. 3. Рост реального ВВП, %
(Источник: FAPRI-ISU 2011 World Agricultural Outlook)

потребление мяса на душу населения увеличится на 9,4 кг, что составляет 1,2 % прироста в год.

Сельскохозяйственные предприятия реагируют на рост спроса расширением посевных площадей: по прогнозам FAPRI, их размер к 2025 г. увеличится на 25 млн га, что составляет 3 % прироста [7]. Расширение посевных площадей повлечет за собой более интенсивное использование удобрений – для выращивания большинства культур (за исключением сои, сорго, подсолнечника и сахарного тростника) (см. рис. 4) [7]. Хотя и низкими темпами, но оно будет расти из года в год. Ожидается, что в 2011–2012 маркетинговом году потребление удобрений достигнет 179 млн т, из которых – 104 млн т азотных; 42 млн т – фосфорных и 33 млн т – калийных. Этот показатель по сравнению с прошлым годом вырастет на 2,3 %. Пальму первенства по использованию удобрений будут, как и прежде, удерживать Китай, Индия, США и страны Евросоюза, на общую долю которых приходится более чем 2/3 мирового потребления удобрений в сельском хозяйстве [7].

Несмотря на более активное использование удобрений, урожайность имеет тенденцию к спаду из-за низкого качества новых земель в обработке и ухудшения погодных условий (в частности, резкого повышения температуры весной-летом в регионах, ранее отмечавшихся умеренным климатом). Прошлоголетняя засуха и лесные пожары в России и Украине, а также чрезмерная влажность в Соединенных Штатах показали, как резко и быстро могут изменить конъюнктуру агро-рынка погодные условия. В числе основных факторов, влияющих на предложение и ценовые колебания, погодный фактор становится все более весомым [6, 3].

Ожидается, что среднегодовой темп прироста мирового объема производства сельхозпродукции в следующие десять лет составит 1,7 % по сравнению с 2,6 % в предыдущую декаду. Замедление роста производства коснется большинства культур, особенно масличных и фуражных зерновых, себестоимость которых увеличивается [6, 2]. Более высокий рост производства предвидится в развивающихся странах, в которых потен-

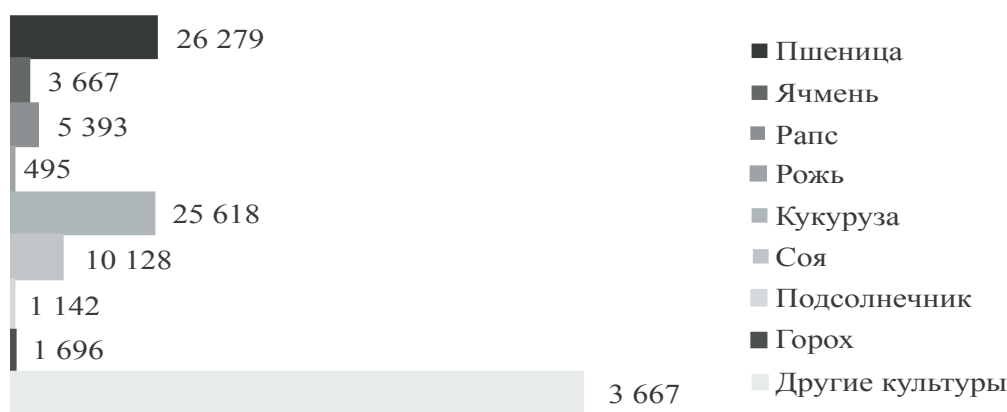

Рис. 4. Объем потребляемых удобрений в 2010 г. (тыс. т)

(Источник: FAPRI-ISU 2011 World Agricultural Outlook)

циал агросектора не раскрыт в полной мере (используется преимущественно низкокачественная техника; объем вносимых удобрений существенно ниже среднемирового уровня). Товарооборот сельхозпродукции также будет расти меньшими темпами, чем десять лет назад – на 2 % в год. Существенно повысится активность на мировых рынках Восточноевропейских стран, стран Центральной Азии и Латинской Америки [6, 3].

Растущий спрос на агропродукцию и снижающаяся урожайность не позволят про-сесть ценам на мировых сельскохозяйственных рынках. В следующие десять лет они будут находиться на более высоком уровне, чем в предыдущую декаду [6, 1]. Ожидается, что на протяжении 2011–2020 гг. прирост стоимости зерновых составит 20 %, продукции животноводства – 30 % (рис. 5) [6]. Столь затяжной период высоких цен делает выполнение глобальной задачи – обеспечения продовольственной безопасности в мире – более сложным [6, 1]. Растущий дефицит продовольствия ожидается в странах, расположенных к югу от Сахары. Возникает риск голода

для населения, находящегося за чертой бедности [7].

Значительное влияние на рост цен на агропродукцию оказывает и падение доверия инвесторов к американскому доллару и инструментам фондового рынка. В мире растет спрос на товары – золото, медь, уголь. Продукция сельского хозяйства – не исключение. Инвесторы уходят на товарные рынки с целью минимизировать риски при капиталовложениях и защитить себя от инфляции.

Аналитики украинской компании Renaissance Capital в своем отчете в феврале текущего года отмечали, что уровень мировых запасов сельхозпродукции не является критическим, а значит, столь существенное подорожание на агрорынке (с июля 2010 г. по февраль 2011 г. – на 55 %) нельзя объяснить только низким предложением. В своем отчете, вышедшем в начале года и посвященном конъюнктуре агрорынка, аналитики USDA оценили коэффициент накопления продукции зерновых и масличных культур в 2010–2011 маркетинговом году в 0,192 – этот показатель никак нельзя назвать катастрофиче-

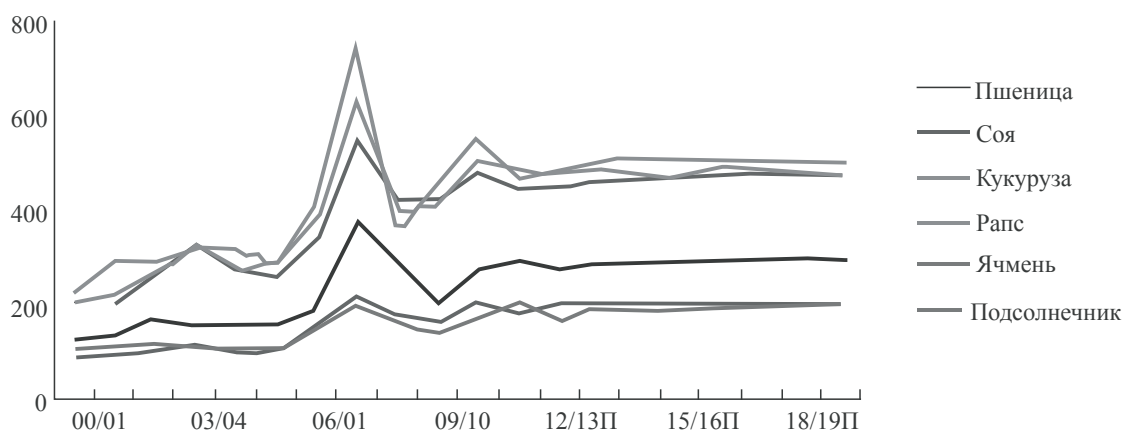

Рис. 5. Цены на зерновые и масличные, дол./т
(Источник: FAPRI-ISU 2011 World Agricultural Outlook)

ским, он превышает аналогичный индикатор двух- и трехлетней давности. Показательно, что доходность индексной “корзины” товарного рынка в 2010 г. оказалась на 7 пунктов выше доходности индексной “корзины” рынка акций – это нетипичная ситуация, учитывая, что инвестиции в инструменты фондового рынка по умолчанию более рискованные, чем вложения в товары (см. рис. 6). Иными словами, на спрос оказывают давление не только покупатели, но и инвесторы, которые используют сельхозпродукцию как инструмент хеджирования [3, 3].

Как выглядит роль Украины в развитии мирового сельскохозяйственного рынка?

Согласно прогнозам Департамента сельского хозяйства США (USDA), страны – традиционные экспортеры разной сельскохозяйственной продукции, такие как Аргентина, Австралия, Канада, Европейский Союз и США, останутся основными игроками на глобальном рынке в течение ближайших десяти лет. В то же время увеличивается влияние на мировой экспорт государств, которые сейчас делают большие капиталовложения в

агросектор – Бразилии, России, Украины и Казахстана [4, 23].

На сегодняшний день Украина входит в восьмерку основных экспортеров зерновых в мире. Согласно прогнозам USDA и инвестиционной компании Dragon Capital, экспорт Украиной пшеницы в 2010–2011 маркетинговом году составит приблизительно 3,5 млн т. Это 2,8 % общемирового экспорта за данный период. В июле-марте текущего маркетингового года Украина экспортировала 3,1 млн т пшеницы (это на 63 % меньше, чем в соответствующем периоде прошлого года) [4, 21].

В 2010–2011 маркетинговом году (МГ) Украина произвела 21,4 млн т фуражного зерна (включая кукурузу, ячмень, сорго, овес, рожь, просо и смеси), или 2 % мирового объема. Согласно январскому исследованию USDA “Зерновые: мировые рынки и торговля”, в 2010–2011 МГ будет экспортировано 117 млн т, в которых удельный вес Украины составит 7,3 % (8,5 млн т).

В последние пять лет глобальный аграрный рынок отмечается ценовой нестабиль-

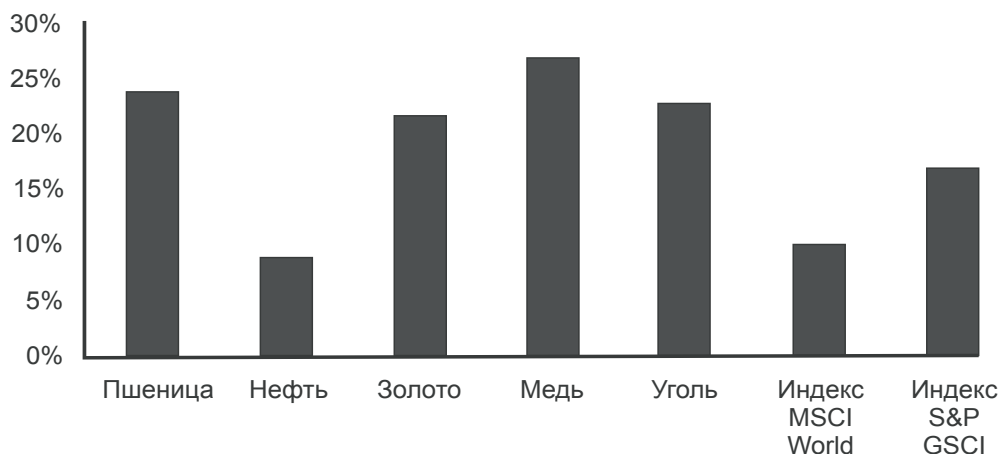

Рис. 6. Доходность индексной “корзины” товарного рынка (S&P GSCI), товарных фьючерсов и индексной “корзины” рынка акций (MSCI World)
(Источник: Renaissance Capital)

ностью. Цены на зерно существенно выросли в 2006–2008 гг., поскольку уменьшились мировые запасы. В свою очередь высокая стоимость продукции вызвала оживление производства в 2008–2009 гг. Как результат, запасы восстановились, и цены, достигнув пика в 2008 г., стали резко падать. Тем не менее, они все еще выше уровня начала 2006 г. – 170 дол./т на пшеницу и 130 дол./т на кукурузу – и вряд ли опустятся ниже уровня предыдущих 30-ти лет. Например, ожидается, что в текущем МГ поставки кукурузы сократятся на 23 млн т, что повлечет за собой снижение мировых запасов до 122 млн т (–16 % за год) и соответствующий рост стоимости продукции. В начале июня 2011 г. июльские фьючерсы на пшеницу на Чикагской товарной бирже (СВОТ) торговались по 299 дол./т (прирост 72 % за год), фьючерсы на кукурузу – по 302 дол./т (+108 % за год) [4, 22].

Впрочем, похоже, в последнее время на рынке образовалась тенденция к снижению цен. Есть несколько факторов, толкающих цены вниз. Во-первых, в США повышен прогноз урожая [1, 65]. Последняя оценка ФАО производства зерновых в 2011/2012 гг. на 3,3 % выше предыдущей [1, 8]. Ожидается, что мировые запасы зерна в конце сезона будут на 6 млн т больше, чем в начале [1, 8]. Во-вторых, на мировой рынок вернулась Россия [1, 66]. Правительство страны с 1 июля отменило эмбарго на экспорт зерна (пшеницы, ячменя, овса, кукурузы) и намерено реализовать около 10 млн т прошлогоднего урожая [1, 7]. Засуха негативно повлияла на урожайность пшеницы в Великобритании и Франции – крупнейших производителях зерновых в ЕС. И в целом ЕС ухудшает прогноз урожая пшеницы: фермеры соберут 129,9 млн т, что на 3,5 % меньше прошлогодних показателей [8]. Однако улучшение перспектив производства (пшеница и ячмень) в США, Южной Азии и СНГ компенсирует потери от неблагоприятных погодных условий в ЕС. Площади под зерновыми в мире, согласно прогнозу, расширятся на 2,1 %, вернувшись к показателям 2008/2009 МГ и 2009/2010 МГ после прошлогоднего резкого сокращения в СНГ [9].

Однако, наблюдаемое снижение цен – явление временное, есть все основания предполагать, что в долгосрочной перспективе стоимость сельхозпродукции будет расти. Растущий спрос на фоне увеличивающегося количества населения удержит цены на уровне выше 2006 г. – 170 дол./т на пшеницу и 130 дол./т на кукурузу [4, 22].

В следующем году может произойти событие, которое кардинальным образом изменит отечественный агросектор. Речь идет об отмене моратория на продажу сельхозугодий и создания в Украине рынка земли. Если до конца текущего года парламент примет два закона – “О рынке земли” и “О земельном кадастре” – мораторий (срок которого истекает 31 декабря текущего года, но может быть продлен) автоматически потеряет силу. В Украине начнется переход прав собственности на землю от неэффективных собственников – крестьян, мелких и средних фермерских хозяйств к эффективным – агрохолдингам.

Правда, для собственников крупнейших сельхозпредприятий страны отмена моратория несет не только новые возможности (облегчение доступа к оборотному капиталу, так как собственную землю можно использовать в качестве залога), но и обещает “головную боль”. Финансовые ресурсы собственников многих агрохолдингов ограничены, а для того чтобы выкупить арендуемые земельные площади, нужны значительные средства. На сегодняшний день большие агрохолдинги арендуют участки площадью свыше 3,5 млн га или 8,5 % всех обрабатываемых земель (20 % арендованных обрабатываемых земель) (рис. 7). Земельный банк наименьшего агрохолдинга из списка, приведенного ниже, составляет 34 тыс. га [4, 10].

Если отталкиваться от текущей нормативной оценки, стоимость земли сельскохозяйственного назначения в Украине составляет 62,5 млрд дол., обрабатываемой земли – 48,8 млрд дол. После отмены моратория рыночные цены на землю будут существенно ниже, чем ее нормативная оценка из-за избыточного предложения и зависимости рынка от крупных агрохолдингов, которые выступят покупателями. В то же время, если пра-

во преимущественного выкупа арендуемых земельных участков отменяют, землепользователи будут заинтересованы приобрести свои участки как можно быстрее, что будет толкать цены вверх. В этом случае цены могут превысить текущую нормативную оценку приблизительно на 10–30 %, что эквивалентно 1700–2000 дол./га. Аналитики инвестиционной компании Dragon Capital прогнозируют цены на землю после отмены моратория на уровне 30–50 % нормативной оценки – 1000–1500 дол./га в среднем по Украине, в зависимости от региона, местной инфраструктуры и продаваемой площади [4, 16]. Исходя из этой оценки, чтобы выкупить весь собственный земельный банк наименьшему из вышеуказанных агрохолдингов придется выложить 43 млн дол., крупнейшему – 432 млн дол. По прогнозам Минагропрода, с отменой моратория на продажу сельскохозяйственных земель уже в 2012 г. на продажу может быть выставлено 2,75 млн га распадающихся земель (около 10 %) [12].

В поисках оборотных средств украинские агрохолдинги продолжают выходить на рынки капитала – с первичным или вторичным

размещением, а также привлекать долговое финансирование. Согласно оценке компании Dragon Capital в 2010 г. общий объем инвестиционно-банковских сделок в украинском агросекторе составил 618 млн дол., при том, что 289 млн дол. привлеченного капитала пришлось на две компании, которые провели транзакции практически одновременно. В конце апреля прошлого года крупнейший отечественный производитель яиц – компания “Авангард” привлекла 208 млн дол. путем IPO (продажа 21,7 % акций на Лондонской бирже). В то же время на Варшавскую биржу с SPO вышел Kernel Holding, ведущий производитель подсолнечного масла в Украине. За 6,25 % акций компании инвесторы согласились заплатить 81 млн дол. Еще один видный представитель отечественного агросектора – “Мироновский Хлебопродукт” в прошлом году также осуществил SPO (на Лондонской бирже), в ходе которого привлек 190 млн дол.

На рынке M&A заметной сделкой была покупка Kernel Holding сразу двух отечественных компаний – масличного холдинга “Олсидз” с показателем EV (Enterprise

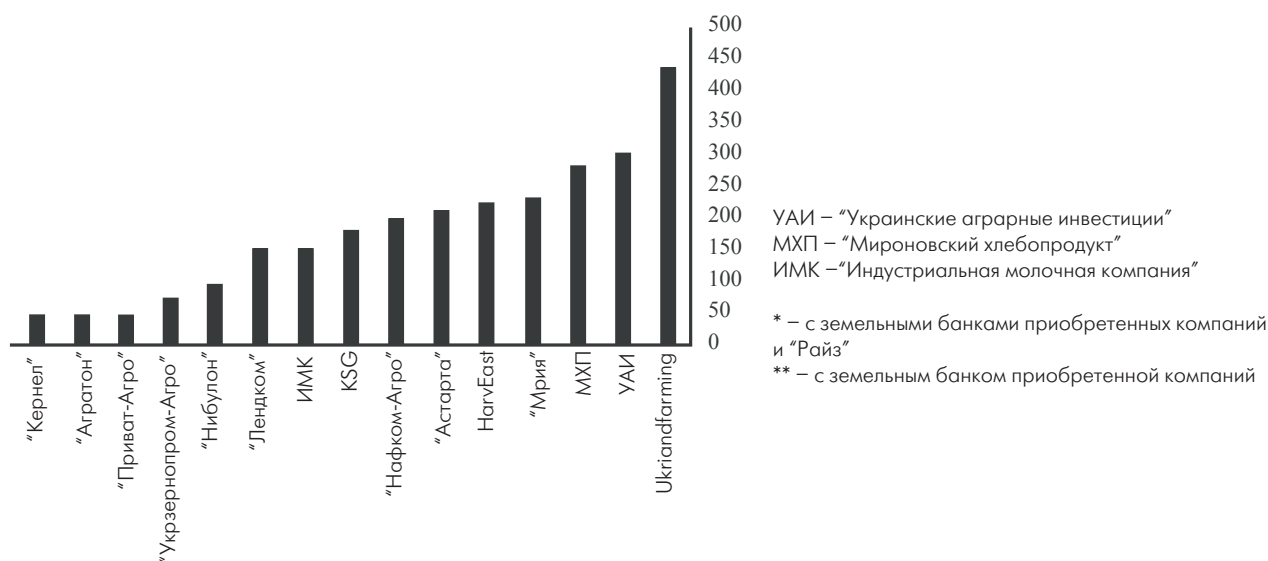

Рис. 7. Крупнейшие собственники земли в Украине, тыс. га
(Источник: Dragon Capital, Forbes Ukraine)

Value) – 230 млн дол. и четвертого по величине производителя сахара “Укррос”, с EV – 147 млн дол. [4, 63].

Литература

1. АПК-Информ // Еженедельный информац.-аналит. журнал. – 2011. – № 27 (762) – 84 с.
2. ЕС: Урожай пшеницы сократится в результате засухи. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anyfoodanyfeed.com/ru/news/id/194>
3. Перспективы мирового урожая зерна в 2011/12 МГ улучшились – IGC. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://agroconf.org/content/perspektivy-mirovogo-urozhaya-zerna-v-2011-12-mg-uluchshilis-igc>
4. Alex Gir. An unwarranted crusade against Ukraine's agriculture business // Flash Note. – March 2011. – P. 3.
5. Konstantin Fastovets. Ukrainian agriculture Outlook for 2011 // Report.-Renaissance Capital. – February 2011. – 54 p.
6. Ready to feed the world // Agriculture in Ukraine. – Dragon Capital. – May 31, 2011. – 134 p.
7. Summary / Agricultural Outlook 2011-2020 // OECD-FAO. – June 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.agri-outlook.org/pages/0,2987,en_36774715367756711111100.html.
8. U.S. Census Bureau, International Programs Center, International Data Base. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.census.gov/population/international/data/idb/informationGateway.php>.
9. 2011 World Agricultural Outlook / FAPRI-ISU. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fapri.iastate.edu/outlook/2011/>.
10. Голубева А. Юхименко А. Хлеб на выгоде // Коммерсантъ-Украина. – 2011. – № 40. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=1601681>.
11. Дубенский Д. Налоговый кодекс разорит отечественных аграриев на 12 млрд грн // Базнет. – 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bagnet.org/news/summaries/ukraine/2011-04-28/126277>.
12. Сколотяный Ю. Самый стратегический ресурс // Зеркало недели. – 2011. – № 27. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zn.ua/articles/84945>.
13. Проект Закона “Про внесення змін до Закону України “Про зерно та ринок зерна в Україні” (щодо експорту зерна за зовнішньоекономічними договорами (контрактами)” від 25.02.11 № 8163 // Верховна Рада України.
14. Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та про ставки вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур” від 19.05.11 № 3387 // Верховна Рада України.
15. Проект Закона “Про державну підтримку сільськогосподарства України (щодо особливостей здійснення експорту об’єктів державного цінового регулювання від 02.02.11 № 8053 // Верховна Рада України.
16. Проект Закона “Про ринок земель” від 19.07.11 № 9001-1 // Верховна Рада України.
17. Розділ XX / Перехідні положення: Податковий кодекс України від 02.12.10 № 2755-VI // Верховна Рада України. – 2010. – Ст. 15,16.
18. Постанова Кабінету Міністрів України “Деякі питання укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів” від 13.12.10 № 1254.

Мировые рынки сельхозпродукции в перспективе будут расти за счет увеличения уровня спроса и цен. Как следствие, необходимо будет увеличивать объемы производства сельскохозяйственной продукции. Украина занимает ведущие позиции на мировых аграрных рынках, но не раскрыла до конца свой потенциал из-за низкого уровня инвестиций и проблем госрегулирования отрасли.

Світові ринки сільськогосподарської продукції у перспективі зростатимуть за рахунок збільшення рівня попиту й цін. Як наслідок, необхідно збільшувати обсяги виробництва с/г продукції. Україна посідає провідні позиції на світових аграрних ринках, проте не розкрила до кінця свій потенціал через брак інвестицій та проблеми державного регулювання галузі.

International agricultural commodities' markets will grow driving by increasing demand and prices. Ukraine is one of the leading sources of agricultural commodities' supply to the global markets in the forthcoming years. The country has a great growth potential. The insufficient level of investment and the specifics of the state regulation, however, limit the progress of the agricultural sector.

Надійшла 29 грудня 2011 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПОШУКИ ШЛЯХІВ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ЗДОРОВ'Я В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 141–144

Державне управління охороною здоров'я є однією з архаїчних (порівняно з освітою), хоча на сьогодні й мобільних систем, що за багатьох об'єктивних обставин трансформуються, вдосконалюються.

Розглядати концептуальні засади організації і пошуки шляхів удосконалення державного управління охороною здоров'я в сучасній Україні варто з науково-практичного підходу до цієї сфери.

Проблеми управління системою охорони здоров'я достатньо широко й предметно досліджувалися в колишньому Радянському Союзі (І. М. Андрєєва, Д. Д. Венедиктов, В. Л. Дерябіна, П. І. Калья, В. І. Кант, Е. Н. Шаган та ін.), після розпаду СРСР та появи на його теренах суверенних самостійних держав (О. В. Баєва, В. С. Бірюков, В. І. Журавель, Р. А. Галкін, Г. І. Здоровцов, О. Г. Здоровцов, З. С. Гладун, Є. Ф. Глухачов, О. М. Голяченко, М. П. Дейкун, О. С. Коваленко, А. Ф. Короп, О. П. Перетяка, Л. А. Пиріг, В. М. Пономаренко, І. І. Парфьонова, В. М. Пашенко, О. М. Ціборовський та ін.). Серед зарубіжних учених, які особливо цікавляться і займаються розробкою питань управління охороною здоров'я в умовах саме переходу до ринкових засад економічного господарювання, назвемо праці Р. Дрепера, Ф. Дуїча, Д. Дьориса, Д. Кейва, Г. Ленські, Е. О'Кіфа, М. Ремера, Р. Салмана, Ф. Хантлера, К. Хема, Д. Шеффлера та ін.

Не вдаватимемось у деталізований розгляд наявної спеціальної літератури з означеної проблематики, але, якщо вести мову про наукову проблематику та специфіку наукової розробки державного управління охро-

ною здоров'я загалом та управління в Україні зокрема, то варто звернути увагу на таке:

а) державне управління охороною здоров'я в Україні все ще перебуває під значним впливом організаційних засад, які отримали у спадок від колишнього Радянського Союзу;

б) на загальнонаціональному рівні державне управління охороною здоров'я розроблене й забезпечене набагато ґрунтовніше, ніж на регіональному;

в) слабо враховані й упроваджені в державному управлінні охороною здоров'я механізми, що пов'язані з ринковими системами господарювання;

г) невизначено взаємовідносини центру і регіонів у сфері державного управління охороною здоров'я;

ґ) помітна обмеженість фінансування, у тому числі й бюджетного, охорони здоров'я.

У системі державного управління охороною здоров'я в практичному плані недостатньо визначеними є поняття і категорії: "охорона здоров'я", "медична допомога", "медична послуга", "медичне обслуговування", "мережа закладів охорони здоров'я", доступність медичного обслуговування та ін., що істотно ускладнює цілісну організацію охорони здоров'я загалом. Так, український дослідник В. І. Журавель справедливо зазначає, що нині маємо надто мало науково-теоретичних розробок саме в царині менеджменту в галузі охорони здоров'я [6]. На цьому ж наголошує О. В. Баєва [2] та інші фахівці.

Охорона здоров'я – це одна з найважливіших керованих систем у суспільстві, а тому теоретичні підходи до визначення шляхів по-

дальшого вдосконалення державного управління цією системою мають ґрунтуватися на працях учених, які: достатньо глибоко визначили поняття “охорона здоров’я” (Д. Д. Венедиктов, В. К. Гасніков, Т. Ю. Степаненко та ін.); визначили місце цієї системи з-поміж інших (П. І. Калья, Т. Ю. Степаненко та ін.); запропонували шляхи і певні методики управління системою охорони здоров’я в сучасних умовах (наприклад, В. К. Гасніков) тощо. Досліджуються й окремі аспекти управління охороною здоров’я, у тому числі економічні [10], політичні, соціальні, організаційні та ін. Варто зазначити, що ці аспекти управління охороною здоров’я діють спільно, взаємо-впливово, цілісно.

Закцентуємо увагу на тому, що державне управління охороною здоров’я загалом поєднує ряд функцій (соціальну, організаційну, економічну), реалізація яких у трансформаційних умовах пов’язана із загостренням протиріч між керуючою та керованою підсистемами, спричиняє невідповідність фактичних потреб населення реальним можливостям сфери охорони здоров’я. Розв’язання цих суперечностей потребує удосконалення чинної нормативно-правової бази, впровадження більш сучасних, випробуваних соціальними практиками механізмів державного управління сферою охорони здоров’я, головними з яких є організаційно-економічний, політичний, правовий, мотиваційний, соціальний. Дослідження природи зазначених протиріч, – вказує український дослідник С. О. Ютовець, – свідчить, що найефективнішим засобом забезпечення розвитку галузі в умовах обмеженого бюджетного фінансування є удосконалення організаційно-економічного механізму державного управління нею [11, 6–7].

Система охорони здоров’я в українському суспільстві, – продовжує він, – потребує приведення її стану відповідно до існуючих у державі соціально-економічних умов. Зіставлення моделей організації охорони здоров’я зарубіжних країн з вітчизняними виявило, що різні системи охорони здоров’я – це різні варіанти вирішення одного й того самого питання: яким чином за умов подорожчання медичного обслуговування та матері-

альної нерівності громадян забезпечити населення якісною, доступною медичною допомогою та медичними послугами? Особливості трансформаційних перетворень в Україні зумовлюють необхідність упровадження комбінаційної моделі організації медичного обслуговування з урахуванням реалій суспільно-політичного устрою та стану нормативно-правової бази [11].

За багатьох обставин державна політика щодо охорони здоров’я у сучасній Україні формується нині з урахуванням як власного досвіду і соціальної практики, так і досвіду міжнародного. І все ж, за наявності міжнародних програмних документів (Європейський кодекс соціального значення, Страсбург, 1962; Хартія соціального забезпечення, Гавана, 1982; Оттавська хартія, Канада, 1986) вибирати належить, на нашу думку, модель, яка оптимально відповідає соціально-економічним умовам і традиціям України.

Прихильницею соціальної моделі охорони здоров’я є й українська дослідниця в галузі менеджменту в медичній сфері О. В. Баєва, яка головною перевагою такої системи вважає те, що фінансування охорони здоров’я здійснюється за рахунок: а) податків у суспільні фонди; б) внесків у суспільні фонди медичного страхування; в) за рахунок змішаної системи фінансування [2, 132]. При цьому Україна має робити також вибір і між певними моделями фінансування охорони здоров’я, найпопулярнішими серед яких, головним чином у Європі, є моделі: Бісмарка, Беверіджа, Семашко. За першою фінансується охорона здоров’я в Австрії, Бельгії, Люксембургу, Німеччині, Нідерландах, Франції, Швейцарії. За другою моделлю – у Великобританії, Греції, Данії, Ірландії, Італії, Іспанії, Канаді, Норвегії, Португалії, Фінляндії. За третьою, зрозуміло, фінансувалася система охорони здоров’я в колишньому СРСР, і найперше – з державного бюджету. Переваги останньої, як і певні її недоліки, добре відомі.

Основні засади формування державної політики та стратегій у галузі державного управління охорони здоров’я ще в ХХ ст., як вже зазначалося, були обговорені і проголошені на Першій міжнародній конференції з поліп-

шення здоров'я (Канада, 1986). У науковому світі вони отримали назву Оттавської хартії, в якій йшлося про те, щоб кожна сфера суспільного життя робила відповідний внесок у справу збереження, забезпечення та відновлення здоров'я людини. Пізніше Оттавська хартія виявилася базисом для розробки Програми ВООЗ "Здоров'я для всіх до 2000 року", інших міждержавних документів щодо охорони здоров'я.

Концептуально важливо для загальних засад державного управління охороною здоров'я враховувати такі основоположні аспекти:

а) визнання охорони здоров'я загальним обов'язком суспільства і держави [21];

б) наявність загальних та спеціальних документів міжнародного характеру щодо надання медичної допомоги;

в) визнання й проголошення в багатьох країнах охорони здоров'я одним із пріоритетних напрямів державної політики і діяльності. В Україні це визначено Конституцією України (ст. 24, 27, 34, 49, 50 тощо).

Гарантії права громадян України на охорону здоров'я, відповідно до Конституції України, надаються шляхом:

- створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я;
- організації і здійснення системи державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я;
- надання всім громадянам гарантованого рівня медико-санітарної допомоги в обсязі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України;
- здійснення державного і можливого громадського контролю та нагляду в галузі охорони здоров'я;
- державної системи збирання, оброблення й аналізу соціальної, екологічної та спеціальної медичної статистичної інформації;
- встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у галузі охорони здоров'я.

Свої повноваження у сфері охорони здоров'я, організації державного управління у цьому плані мають Президент України, Кабі-

нет Міністрів України, міністерства і відомства та інші центральні органи державної виконавчої влади. Центральне місце серед них, зрозуміло, посідає Міністерство охорони здоров'я України.

Так чи інакше, однак вся система охорони здоров'я в Україні, за всіх її особливостей, контролюється державою, а безпосередньо забезпечує координацію функціонування цієї системи Міністерство охорони здоров'я України, яке здійснює таке керівництво через Міністерство охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, відповідні управління охорони здоров'я при обласних державних адміністраціях.

Якщо вести мову про роль і значення фінансових засад у державному управлінні охороною здоров'я, то варто погодитися з думкою С. О. Ютовця стосовно того, що в суспільстві, яке трансформується, "може бути організаційно-функціональна модель "коле-со фінансів", що являє собою систему упорядкування та концентрації джерел отримання фінансових ресурсів для медичної сфери на основі нормативно-правових актів в умовах становлення та розвитку ринкових відносин і формування комбінаційної моделі охорони здоров'я в українському суспільстві" [11, 12].

Окремо можна вести мову про принципи, на основі яких функціонують як державні, так і недержавні організації, установи, структури, що практично забезпечують охорону здоров'я. Український науковець у галузі менеджменту О. В. Баєва визначає такі з них:

- визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України;
- дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій;
- гуманістична спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико-соціальний захист найвразливіших верств населення;

- рівноправність громадян, демократизм і загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг у галузі охорони здоров'я;
- відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна і фінансова забезпеченість;
- орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у галузі охорони здоров'я;
- запобіжно-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний та медичний підхід до охорони здоров'я;
- багатоукладність економіки охорони здоров'я і багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій з демонополізацією та заохоченням підприємництва і конкуренції;
- децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основі [2, 202].

Такими є загальні концептуальні засади вдосконалення системи державного управління охороною здоров'я в сучасній Україні, які потребують адекватних дій із її практичного впровадження.

Література

1. Акопян А. С., Шиленко Ю. В., Юрьева Т. В. Индустрия здоровья: экономика и управление. – М.: Дрофа, 2003. – 492 с.
2. Баєва О. В. Менеджмент в галузі охорони здоров'я: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 640 с.
3. Галкин В. В. Медицинский бизнес: Учеб. пособие. – М.: КНОРУС, 2007. – 272 с.
4. Гладун З. С. Державне управління в галузі охорони здоров'я. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 312 с.
5. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19.11.1992 р. // ВВР України. – 1993. – № 4.
6. Журавель В. И. Основы менеджмента в системе здравоохранения. – К.: Основы, 1994. – 325 с.
7. Лучкевич В. С. Основы социальной медицины и управления охороною здоров'я. – К., 2002. – 77 с.
8. Радиш Я. Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис, проблеми та шляхи реформування. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 360 с.
9. Салман Р. Б., Фигейрас Дж. Реформы системы здравоохранения в Европе. – М.: Гэотар Медицина, 2000. – 431 с.
10. Трушкина Л. Ю., Тлецирищев Р. А., Трушкин А. Г., Демьянова Л. М. Экономика и управление здравоохранением: Учеб. пособие. – 2-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 384 с.
11. Ютовець С. О. Формування оптимального механізму управління охороною здоров'я: Автор. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. в галузі держ. упр. – К., 2008. – 14 с.
12. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" // ВВР України. – 2000. – № 36. – 229 с.

Розглянуто основні засади вдосконалення державного управління охороною здоров'я в сучасній Україні відповідно до національного і світового досвіду.

Рассмотрены основные составляющие совершенствования государственного управления здравоохранением в современной Украине в соответствии с национальным и мировым опытом.

This article is devoted to the basic principles of improving the public administration of Health Protection management in modern Ukraine according to national and international experience.

Надійшла 30 листопада 2011 р.

ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВОГО ЛІДЕРСТВА США

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 145–149

Культурна дипломатія належить до нетрадиційних видів дипломатії та є складовою зовнішньої політики держави. Практика провідних країн світу дає підстави розглядати культуру не лише як один із дієвих інструментів формування позитивного іміджу на міжнародній арені, а також як засіб впливу та становлення лідерських позицій. У процесі становлення лідерства США культурна дипломатія використовувалась як невід'ємний елемент зовнішньополітичної стратегії.

Активну дипломатичну діяльність у сфері культури США розпочали після Другої світової війни та успішно використовували її під час “холодної війни” проти Радянського Союзу. Проте перші спроби культурної дипломатії можна спостерігати ще на початку XX ст., коли американські політики почали цікавитися тим, як сприймає їхню країну світове співтовариство, який імідж мають США на міжнародній арені. Елементи культурної дипломатії використовувались у той час у межах ідеологічної інформаційно-роз'яснювальної роботи уряду США за кордоном.

США опинилися в таких історичних умовах, коли Перша світова війна та політика нейтралітету вимагали від керівництва країни впровадження засобів, які могли б обґрунтувати необхідність вступу США у війну на боці Великобританії. Так, 13 квітня 1917 р. за наказом Президента Вудро Вільсона було створене незалежне агентство – Комітет інформування суспільства (The Committee on Public Information), завданням якого було формування необхідної суспільної думки американців та міжнародної спільноти щодо США. У цей процес активно втягувались ресурси кіно, всі картини мали чіткий пропагандистський характер: “Кіготь війни”, “Пруське цуцня”, “Кайзер”, “Хижак Берліна” [1].

Уже під час Другої світової війни 13 червня 1942 р. особливою директивою № 9812 було створено Американський Офіс Військової Інформації (The United States Office of War Information – OWI), діяльність якого полягала у створенні тематичних фільмів, газетних статей, пропагандистських плакатів, радіопередач. Саме за ініціативою та фінансуванням OWI у 1942 р. було створено мережу міжнародного радіо “Голос Америки” (Voice of America – VOA). Свою трансляцію радіостанція “Голос Америки” розпочала 24 лютого 1942 р., радіопередачі якої були спрямовані передусім на країни Європи та Північної Африки. З ефіру цієї радіостанції у період Другої світової війни по всьому світу виходили такі передачі: “Вони наші вороги” 1942 р. (про німців, італійців та японців), “Прискорюючи цей день” та ін. А вже 17 лютого 1947 р. радіостанція “Голос Америки” почала трансляцію в Радянському Союзі. Під керівництвом відомого радіопродюсера Н. Корвіна вийшла серія радіофільмів у головній ролі з Р. Янгом “Американські військові в Англії”, “Американські військові в СРСР”, “Паспорти для Адамів” та ін. У 1942 та 1943 рр. під керівництвом Офісу військової інформації були створені документальні фотографії, які виходили окремими виданнями. Головними темами були героїзм американських військових у США та Європі [2].

Культурна політика, яка була створена за американськими стандартами і пропагувала американський спосіб життя, перетворилася на струнку і гнучку систему ідеологічного впливу інститутів США в різних регіонах світу. Це були перші активні спроби Державного Департаменту використати культурну дипломатію для американізації Західної Європи, подолання економічних, політичних і морально-психологічних бар'єрів проти американської економічної і політичної експансії, що, у свою чергу, призводило до порушення традиційних історичних і культурних зв'язків між європейськими країнами (у багатьох випадках на шкоду розвитку національних культур). Культурна дипломатія була також складовою "Плану Маршалла", який втілював ідею про атлантичну єдність з політичною монополією США і передбачав мету: 1) роз'яснювати і представляти громадськості інших країн політику уряду Сполучених Штатів; 2) показувати "можливими способами взаємозалежність між політикою США і розумними прагненнями інших народів світу"; 3) викривати і протидіяти "ворожим спробам викривлення політики Сполучених Штатів", а також 4) визначати "ті найважливіші аспекти життя і культури спільноти Сполучених Штатів, які переконують у правильності політики і цілей уряду" [3].

Під час "холодної війни" Вашингтон вже розглядав культуру як засіб впливу на настрої мешканців інших держав. Так, у 1948 р. Державний департамент США (State Department) опублікував аналітичну записку, в якій зазначалось: "Американські фільми є послами доброї волі, які ні цента не коштують американським платникам податків. Вони пояснюють американський стиль життя всім народам світу, що є безцінним з політичної, культурної та комерційної точок зору". Подібні підходи США практикували і в наступні десятиліття [4].

Гостре ідеологічне протистояння під час "холодної війни" визначило пріоритетним інструментом американської культурної дипломатії програми культурних, наукових і освітніх обмінів, вважаючи їх одним із головних факторів формування позитив-

ного іміджу США в інших державах, а також задля поширення національних інтересів у пріоритетних країнах. Координаторами цих програм стали Інформаційна Агенція Сполучених Штатів (USIA) – головний центр пропаганди американських цінностей у світі, Програма освітніх обмінів Фулбрайта, яка згодом стала складовою Міжнародної програми освітніх обмінів (International Educational Exchange Program). Її головною метою, з позиції американського уряду, було визначено протистояння комуністичній пропаганді та залучення інтелектуальних ресурсів країн світу для розвитку американської гегемонії, Агентство з питань міжнародного розвитку Сполучених Штатів (U.S. Agency for International Development, USAID), яке також підтримувало програми культурних і освітніх обмінів та ініціювало освітню програму для регіону Карибів і Латинської Америки (Caribbean and Latin American Scholarship Program, CLASP, 1985) з метою антирадянської пропаганди в регіоні тощо [5; 6].

Маріанн Франклін, автор і редактор збірника статей "Переозвучуючи міжнародні відносини" (Resounding International Relations: On Music, Culture and Politics), наводить такий приклад. У 1950–1960 рр. Адміністрація США заохочувала гастролі американських джазових музикантів у СРСР та інші соціалістичні країни [25]. Причини цього були доволі прості. По-перше, радянських громадян намагалися зачарувати чарівністю американської музики, а, по-друге, джазмени (у переважній більшості – темношкірі) наочно демонстрували, що в США міжрасові проблеми (про які постійно повідомляла радянська пропаганда) не настільки болючі.

Саме на Інформаційне агентство Сполучених Штатів (ЮСІА), яке було створене 1953 р. за ініціативою президента Д. Ейзенхауера як незалежне зовнішньополітичне інформаційно-пропагандистське відомство у системі виконавчої влади, була покладена місія поширення спрямованої інформації про США й просування привабливого образу американської політики, ідеології та культури, зокрема, через телерадіомережі "Голос Америки", "Радіо Марті", "Свобода", "Віль-

на Європа”, “Вільна Азія” та “Уорлднет”, щоквартальник “English Teaching Forum”, а також реалізація програм міжкультурного співробітництва у 143 країнах світу. Діяльність ЮСІА розглядалася як один з основних інструментів реалізації зовнішньополітичних інтересів та активного формування позитивного іміджу США за кордоном [7].

Держдепартаментом США були поставлені перед ЮСІА такі завдання:

- інформаційний вплив на світову аудиторію задля формування позитивного ставлення та розуміння зовнішньої політики США;
- створення позитивного іміджу США у світі, й особливо в пріоритетних регіонах зовнішньої політики;
- розвиток зв'язків між американськими та зарубіжними інститутами і громадянами за допомогою цілого комплексу програм обміну у сфері освіти та культури;
- інформаційна протидія спробам інформаційного викривлення політики та цілей США на міжнародній арені [14].

Однією з найефективніших програм ЮСІА було створення у 1983 р. всесвітньої телевізійної мережі “Уорлднет”. Міжнародна телевізійна мережа “Уорлднет” зв'язує Вашингтон з 80 країнами світу. У Західній Європі її спеціалізована мережа “Євронет” охоплює 96 кабельних систем, 8 телевізійних станцій, 121 готель, які приймають телепередачі з Вашингтону. Її аудиторію становлять майже 14 млн людей. Через цю мережу транслюється 50 американських серіалів, які розкривають усі аспекти американської культури: музика, політика, економіка, бізнес, історія. Тільки в Російській Федерації близько 90 станцій уже транслюють програми “Уорлднет” [8].

Після закінчення “холодної війни” у зовнішній політиці Сполучених Штатів переважала концепція “жорсткої” гегемонії, яка призвела до відходу від концепції “війни ідей” та, як наслідок, зменшилися масштаби американської культурної присутності. Це створило проблему заповнення глобального культурного простору ідеями, кардинально

протилежними американським політичним інтересам. Як підкреслює Р. Т. Арндт, така ситуація була зумовлена відмовою від активної культурної дипломатії, руйнування якої сталося непомітно, що залишило націю, вочевидь, беззахисною перед культурною агресією “третього світу” [9].

Функції ідеологічних структур США із закінченням “холодної війни” були передані Бюро з питань освіти та культури Держдепартаменту, до якого було інтегровано ЮСІА, що трансформувало систему державного контролю політики спрямованого міжкультурного співробітництва і стратегію офіційної американської культурної присутності за кордоном. Ця стратегія полягала у реалізації програм культурних заходів, які б сприяли взаєморозумінню між народами США та інших країн, посилювали увагу до відкритості, свободи і демократичності американського суспільства та ролі культурного різноманіття у динамічних досягненнях Америки і водночас готовність до сприйняття самотутньої культури народів світу [10].

У 2000 р. відбулась перша представницька конференція “Культура і дипломатія” адміністрації США і Бюро з питань освіти та культури Держдепартаменту, в якій взяли участь Президент США Б. Клінтон, Держсекретар М. Олбрайт, члени Конгресу, представники американської адміністрації, міністри культури з усього світу, американські посли, керівництво приватних фондів, представники неурядових організацій і транснаціональних компаній, майже 200 відомих діячів культури і мистецтв Америки та світу. Головна мета – з'ясувати роль культурного чинника у зовнішній політиці США та спрогнозувати подальший розвиток американської культурної дипломатії. Серед основних проблем конференції, які мали практичне значення для реалізації зовнішньої політики США, підкреслення пріоритетності культури в сучасних дипломатичних відносинах; важливість захисту культурного розмаїття; підтримка культурної самотутності у країнах, які розвиваються; транспарентність культурного обміну; презентація досягнень полікультурності американського суспільства, потенціал

Інтернету у здійсненні культурної дипломатії; поширення англомовних культурних ресурсів, заохочення до програм культурної дипломатії транснаціональних корпорацій та неурядових організацій [2].

За часів “бушизму” пріоритетними стали жорсткі підходи до забезпечення національних інтересів і значні переваги у фінансуванні військового бюджету порівняно з іншими сферами міжнародного співробітництва. Політика міжкультурного співробітництва та культурної дипломатії Держдепартаменту США за часів Дж. Буша-молодшого здійснювалася переважно неурядовими організаціями й ТНК, які стали самостійними акторами міжнародних відносин. Особливо це стосується діяльності ТНК, інформаційно-культурні продукти та послуги яких і політика міжнародної конкуренції набули характеристик культурної експансії та культурного імперіалізму як чинника зовнішньої політики Сполучених Штатів. Так відбувся процес комерціалізації культури й у світі починає активно поширюватись масова культура. За словами представника філософської “Франкфуртської школи” Теодора Адорно, виробники “культурних товарів” (наприклад, кінофільмів і книг), яких Т. Адорно та його послідовники назвали “культурною індустрією”, зацікавлені лише в збільшенні збуту і тому “підлаштовують” суспільства під свої інтереси. Як наслідок, виникає гегемонія певних зразків культури. До того ж ці зразки, як правило, невисокої якості, адже масове виробництво не зацікавлене в одиничних товарах високої якості, а у великій кількості дешевих товарів, доступних більшості споживачів [11]. Тому набуваючи глобального поширення, де-факто поп-культура стала способом контролю над думками і почуттями широких народних мас.

Така тенденція викликала дискусії щодо питань культурної дипломатії, у рамках яких виявилися різні підходи до ролі приватного сектору у зовнішній політиці держави. З одного боку, підкреслювалося, що Держдепартамент повинен контролювати програми в рамках публічної і культурної дипломатії, оскільки державна політика традиційної ди-

пломатії використовує культурний, освітній та інформаційний обмін в національних інтересах, а фінансовий та урядовий контроль за здійсненням зовнішньої культурної діяльності дасть змогу уникнути формування одностороннього негативного іміджу Америки, який складається на основі американської теле- та радіопродукції, акцентуючи увагу на таких характеристиках, як примітивізм, вульгарність, сексуальне та кримінальне насильство. З другого боку, прибічники роздержавлення культурної дипломатії і збільшення ролі приватного сектору США у міжнародних культурних обмінах вважають, що державний контроль великої кількості програм є недоцільним у добу глобалізації, розвитку Інтернету та глобального поширення американської масової культури, культурних продуктів і послуг [12].

У вересні 2005 р. була опублікована доповідь державної Комісії з публічної дипломатії (US Advisory Commission on Public Diplomacy), яка рекомендувала активізувати зусилля у культурній сфері: “Американське мистецтво, музика, кіно і література продовжують чинити вплив на жителів іноземних держав, незалежно від їх політичних поглядів. Культурна дипломатія демонструє наші цінності й бореться зі стереотипами про те, що американці поверхові, агресивні і безбожні”. Крім усього іншого, автори доповіді рекомендують перекладати американські книги іноземними мовами і направляти їх в іноземні бібліотеки, університети та освітні центри, а також активніше залучати в США іноземних студентів, учених, художників, артистів і т. д. [13].

Так, уже в 2006 р. Державний департамент США збільшив фінансування проектів культурних обмінів у чотири рази порівняно з 2000 р. [14].

Література

1. Качинська Н. О. Імідж-стратегія США на міжнародній арені: Еволюція напрямів та засобів реалізації // Грані. – 2010. – № 1(69) – С. 143–147.
2. Кучмій О. П. Вплив культурних війн на формування іміджу держави / О. П. Кучмій, В. Л. Тубальцева // Ак-

туальні проблеми міжнародних відносин. – 2009. – № 84 (Ч. I). – С. 128–131.

3. Психологическая война / Под ред. А. Н. Николаева. – М.: Прогресс, 1972. – 352 с.

4. Американская культурная дипломатия. Мнение двух экспертов // Новости гуманитарных технологий. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/527>.

5. Schneider C. P. Culture Communicates: US Diplomacy that Works. Discussion Papers in Diplomacy. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.clingendael.nl/publications/2004/20040300_cli_paper_dip_issue94.pdf

6. Волкогонов Д. А. Психологическая война: подрывные действия в области общественного сознания. – М.: Воениздат, 1984. – 375 с.

7. Franklin M. Resounding International Relations: On Music, Culture And Politics / M. Franklin. – N.-Y.: Palgrave Macmillan, 2005. – 297 p.

8. Кашлев Ю. Б. Информационный взрыв: международный аспект. – М.: Междунар. отношения, 1981. – 256 с.

9. Панарин И. Н. Информационная война и геополитика. – М.: Поколение, 2006. – 560 с.

10. Feigenbaum H. B. Globalization and cultural diplomacy. Center for Arts and Culture. Art, Culture & National Agenda. Issue Paper. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.culturalpolicy.org/pdf/globalization.pdf>

11. Cummings M. C. Cultural Diplomacy and the United States Government: a survey / Milton C. Cummings // Cultural diplomacy research series, Center for arts and culture. – 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.culturalpolicy.org/pdf/MCCpaper.pdf

12. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Пер. з англ. С. Димитров. – К.: К.І.С., 2002. – 264 с.

13. 2005 Report of the Advisory Commission on Public Diplomacy. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.state.gov/r/adcompd/rls/55903.htm>

14. Cummings M. C. Cultural Diplomacy and the United States Government: a Survey / Center for Arts and Culture. – 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.culturalpolicy.org/pdf/MCCpaper.pdf>

У зовнішньополітичній стратегії США культурна дипломатія займає значне місце і виражає концепцію “м’якої сили”, що враховує у політиці між-культурного співробітництва статус глобального лідерства США і практику створення наднаціональних механізмів врегулювання світових процесів задля реалізації месіанських ідей культурного американізму, і здійснення якої спирається на культуру, ідеали та політичні стратегії за американським зразком. Культурна політика США була і залишається важливим зовнішньополітичним чинником, який створює імідж країни на світовій арені та певною мірою забезпечує контроль США над іншими країнами.

Во внешнеполитической стратегии США культурная дипломатия занимает значительное положение и выражает концепцию “мягкой силы”, учитывающую в политике межкультурного сотрудничества статус глобального лидерства США и практику создания наднациональных механизмов урегулирования мировых процессов для реализации мессианских идей культурного американизма, и осуществление которой опирается на культуру, идеалы и политические стратегии по американскому образцу. Культурная политика США остается важным внешнеполитическим фактором, который создает имидж страны на мировой арене и в определенной степени обеспечивает контроль США над другими странами.

Cultural diplomacy takes a significant place in the US foreign policy and expresses the concept of “soft power”, which implies to the US global leadership and practices of establishing supranational mechanisms of regulation of global processes in order to realize messianic ideas of cultural Americanism. Given the implementation of these practices relies on culture, ideals and political strategies for the American sample. The US cultural policy remains an important external factor that creates the image of the country on the world stage and to some extent provides US control over other nations.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ЮВЕНТИЗАЦІЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ДОСВІД РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 150–155

Проблема політичної соціалізації та ювентизації належить до фундаментальних проблем, які призводить до економічної та соціальної нестабільності держави. Тому вивчення передового іноземного досвіду країн у цій галузі, які історично та економічно споріднені, – шлях до успіху та процвітання.

Соціалізація нових поколінь є передусім біологічно та історично зумовлений процес. Старіюча людина стає менш пристосованою до умов навколишнього середовища, зменшує та втрачає свою здатність сприймати та обробляти інформацію, приймати виважені рішення, а глобальні демократичні зміни XIX ст. та раціоналізація суспільства XX ст., у свою чергу, поставили питання соціалізації більш широких верств населення, а не обмежених груп, близьких до владного олімпу.

Проблеми політичної соціалізації та ювентизації досліджували багато вчених і державних діячів: В. І. Ленін [6], П. Мітєв [9], Лі Куан Ю [7], М. Ф. Головатий [1] та ін.

Незважаючи на можливості, які відкриває соціалізація та ювентизація в економічному та соціальному аспектах, – стан речей в Україні, на жаль, є вельми невтішним. Це свідчить про наявність “вузьких місць” у системі соціалізації, що доводить актуальність аналізу політичної соціалізації у політичних партіях. З’ясуємо особливості соціалізації у діяльності політичних партій на основі порівняння з відповідними процесами в Російській федерації.

Згідно з широко розповсюдженим тлумаченням соціалізація – це процес сприйняття людиною норм та цінностей суспільства [1], але, у свою чергу, соціалізація може на-

бувати форм “ювентизації”, тобто внесення змін молоддю у суспільне життя. Ювентизація є специфічним видом творчості, яке породжується доступом молоді до соціально-політичної та ціннісної системи суспільства [10].

Одну із суперечностей соціалізації нашого суспільства доводять такі соціологічні дані. Згідно з проведеним дослідженням центру “Софія”: Україну хочуть залишити 34,1 % опитаних. Аналіз показав, що серед молоді віком 18–29 років показник готовності до еміграції становить 50,4 %, а у віковій групі 30–39 років – 42,4 % [16]. Водночас, згідно з соціологічним дослідженням, проведеним інститутом ім. Горшеніна, пишуться своєю країною 55,4 % молодих громадян України (найнижчий показник серед країн СНД) та 12 % ставляться негативно. Характеризуючи проблеми молоді у цілому, українці поставили на перше місце проблему працевлаштування (64,5 %), алкогольну (58,4 %) та наркотичну (43,6 %) залежності [15].

Як бачимо із соціологічних опитувань, приблизно половина громадян готова до еміграції, серед яких лівову частку становить молодь, і називає основною причиною свого бажання – проблему працевлаштування (самореалізація). Відтік людського ресурсу призводить до підвищення конкурентоспромож-

ності інших держав за рахунок України, яка витрачає бюджетні кошти на людський капітал: освіту, лікування, пільги і т. ін. [3].

Водночас, людський капітал є основою становлення потужної держави. Лі Куан Ю, державний діяч Сінгапуру, держави, яка, здобувши свою незалежність у 1965 р., повинна була імпортувати прісну воду та пісок для будівництва, а в 2008 р. вже мала ВВП на душу населення 51 949 дол., казав: “Талановиті люди є найбільш цінним скарбом країни” [7].

Генрі Форд (1863–1947), американський промисловець, який був лідером машинобудування початку ХХ ст. та батьком першого у світі конвеєру, казав: “Мені все одно звідки прийшла людина – з Сінг-Сингу чи Гарварду. Ми наймаємо людину, а не історію”.

Державні діячі та промисловці вже визнали, що головним “локомотивом” є людський ресурс, але незважаючи на цей факт, основною проблемою нашої держави є руйнування старої соціалістичної системи соціалізації та неспроможність збудувати нову.

Російська Федерація (РФ) має історичні та економічні зв’язки з Україною, схожі виклики сучасності (розвиток інновацій та нанотехнологій, переформовування економіки з сировинної на виробничу, скорочення людського ресурсу) [2, 3] останнім часом, крім введення у широкий обіг суто російського тлумачення “суверенної демократії”, яку будує владна верхівка РФ, відповідно до якої вона має можливість не підкорятись іншим крупним владним центрам, аби йти власним шляхом до демократії. РФ створює унікальну систему політичної соціалізації та ювенізації, яка будується на менеджерських підходах сучасності та методах соціалістичного минулого.

Саме тому, враховуючи спільний історичний та економічний досвід обох країн, доцільно дослідити російський інноваційний досвід: політичної соціалізації та ювенізації молоді, який за своєю масштабністю, реалізацією не має аналогів у світі, та запропонувати шляхи адаптації цього досвіду до українських реалій як такого, що найбільш можливий для адаптації в умовах сучасної України.

Обидві держави, у спадок від СРСР, мають величезний потенціал, у першу чергу, кадро-

вий: згідно з Індексом Освіти ООН за 2005 р.: Україна 0,95 та Росія 0,96 [11, 790], що зумовлює великі стартові можливості у прийнятті та відповіді на сучасні економічні виклики, та трансформації країни, але найбільшою проблемою, як вже зазначалося, є ефективне використання людського ресурсу.

Саме починаючи з системи використання людського ресурсу між Україною та Росією починаються відмінності. Головним “розпорядником” молодіжного ресурсу у РФ є Міністерство туризму, спорту та молодіжної політики Російської Федерації [5]. У структурі Міністерства знаходяться два підвідомчих агентства: Федеральне агентство у справах молоді (“Росмолодєжь”) [18] та Федеральне агентство по туризму (“Ростуризм”).

Ці агентства створені з метою спеціалізації роботи у даних напрямках, що веде до поглиблення та специфікації роботи, а також економії бюджетних коштів за рахунок статусу в адміністративній системі та їх прав і обов’язків. Треба підкреслити першу різницю: в Україні в ході адміністративної реформи Міністерство молоді та спорту України було об’єднано із Міністерством освіти і науки України, що призвело до появи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту [17]; тобто, ми бачимо універсалізацію, а не специфікацію, щодо роботи із українською молоддю.

Друга різниця полягає у тому, що РФ намагається використати та адаптувати менеджерські підходи у державному управлінні та соціалістичний історичний досвід, а вітчизняна практика застигла поміж старою радянською та несформованою новою системами.

Менеджерський підхід бере все найкраще із світу бізнесу (наука менеджмент зародилася саме у цій галузі) [11, 53]. Нині саме бізнес активно використовує синергізм як шлях до максимізації ефекту: інвестиційні пули, конгломерати, поглинання одних компаній іншими. Одним із продуктів синергізму є також різноманітні збори людей: форуми, круглі столи, симпозиуми, мозкові штурми.

Одним із таких прикладів “глобального синергізму” є російський молодіжний інноваційний форум “Селигер” [13], що, по суті, є “хабом” синергізму у державних масштабах,

який був започаткований у 2005 р., винятково як форум представників молодіжної організації “НАШИ”. На сьогодні, молодіжний форум виріс із корпоративного форуму до форуму міжнародного рівня із офіційно проголошеною місією – це можливість презентувати свою програму, свій проект або ідею усім зацікавленим структурам. Це є прямий доступ до інвестицій, грантів, фондів найбільших приватних компаній та державних корпорацій, до державних програм.

Вже у 2011 р. подібний формат було поширено та започатковано майже у кожній адміністративно-територіальній одиниці РФ, але з урахуванням специфіки кожного регіону. Наприклад, Північнокавказький молодіжний форум “Машук”, який відбувся з 3 липня по 19 липня у м. П’ятигорськ, ставив більший акцент на розвиток туризму в регіоні [12], а “Селігер” був спрямований на розвиток інновацій у країні.

Кожний форум, незалежно від суб’єкта проведення, розподіляється на певні зміни. Наприклад, всеросійський форум “Селігер” має 10 змін (табл. 1).

Кожна зміна має свою програму навчання та розпорядок дня. Наприклад, учасники зміни “Підприємництво” крім навчання мають можливість взяти участь у зустрічах з інвесторами та колегами з інших країн для обміну

ідеями та знаннями, що веде до розширення світогляду та доступу до світових ринків для вітчизняних підприємців.

Так, наприклад, за результатами зміни “Підприємництво” 2009–2010 рр. були отримані такі результати:

- близько 40 компаній отримали всі умови для старту від російської компанії “Експедиция” (“Селігер 2009”);
- 49 проектів було відібрано компанією “Експедиция” загальною інвестиційною ємністю 55 млн руб. (“Селігер 2010”).

Слід відмітити, що це лише частина офіційної статистики [18] за одним напрямом, адже молоді підприємці крім формального спілкування з інвесторами мали ще й неформальну можливість спілкування з інвесторами та представниками влади [12], що створює можливості для швидкого сходження соціальною драбиною.

Між підтримкою політики уряду та економічною ситуацією в країні є щільний кореляційний зв’язок: чим гірше економічна ситуація в країні, тим вища невдоволеність суспільства.

Уряд РФ та бізнес, створюючи умови для самореалізації своїх громадян: надання start up, фінансової допомоги для навчання, – забезпечують собі підтримку або лояльність широких верств молодого економічно актив-

Таблиця 1

Зміни всеросійського форуму “Селігер”

Назва зміни	Мета
“Міжнародна зміна”	Побудова міжнародної мережі для розробки проектів, акцій і т. п.
“Артпарад”	Сприяння розвитку культури
“Інновації та технічна творчість”	Сприяння розвитку інновацій
“Підприємництво”	Сприяння розвитку підприємництва серед молоді
“Інформаційний потік”	Сприяння розвитку професійних журналістів, блогерів
“Технологія добра”	Поширення гуманізму
Фітнес-зміна “Біжи за мною”	Популяризація здорового способу життя
“Усі вдома”	Поліпшення навколишнього середовища
“Молодіжні уряди”	Координація роботи із молодіжними урядами Російської Федерації
“Політика”	Сприяння розвитку майбутньої політичної еліти

ного населення, що різко знижує вірогідність революційних настроїв та соціального невдоволення.

Крім створення економічної, наукової, журналістської еліти – лояльної до чинної влади, “Селігер” та регіональні форуми мають на меті рекрутування молодих, політично активних людей через зміни: “Молодіжні уряди” та “Політика”. Мета цих змін офіційно проголошена: залучення молоді до активної громадянської та політичної діяльності.

Основним стимулом для молодих активістів наведених змін є надання можливості молодим людям ненасильницьким шляхом змінити чинну еліту, впливати на прийняття державних рішень, висловлювати свою громадянську позицію з певних питань [8].

Створення керованої системи соціалізації є певним компромісом між бажанням молоді політично соціалізуватись та небажанням влади пускати “свіжу кров” – це відповідь на загрозу використання людського ресурсу, насамперед молоді, як зброї проти держави.

У подібній ситуації колись знаходились США, але загроза була з боку trade-unions у часи Великої Депресії (1929–1939 рр.), коли нависла загроза робітничої революції внаслідок падіння виробництва. Саме в ті часи були прийняті Wagner Act та The Norris-La Guardia Act, які легалізували можливість робітників до колективної торгівлі, 40-годинний робочий тиждень, мінімальна заробітна платня тощо [20, 25].

Істеблішмент РФ проявив мудрість та стратегічне бачення можливих сценаріїв керованих “кольорових революцій” в Росії, на

кшталт України, Грузії, Сербії, Лівії, де молодь була найактивнішим учасником подій, але наслідки яких призводять до розколу держав і падіння національних економік: середнє зростання реальної заробітної платні в Грузії 2001–2007 рр. становило – 6,31 % за даними ILO [19, 88].

Виходячи із об’єктивних реалій, влада РФ стала ініціатором політичної соціалізації молоді, маючи на меті попередити використання молоді як засобу використання проти самої Держави та спрямувати молодіжну енергію на користь державі (табл. 2).

Водночас, український досвід політичної соціалізації та ювентизації – це комерціалізована система з короткостроковими цілями. Наприклад, молодіжні крила політичних партій або цілком відсутні, або є суто формальними. Наприклад, молодіжне крило провладної “Партії Регіонів” [14] намагається скопіювати проекти російської проурядової організації “НАШИ”, але більшість прес-релізів про вжиті заходи належить не до конкретних справ, а до проведення форумів, семінарів без мети реально вплинути на громадсько-політичну ситуацію в країні.

Враховуючи сучасні обставини, держава повинна виступити ініціатором об’єднання атомізованих ініціатив українського бізнесу та об’єднань громадян. Проведення молодіжного щорічного форуму, наближеного до масштабу російського “Селігера”, за найпростішими підрахунками може коштувати приблизно 90 млн грн. Ці кошти можуть бути лише частково використанні із державного бюджету, а лєвова частка повинна надходити

Таблиця 2

**Результати діяльності провладних молодіжних організацій
на липень-серпень 2011 р.**

Мета проекту	Лінк у мережі Інтернет
Вирішити проблему сміттєзвалища	http://spbnashi-su.livejournal.com/23307.html
Вирішити проблему незаконних автостоянок	http://www.youtube.com/watch?v=GlorcJlGwG8
Вирішити комунальну проблему будинку	http://www.youtube.com/watch?v=US9p4Rf5loE
Вирішити проблему порушення ПДР	http://www.stopham.su/
Поширення історії Росії у мережі Інтернет	http://matveychev-oleg.livejournal.com/166009.html#cutid1
Розвиток громадського суспільства	http://www.youtube.com/watch?v=SZA2hXIF0PU&feature=channel_video_title

від спонсорів та меценатів, які вже сьогодні готові інвестувати у людський капітал.

Потрібно відмітити, що ініціатива знизу вже є, так, наприклад, Дмитро Жеваго, який володіє суднобудівною компанією, співпрацює із Національним університетом кораблебудування (м. Миколаїв), а структури Ахметова та Фірташа співпрацюють із Київським політехнічним інститутом, маючи на меті отримання якісно підготовлених спеціалістів та науковців за технічним профілем [21].

Незважаючи на скорочення державного фінансування освіти, українські вищі ще користуються повагою у світі: Київський політехнічний інститут та Донецький національний університет увійшли до 4 % найкращих університетів у світі за версією QS (Quacquarelli Symonds) [22]. Більше того, Україна має потужні державні та приватні ВНЗ за різними профілями: Національний медичний університет ім. О. О Богомольця, Харківська національна академія народного господарства, Міжрегіональна Академія управління персоналом та ін.

Як бачимо, на сьогодні Україна має у своєму розпорядженні: невикористаний людський ресурс (економічно та соціально активну молодь), матеріально-технічну та наукову базу, фінансові ресурси, які використовуються доволі хаотично, без єдиної стратегії та мети. Саме тому українська держава за допомогою Міністерства освіти, науки, молоді та спорту повинна виступити організатором створення використання зазначених ресурсів задля забезпечення сталого, інноваційного та політичного розвитку.

На відміну від російської правлячої партії “Единая Россия”, яка взяла на себе функцію політичної соціалізації та ювентизації молоді через державні та партійні програми, споріднені громадські структури: в Україні немає жодної впливової політичної партії, яка б ставила за мету виховання нового покоління, яке б мало можливість соціалізуватись та внести інноваційний вклад у розвиток держави – соціальну, політичну та економічну сфери суспільства. Основними факторами, що сприяють ігноруванню молоді як важливого елемента розвитку держави, є:

- відсутність в українській державі власної еліти впродовж століть, що призвело до виродження власного державно-управлінського потенціалу, а події 1991 р. призвели до того, що українською елітою (політичною, економічною) стали люди, які не мали ніякого досвіду управління державою та стратегічними ресурсами;
- низька загальна культура української еліти, що, по-суті, виключає наявність стратегічного бачення розвитку держави та наявності певного рівня політичної культури;
- відсутність чіткого законодавчого визначення між “масовою” та “кадровою” ознаками партій, що де-юре веде до масовості, а де-факто – до кадровості та закритості.

Незважаючи на складність цього процесу, якщо суспільство турбується про своє майбутнє, то йому потрібно робити ставку на молодь. Інакше суспільство платитиме за свої помилки. Наприклад, ситуація, що склалась у 80-х – початку 90-х років, мала місце у СРСР.

Саме через недостатню увагу суспільства до молоді, відсутність цілеспрямованої державної політики, у молоді тодішнього СРСР все більше зростала впевненість, що суспільство не рахується з нею та не може забезпечити умови для її самореалізації. Тільки радикальні соціально-економічні та політичні процеси, пов’язані із демонтажем авторитарної системи, упередили можливі серйозні події в молодіжному середовищі.

Література

1. Головатий М. Ф. Социология молодежи. – К.: МАУП, 1999. – С. 223.
2. Концепция долгосрочного социально-экономического развития РФ до 2020 года / [Офіц. документ уряду РФ]. – М.: Доступ, 2008. – С. 188.
3. Кошулько О. П. Проблемы глобального управления людскими ресурсами, их людским і інтелектуальним капіталами у міжнародному менеджменті й бізнесі // 36. наук. пр. ЧДТУ. – 2006. – № 21. – С. 140.

4. Майкл Х. Мескон. Основы менеджмента. – М.: Вильямс, 2011. – С. 350.
5. Міністерство туризму, спорту та молодіжної політики Російської Федерації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minstm.gov.ru/>
6. Ленін В. І. "Что делать?" // Искра. – 1902. – № 19.
7. Лі Куан Ю. Сингапурская история. – М.: МГИМО, 2005. – С. 420.
8. Манифест молодежного демократического движения "НАШИ". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashi.su/manifest>
9. Мітев П. Е. Социология лицом к лицу с проблемами молодежи. – С.: София, 1983. – С. 300.
10. Озеро надежды Интерфакс Россия. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax-russia.ru/Center/view.asp?id=162903>
11. Основы демократии / За заг. ред. А. Колодій. – Л.: Астролія, 2009. – С. 790.
12. Офіційне інтернет-представництво північнокавказького освітнього форуму Машук // Офіційне інтернет-представництво. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://форум-машук.рф>
13. Офіційне інтернет-представництво всеросійського освітнього форуму Селігер // Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.forumseliger.ru/>
14. Офіційне інтернет-представництво Спільноти Молоді Регіонів України // Офіційне інтернет-представництво. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до офіційного інтернет-представництва: <http://mo-re.org/>
15. Результати дослідження проведеного центром ім. Горшеніна (дослідження) // Прес-реліз дослідження. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2011/04/20/77625/>
16. Результати дослідження проведеного центром "Софія" (дослідження) // Прес-реліз дослідження. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://citi.cv.ua/20.php?cid=23591&p=1>
17. Указ Президента України "Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади" // Указ Президента України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1199_10.html
18. Федеральне агентство у справах молоді Російської Федерації // Офіційне інтернет-представництво. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fadm.gov.ru/>
19. Global Wage Report 2008–2009 of International Labour Organization: Звіт організації. – Женева, 2008. – 88 с.
20. Michael Parenti. Democracy for the few / Michael Parenti. – U.: Wadsworth, 2011. – С. 337.
21. Nation suffers from lack of research, innovation (стаття) // Will Fitzgibbon. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyivpost.com/news/business/bus_general/detail/111672/#ixzz1Y6z2Lwta
22. Top ranking of world universities (рейтинг) // Підготовлено міжнародною неурядовою організацією. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/>

Після розпаду соціалістичної системи у 1991 р. було зруйновано стару систему політичної соціалізації, соціалізації та ювентизації, але не створено нової.

Задля створення нової необхідно використовувати сучасні менеджерські підходи, запозиченні із сфери бізнесу та соціалістичного минулого країни.

Флагманом в інтеграції двох систем є Російська Федерація – історичний, культурний, економічний партнер України.

После распада социалистической системы в 1991 г. было разрушено старую систему политической социализации, социализации и ювентизации, но не создано новой.

Для создания новой системы необходимо использовать современные менеджерские подходы из сферы бизнеса и социалистического прошлого страны.

Флагманом в интеграции двух систем есть Российская Федерация – исторический, культурный, экономический партнер Украины.

We broke old system of political socializing, socializing after destroying of USSR in 1991. The most important that we could not create the new system.

We have to use modern achievements of management, business sphere and use our historical past (socialist).

Russia is a leader in integration of both systems which is historical, economical and cultural partner of Ukraine.

Надійшла 12 грудня 2011 р.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 156–162

Аналізуються форми і механізми взаємодії вищих органів виконавчої влади в Україні після першої хвилі адміністративної реформи. Зосереджено увагу на реорганізованих функціях та методах виконавчих органів. Окреслено основні напрями взаємодії органів виконавчої влади з іншими центральними державними структурами.

Сучасна політична наука дедалі більше оперує комунікативними категоріями, серед яких головне значення мають “інформація” та “взаємодія”. Різноманітні інтерпретації цих категорій сходяться на думці щодо її значного евристичного потенціалу для пояснення наявних суспільно-політичних феноменів та процесів. Варто зауважити, що, незважаючи на зростання уваги до цих процесів, у сучасній українській політології вивчення питання, винесеного у назву статті, знаходиться на початковій стадії. Так само, як і функціонування цих органів, історія їх становлення, динаміка розвитку та структуризації взаємодій.

Певною мірою ці проблеми досліджуються у теорії державного управління. Йдеться, зокрема, про організаційно-правові аспекти взаємодії місцевих державних адміністрацій та територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади (станом на 2008 р.) [1]; становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української держави 1918 р. [2] тощо. Окремо аналізуються інститути влади в системі управлінських відносин, законодавчої – у системі розподілу державної влади в Україні [3]. Також певний науковий інтерес викликали достатньо нові проблеми взаємодії гілок влади на засадах інформаційної логістики [4] та комунікативістики.

Під кутом зору юридичної науки досліджувався порядок фінансування видатків на утримання центральних органів виконавчої влади України [5]; адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади; адміністративно-правові засади формування кадрів; адміністративно-правове регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади; конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні в контексті національних традицій і сучасності.

Отже, на сьогодні проблематика різноаспектного та різновекторного аналізу проблеми інституту влади та владних органів перебуває переважно у полі зору фахівців з державного управління та юриспруденції. Політологи приділяють цьому питанню значно менше уваги. Під різними кутами зору досліджено питання співвідношення влади та засобів масової інформації [6], роль ЗМІ в політологічному дискурсі [7]. Окрема увага науковців приділена дослідженню концепту влади, взаємовідносинам влади і громадянського суспільства, влади і молоді, влади і громадської думки [8].

Таким чином, можна констатувати, що вітчизняна політична наука приділяє небагато уваги політологічному аналізу структури державної влади в Україні. Більшою мірою це стосується нинішньої системи органів ви-

конавчої влади, яка стала наслідком проведеної в країні адміністративної реформи. Це, з одного боку, ускладнює науковий пошук і дослідження, а з другого – сприятиме подальшому розвитку української політологічної науки, спрямуванню її на нові теми наукового аналізу, розширить тематичні межі її предметного поля.

Наявна в Україні система органів виконавчої влади, складовою якої є система центральних органів виконавчої влади, стала наслідком цієї реформи і прийнятих у зв'язку з необхідністю її реалізації відповідних законодавчих актів. Її структуризація відбувається в чітко окреслених межах законодавчого поля України. Насамперед йдеться про Конституцію України (у редакції від 28 червня 1996 р.), Закон України “Про Кабінет Міністрів України” (прийнятий з метою встановлення відповідного цієї редакції правового регулювання питань діяльності Кабінету Міністрів і Верховної Ради), Закон України “Про центральні органи виконавчої влади”, Указ Президента України “Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади” 370/2011, Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” 1085/2010, акти та доручення Президента України, Кабінету Міністрів України, типові положення міністерств і відомств, інші законодавчі акти.

Власне схема організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади затверджена Указом Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” (документ 1085/2010). На сьогодні чинною є остання редакція від 12 квітня 2011 р. Згідно з цією схемою в Україні функціонує 16 міністерств, 55 інших центральних органів виконавчої влади і 3 органи зі спеціальним статусом (Антимонопольний комітет України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Фонд державного майна України) [9]. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України.

Діяльність 47 центральних органів із 55-ти спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних

членів Кабінету Міністрів України – Першого віце-прем'єр-міністра – Міністра економічного розвитку і торгівлі України (5 органів), Віце-прем'єр-міністра – Міністра інфраструктури України (6 органів), Віце-прем'єр-міністра – Міністра будівництва та житлово-комунального господарства України (1 орган), Віце-прем'єр-міністра – Міністра соціальної політики України (3 органи). Міністерству аграрної політики та продовольства підпорядковується 5 органів, внутрішніх справ і культури – по 1 органу, Міністерству надзвичайних ситуацій – 3, Міністерству освіти і науки, молоді та спорту – 4, охорони здоров'я – 3, Міністерству екології та природних ресурсів – 4, фінансів – 6, юстиції – 5.

Взаємодію між центральним органом виконавчої влади та міністерством, спрямовуючи та координуючи діяльність цього органу, забезпечує керівник центрального органу виконавчої влади.

Інші 8 органів, а саме: Державна служба України з контролю за наркотиками, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном, Державне космічне агентство України, Державна інспекція ядерного регулювання України, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України фактично виведені з підпорядкування конкретним вищим посадовим особам та міністерствам. Їхня діяльність координується безпосередньо Кабінетом Міністрів України.

Основні питання взаємодії центральних органів виконавчої влади виписані в наступних законодавчих актах: Законі України “Про Кабінет Міністрів України” та Законі України “Про центральні органи виконавчої влади”, положення про міністерства та інші органи. Наявний на сьогодні в Україні після проведення адміністративної реформи доволі жорсткий механізм координації ЦОВВ відповідними міністрами та скеровування їх-

ньою діяльністю робить питання про взаємодію ЦОВВ особливо актуальним і важливим.

Утім, воно є одним із ключових у всій структурі державної влади в Україні. Оскільки основними принципами діяльності Кабінету Міністрів України є принципи поділу влади, колегіальності та солідарної відповідальності (п. 1 ст. 3 Закону України “Про Кабінет Міністрів України”), відповідно, питання про взаємодію центральних органів влади постає автоматично. Причому взаємодія має відбуватися на різних рівнях: з одного боку, йдеться про взаємодію центральних органів виконавчої влади на горизонтальному рівні – між собою, і з другого – взаємодію центральних органів з Кабінетом Міністрів як вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Питання взаємодії можна розглядати і під іншим кутом зору. З одного боку, мова йде про співпрацю центральних органів щодо конкретного означеного питання чи проблеми, які знаходяться у межах їхньої компетенції. З іншого боку, взаємодія має бути структурована за системним характером щодо загальних питань державного управління, організації та функціонування виконавчої влади в цілому.

Теза про співпрацю зазвичай є однією з обов’язкових складових компонентів документів, що визначають організацію і функціонування структури влади в державі: відповідних законів, указів глави держави, положень про центральні органи виконавчої влади – міністерства, державні служби, агентства та інспекції. Не в останню чергу саме від неї залежить рівень функціонування усієї системи державного управління. Однак, у цьому зв’язку виокремлюється такий момент. Закон України “Про Кабінет Міністрів України” виписує співпрацю центральних органів виконавчої влади під дещо іншим кутом зору. Так, КМУ структурується не стільки у взаємодії з ЦОВВ, скільки у відносинах з ними. Розділ V цього закону чітко позиціонує повноваження КМУ у відносинах з органами виконавчої влади, Радою Міністрів Автономної Республіки Крим і підвідомчими їй органами, місцевими державними адміністраціями, іншими державними органа-

ми. Розділ VI виписує повноваження КМУ у відносинах з Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України, розділ VII – у відносинах з Верховною Радою України та її органами. Забезпечують взаємодію Кабінету Міністрів України з Президентом України, Верховною Радою, іншими органами виконавчої влади Перший віцепрем’єр-міністр, віцепрем’єр-міністр відповідно до розподілу повноважень.

Гранично мінімізованою є взаємодія у такій формулі: КМУ → місцеві державні адміністрації. Це випливає з тексту ст. 23 Закону України “Про Кабінет Міністрів України”. Кабінет Міністрів України в цьому випадку виступає вищим контрольним органом, якому належить цілий ряд адміністративних, владних повноважень та важелів державного управління. Зокрема, призначення на посаду голів місцевих держадміністрацій, погодження кандидатур заступників голів обласних державних адміністрацій, призначення відповідного керівника територіального органу міністерства (або іншого ЦОВВ) поза відмовою на це погодження голови обласної державної адміністрації, затвердження типового регламенту місцевих держадміністрацій, рекомендаційного переліку їх управлінь, відділів та інших структурних підрозділів, затвердження типових положень. У цьому випадку питання співпраці є можливим лише щодо кількох аспектів:

1. Голова облдержадміністрації має можливість вносити пропозиції, робити застереження, давати пояснення на засіданнях КМУ, де розглядається питання про призначення керівника територіального органу міністерства (або іншого ЦОВВ) (п. 3 ст. 23 Закону України “Про Кабінет Міністрів України”).
2. Місцеві держадміністрації беруть участь у погодженні проектів актів КМУ з питань розвитку адміністративно-територіальних одиниць (п. 7 ст. 23 цього ж Закону).
3. Голови обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій мають право брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з пра-

вом дорадчого голосу при розгляді на ньому пропозицій обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій з питань, що потребують вирішення Кабінетом Міністрів України (п. 8 ст. 23 цього ж Закону).

Отже, йдеться про чітко структуровану вертикаль влади, у якій визначальними є принципи підпорядкування, контролю і підзвітності, а не взаємодії. Хоча і у функції жорсткої координації та скеровування закладені певні аспекти співпраці.

На іншому структурному рівні вибудовується взаємодія між міністерствами та іншими ЦОВВ. Усі центральні установи державної влади функціонують на основі Положення, яке затверджується Указом Президента. У ньому зазвичай і викладаються конкретні форми і види їх взаємодії.

Як приклад, можна проаналізувати Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене Указом Президента України № 500/2011 [10]. Положення (п. 7) визначає, зокрема, що “Мінагрополітики України у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими органами державної влади, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, а також органами місцевого самоврядування” [10]. Форми і види такої взаємодії не деталізовані, але з тексту документа можна зробити певні узагальнення. Так, це може бути:

- співпраця з іншими центральними органами щодо затвердження певних параметрів, показників, оцінок з конкретного означеного питання, яке належить до компетенції міністерства;
- залучення до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань, розгляду питань, що належать до компетенції органу працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування за згодою їх керівництва;
- отримання інформації, матеріалів та документів від центральних та місцевих

органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- використання інформаційних баз даних інших державних органів;
- видання (ймовірно, і розробка теж. – *Авт.*) разом з іншими центральними органами спільних актів.

Право залучати працівників інших органів державної влади для участі у розгляді конкретного питання, що належить до компетенції міністерства, відповідно до ст. 8 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” належить міністру та керівнику центрального органу виконавчої влади.

Повноваження щодо запиту та одержання в установленому порядку інформації, документів і матеріалів від державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій згідно з п. 6 ст. 10 цього Закону належить заступнику міністра – керівнику апарату (у межах його повноважень). У випадку двостороннього обміну інформацією між центральним органом та міністерством, яке спрямовує та координує діяльність цього органу, встановлений міністром порядок обміну інформацією забезпечує керівник центрального органу виконавчої влади (п. 8 ст. 19 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади”).

Окремий варіант взаємодії центральних органів влади відбувається через патронатні служби міністерств. Відповідно до ст. 12 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” у редакції від 17 березня 2011 р. [11] міністр має право на формування своєї патронатної служби, яка здійснює його консультування, підготовку необхідних документів та матеріалів, а також забезпечує зв’язок із посадовими особами інших органів державної влади. Аналогічним чином можливістю взаємодії між державними органами можна розглядати і функціонування колегій міністерств та інших центральних органів як консультативно-дорадчого органу. Їх утворення та діяльність описані у ст. 14 та 22 зазначеного Закону. По-перше, представники інших державних органів, органів влади Ав-

тономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування можуть входити за згодою до складу колегії. По-друге, для розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій у міністерстві можуть утворюватися інші постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи, діяльність яких теж може бути використана з метою співпраці ЦОВВ. Кількісні й персональні склади колегій та інших органів затверджують міністр та керівник центрального органу. Відповідно, до складу цих допоміжних органів також можуть входити працівники інших центральних органів за згодою їх керівництва.

Крім того, при деяких ЦОВВ для розгляду наукових рекомендацій, пропозицій щодо головних напрямів розвитку певної сфери державної політики, яка перебуває у межах їхньої компетенції, обговорення найважливіших програм та інших питань створюються науково-технічні ради, до яких можуть входити висококваліфіковані фахівці та вчені [12]. І хоча питання взаємодії не належить до переліку функцій, які покладені на науково-технічну раду, із певним застереженням її теж можна розглядати як один із варіантів взаємодії.

Кабінет Міністрів України у взаємодії вищих центральних органів виконавчої влади виступає активним і до певної міри самодостатнім актором. Особливо яскраво це виявляється у формулі “КМУ – ВРУ”. Основні документи, які, зокрема, регулюють відносини КМУ та ВРУ – це закони України “Про Кабінет Міністрів України” та “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України”. Як зазначено на урядовому порталі Кабінету Міністрів України, їх було прийнято з метою встановлення належного, такого, що відповідає Конституції України у редакції від 28 червня 1996 р., правового регулювання питань діяльності Кабінету Міністрів і Верховної Ради [13].

На офіційному урядовому порталі КМУ взаємодія з Верховною Радою України виділена окремим підрозділом у структурі розділу “Діяльність уряду” і містить інформацію за чітко виділеними конкретними актуальними напрямками роботи. Це має такий вигляд:

- Інформація за підсумками сесії.
- Інформація за пленарний день.
- Інформація про участь представників КМУ у пленарних засіданнях.
- Парламентські слухання у Верховній Раді.
- Щотижнева інформація за підсумками роботи в комітетах.
- Стан розгляду законопроектів, внесених Кабінетом Міністрів України [14].

Щомісяця на пленарних засіданнях Верховної Ради України відбуваються парламентські слухання – так званий “день Уряду”.

Кабінет Міністрів України має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Перелік посадових осіб, які представляють від уряду законопроекти чи питання на пленарних засіданнях Верховної Ради, визначають Глава держави та Прем’єр-міністр. Зазвичай, документ має представити член Кабінету Міністрів України (п. 3 ст. 27 Закону України “Про Кабінет Міністрів України”). Якщо це неможливо, тоді за згодою Прем’єр-міністра на пленарне засідання Верховної Ради делегується заступник міністра, керівник ЦОВВ, який не входить до складу Кабінету Міністрів. Відповідно до даних урядового portalу [15], це можуть бути посадові особи такого рівня: голови державних комісій, перші заступники та заступники міністрів, голів державних комісій, комітетів та інших установ. Уся інформація про посадових осіб і документи, які вони представляють, є цілком доступною для ознайомлення з нею на урядовому веб-порталі.

З іншого боку, відповідно до Закону України “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України” (чинний документ 2157-17, редакція від 27 квітня 2010 р.) Верховна Рада України, за своїм процедурним рішенням, прийнятим не менш як третиною голосів від конституційного складу парламенту, може офіційно запросити або вимагати присутності на її пленарному засіданні будь-якої посадової чи службової особи, крім Президента України та суддів [16].

Як зазначається в офіційній підсумковій резолюції Верховної Ради України щодо основних результатів роботи сьомої се-

сії шостого скликання (7 вересня 2010 р. – 14 січня 2011 р.), діяльність парламенту в основному була спрямована на виконання визначених Президентом України пріоритетів у законодавчій роботі щодо формування законодавчої бази для проведення у державі системних реформ [17]. У їх числі – і питання удосконалення взаємодії у системі державної влади.

Загалом у роботі комітетів Верховної Ради під час сьомої сесії взяли участь 174 представники центральних органів виконавчої влади, зокрема: 9 міністрів, 16 перших заступників та 80 заступників міністрів, 16 керівників центральних органів виконавчої влади, 16 перших заступників та 37 заступників керівників центральних органів виконавчої влади [17].

Отже, законодавством представлені доволі широкі можливості для взаємодії центральних органів виконавчої влади. Переважно така співпраця відбувається через патронатні служби, колегії, консультативні, дорадчі, допоміжні органи, які створені і функціонують при міністерствах, апараті Кабінету Міністрів. Поширенішою формою взаємодії є залучення до виконання певних робіт працівників інших ЦОВВ, взаємний обмін інформацією, створення міжвідомчих тимчасових робочих груп, розробка і видання спільних актів.

Власне ж взаємодія між центральними органами виконавчої влади може відбуватися шляхом співпраці через:

- секретаріат КМУ;
- патронатну службу – апарат Прем'єр-міністра;
- допоміжні органи при КМУ;
- допоміжні органи при міністерствах;
- допоміжні органи, що створюються Президентом України;
- патронатну службу міністра – члена Кабінету Міністрів;
- колегії міністерств та інших центральних органів;
- науково-технічні ради.

Зазначені структури мають свою специфіку та, часто, власні форми взаємодії, що має стати предметом окремого аналізу у подаль-

ших дослідженнях. Нами переважно проаналізовано взаємодію Кабінету Міністрів України з міськими державними адміністраціями, Верховною Радою України та співпрацю між міністерствами та іншими органами виконавчої влади. Описані форми та види співпраці, а також структурні підрозділи, за допомогою яких ця співпраця відбувається, – це буде основою для наступних кроків дослідження форм, методів та механізмів взаємодії вищих органів влади в сучасній Україні з розробкою схем щодо підвищення ефективності та оптимізації відповідних процесів.

Література

1. Давтян С. Г. Механізми взаємодії місцевих державних адміністрацій та територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади: Дис... канд. наук: 25.00.02. – Х., 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08dsgovv.zip>
2. Коник С. М. Становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української Держави 1918 року: Дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01. – К., 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2002/02ksmudr.zip>
3. Солових В. П. Влада в системі суб'єктно-об'єктних управлінських відносин в державі: Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2002/02svpuvd.zip>
4. Храпська Я. С. Державні механізми забезпечення взаємодії гілок влади на засадах інформаційної логістики: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. – Донецьк, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07hyszil.zip>
5. Цветков А. М. Порядок фінансування видатків на утримання центральних органів виконавчої влади України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2003/03camvvu.zip>
6. Гаврада І. О. Політика органів державної влади щодо ЗМІ в Україні: проблеми взаємодії: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. – Чернівці, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07giourv.zip>
7. Калініченко Б. М. Влада засобів масової інформації: політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03. – К., 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09kbmipa.zip>; Карашук М. Г. Інформаційна влада як чинник демократизації сучасного суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – К., 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2006/06kmgdss.zip>
8. Кравець А. Ю. Влада в сучасному політико-антропологічному дискурсі: теоретико-методологічний ас-

пект: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. – Д., 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2010/10kaytma.zip>; Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. – К., 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07bmasmv.zip>; Лерега Я. О. Особливості взаємодії громадської думки та влади в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. – К., 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08lyodvu.zip>

9. Указ Президента України про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1085%2F2010&p=1302609518984875>;

10. Указ президента України про Міністерство аграрної політики та продовольства України № 500/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13486.html>

11. Закон України "Про центральні органи виконавчої влади". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3166-17>

12. Науково-технічна рада Державного космічного агентства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/nkau.nsf/main3U/414D0CD1B5A8E52C3256BFB005D1869?OpenDocument&Lang=U>

13. Основні результати законотворчої роботи за період сьомої сесії Верховної Ради України шостого скликання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244041085&cat_id=34941

14. Взаємодія з ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123787136&cat_id=31422

15. Відомості про посадових осіб центральних органів виконавчої влади, визначених Кабінетом Міністрів України для представлення законопроектів (питань) на пленарному засіданні Верховної Ради України 22 квітня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/244228745/V_домості%2022.04.11.+doc.doc; Відомості про посадових осіб центральних органів виконавчої влади, визначених Кабінетом Міністрів України для представлення законопроектів (питань) на пленарному засіданні Верховної Ради України 11 травня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/244253818/V_домості%2011.05.11.doc

16. Закон України "Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2157-17>

17. Основні результати законотворчої роботи за період сьомої сесії Верховної Ради України шостого скликання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244041085&cat_id=34941

Форми і механізми взаємодії вищих органів виконавчої влади в Україні потребують удосконалення. У цьому контексті актуальним є дослідження існуючого стану та розробка напрямів поглиблення взаємодії органів виконавчої влади з іншими центральними державними структурами.

Формы и механизмы взаимодействия высших органов исполнительной власти в Украине нуждаются в совершенствовании. В этом контексте актуальным является исследование существующего состояния и разработка направлений углубления взаимодействия органов исполнительной власти с другими центральными государственными структурами.

The forms and mechanisms of interaction higher organs of executive power in Ukraine need improvement. In this context, the current study is the current status and development trends of deepening interaction between the executive branch with other central government bodies.

Надійшла 19 січня 2012 р.

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК БАЗИСНА ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 163–169

Розглянуто процеси демократизації українського суспільства крізь призму формування громадянського суспільства, що є найважливішою основою захисту і обстоювання прав людини.

Більшість країн сучасного світу намагаються максимально і оптимально демократизувати життя своїх громадян, а відтак, й усього суспільства з тим, аби в центрі суспільного розвитку і прогресу справді опинилася людина (громадянин), її права і свободи. Відстоювання, захист різноманітних політичних і громадських прав стало яскравою ознакою нового рівня еволюції політичної демократії.

Багатогранна діяльність усіх суб'єктів демократичного процесу щодо захисту прав і свобод громадян стає потужним чинником принципової зміни ставлення громадян до влади, політичної системи, формує нові оцінки суспільних норм життя.

Водночас правова система розвинених демократій дає змогу висувати і реалізовувати нові різновиди прав та свобод громадян у межах існуючого законодавства, легальними засобами відстоювати їх.

Додамо сюди й те, що інтенсивна зміна самої по собі природи сучасної держави, нагадання утворити і розбудувати демократичну державу по-новому формує і бачення прав людини.

Досягнення країн Заходу і певний прогрес у сегменті захисту прав людини інших країн є наочним орієнтиром для всіх суспільств сучасного світу, які обирають шлях політичної демократії та ринкової економіки. Нині основним здобутком, на думку україн-

ського фахівця М. Заїнчковського, країн ЄС, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії та Південної Африки, стало органічне включення громадського сектору до інформаційно-комунікаційної структури, перетворення громадянських об'єднань із захисту прав людини на дієвих суб'єктів продукування та поширення інформації. В умовах подальшого зростання ролі комунікаційних процесів у політиці сектор із захисту прав людини стає впливовим компонентом політичної системи саме завдяки просвітницькій та інформаційній діяльності.

З метою побудови правової, демократичної держави істотне значення серед усіх основ цього процесу має конституційне забезпечення реалізації принципу верховенства права і конституційно-правові основи принципу поділу влади. І те й інше Конституція України, зокрема, закріпила. Слід визначити при цьому, що положення засад конституційного ладу мають велике значення для забезпечення як стабільності правової системи України, так і її подальшого реформування на демократичних началах. Адже саме в них знайшли своє відбиття такі цінності конституціоналізму, як народовладдя, державний суверенітет, пріоритет прав особи, обов'язок держави забезпечувати права і свободи людини і громадянина, політичний, ідеологічний та економічний плюралізм, верховенство пра-

ва, поділ влад тощо, які визначають ідеологію державного будівництва в Україні на сучасному етапі, спрямованість правової системи, шляхи її реформування. Про це детально свого часу писав відомий український правознавець В. Ф. Погорілко у монографії “Основи конституційного ладу України” (К., 1997). На цьому зосереджують також увагу М. І. Абдулаєв [2], М. І. Азаров [3], В. С. Журавський [4], С. П. Мороз [5], Ф. М. Рудич [6], Ж. М. Пустовіт [7], П. М. Рабінович [8] та ін.

Підкреслимо й те, що загальні засади конституційного права впливають на розвиток й усіх інших галузей законодавства. Вони активно впливають на всю державно-правову систему нової України, яка являє собою сукупність тісно взаємопов’язаних, погоджених і взаємодіючих правових засобів, що регулюють суспільні відносини, а також елементів, які характеризують рівень правового розвитку країни в цілому. Ці принципи справляють відповідний вплив на всі складові елементи правової системи, тобто на складні явища духовного, світоглядного характеру (юридичну науку, правові поняття, правові принципи, правову культуру, правову політику), право і законодавство, що його в собі відбиває.

Для сучасної України, як і багатьох подібних їй країн, що трансформуються на засадах ринкової економіки і демократії значущою проблемою виступає етап трансформації політичного змісту прав людини в умовах утвердження демократичних цінностей, який має певні особливі механізми. Матимемо на увазі, що зміна ідеологічних, духовних векторів суспільного розвитку була й залишається найбільшочішою соціальною, політичною проблемою трансформації країн загалом.

Важливим є також виклад основних ситуацій та способів впливу практики та проблем із захистом прав людини на політичну стабільність. Визначимо зміст основних політичних прав, захист яких є найактуальнішим з огляду на специфіку формування політичної стабільності України в умовах сучасного демократичного процесу, а також виокремимо основні компоненти політичної системи, які перебувають під впливом правозахисної діяльності.

У спеціальному науковому апараті стосовно права, правознавства, правотворчості загалом є термін “сталість правової системи”. Щодо такої системи в Україні, то вона визначається питаннями: чи відповідає чинне законодавство вимогам належної якості, системності, погодженості, тенденціям розвитку суспільних відносин? Зробити стверджувальний висновок з усіх зазначених вище параметрів навряд чи можливо. Навпаки, слід констатувати, що законодавство України не зовсім відповідає вимогам системності, про яку йде мова. Значною мірою це пов’язано з відсутністю багатьох конституційних законів, які слугували б своєрідною проміжною ланкою між Конституцією України [1] та звичайними законами, відсутня і сама теорія конституційного закону. Досі висловлюють різні точки зору про те, які критерії слід зробити засадовими для поділу законів на конституційні та звичайні. Російський дослідник Ю. О. Тихомиров у своїй фундаментальній праці “Теория закона” (М., 1982), в інших працях з правової проблематики слушно, на нашу думку, звертає увагу на те, що саме значущість правових норм справляє вирішальний вплив на вибір форм акту і саме змістові ознаки закону безпосередньо зумовлюють його юридичну силу.

Загальна концепція прав людини, як вже зазначалося, займає одне з провідних місць у світовій політичній культурі. Після появи у західних країнах та закріплення в конституціях або основних законах демократичних держав Заходу, ідеї щодо захисту прав людини поширилися й в інших країнах. Про це детально розмірковує український правознавець В. Селіванов у своїх працях, зокрема в спеціальній публікації “Парадокси свободи і демократії”.

Доволі актуальним є дослідження питання прав людини в різних політичних системах світу; розгляд універсальності концепції, ідеї прав людини. Оскільки це окрема тема, наголосимо, що позиціонуванню прав людини як “абсолютної істини” потрібно мати під собою певний соціальний ґрунт. У зв’язку з цим праця, присвячена аналізу ідей про права людини та дослідженню їхнього впливу на перспективи політичної стабільності в Укра-

їні та світі, передбачає, зрозуміло, вивчення функціонування ідей прав людини в універсальній структурі політичних систем сучасності, яка складається з певного набору політичних інститутів, режиму владно-суспільної взаємодії, а також культурно-ідейного та психологічного тла політичних процесів.

Коли йдеться про стабільність політичної системи суспільства, то беремо до уваги те, що суттєвим елементом у взаєминах людини і держави, уряду із своїми громадянами є відповідна підтримка і функціонування в державі ефективного судочинства. Захист справедливості і цілісності судочинства, як зазначає Є. Абросімова, є важливим і необхідним елементом верховенства права. У зв'язку з цим ситуація, що склалася у сфері прав і свобод людини, зокрема в Україні, поза сумнівом, відображає своєрідний перехідний характер сучасного етапу розвитку українського суспільства загалом. У цих умовах певного поширення набуває саме неповага до прав і свобод людини, відсутність суворої та невідворотної відповідальності за їх порушення, незавершеність законодавства, якому часто властива декларативність, а також від слабкості відповідних державних структур. Захист прав і свобод громадян у таких умовах постає справою проблематичною, такою, що потребує правової, соціальної корекції.

Д. Касті, зокрема, наголошує на тому, що кінець XX ст. та початок XXI характеризуються двома тенденціями у праворозумінні загалом. З одного боку, стала актуальною проблематика “природного права” та затвердження міжнародних стандартів у галузі прав людини.

З другого – вчені-політологи проголошують збільшення уваги до регіональних і національних особливостей правової культури, які відіграють зростаючу роль в утворенні різних регіональних державних об'єднань як суб'єктів багатополярного світу.

Конституція України 1996 р. закріпила демократичні принципи, на підставі яких функціонує увесь державний механізм. До них належать: суверенність державної влади; єдність системи державної влади; виборність, участь громадян у формуванні (виборах) і ді-

яльності органів державної влади; державна служба в названих органах; право оскарження рішень і дій (чи бездіяльності) органів державної влади в суді; відкритість (гласність) діяльності зазначених органів.

Отже, важливим фактором активної соціальної, політичної позиції особистості була й залишається її політична свідомість, активна життєва позиція і дієва участь у суспільному житті. Істотною передумовою політичної участі є також політико-правові чинники, до яких належать, як зазначає російський дослідник С. Алексєєв, демократичний політичний режим, домінування в суспільстві демократичної політичної культури, правова забезпеченість демократичних процедур формування всіх структур влади, ухвалення і реалізація політико-управлінських рішень, участь членів суспільства на всіх стадіях політичного процесу.

Розмірковуючи про суспільство, демократію, стабільність, слід згадати, що свого часу видатний політолог М. Вебер розробив досить цікаву теорію так званого соціального порядку. Вона пов'язана з проблемою взаємин “людина – демократія, держава, право” і в її основі, на думку Вебера, ключовим елементом (категорією) є категорія соціальної дії. Суть у тому, що всі суб'єкти суспільного процесу є носіями певних соціальних дій, а тому, щоб уникнути можливих неузгодженостей, конфліктів, анархії і т. ін., слід подбати саме про узгодження цих дій. При цьому держава відіграє значну роль у досягненні базисних цінностей людини, громадянського суспільства – свободи та права, є складовою цього суспільства, працює у правовому полі для охорони зазначених цінностей для всіх членів суспільства. Така політика є наріжним каменем забезпечення динамічної політичної стабільності. Далі ми детальніше розглянемо роль у цих процесах саме громадянського суспільства.

Істотним аспектом забезпечення політичної стабільності на макрорівні є те, що держава гарантує рівність прав і свобод людини та громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та посадового стану, місця проживання, став-

лення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також інших обставин. Забороняються будь-які форми обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної або релігійної належності. Про це йдеться і в чинній Конституції України.

Міжнародні норми та стандарти в галузі прав людини встановлюються, як зазначалося, шляхом угод між державами, але вони не створюють безпосередньо прав та свобод людини. Такі норми обов'язкові тільки для держав та між державами, хоча практичне втілення в життя таких норм і стандартів є обов'язком усіх держав – учасників міжнародних договорів щодо прав людини, у разі ратифікації яких держави зобов'язуються узгодити своє національне законодавство відповідно до обов'язкових міжнародних норм.

Міжнародний захист прав людини за допомогою міжнародно-правових засобів, ґрунтується на загальновизнаному принципі пошани до прав людини, слугує хоч і важливим, але все ж допоміжним заходом. Фактично забезпечення прав людини залишається в основному внутрішньою справою кожної держави.

Права людини, їх засади, здійснення максимально можливі лише в суспільствах, які мають не просто формальну кількість громадських об'єднань, утворень, організацій, а й цілісне високорозвинене громадянське суспільство.

Річ у тім, що громадянське суспільство, з одного боку, є системоутворюючим механізмом формування справді демократичних суспільних відносин, а з другого, – найнадійнішим гарантом ствердження, дотримання, реального прояву таких відносин.

У найбільш узагальнюючому, загально-нормативному плані про наявність у країні громадянського суспільства говорять тоді, коли:

- а) громадяни добре знають, що і як робить державна влада;
- б) мають можливість і реально контролюють владу;
- в) безпосередньо беруть участь у розробці, прийнятті та практичній реалізації за-

гальнодержавних або регіональних рішень.

Існує багато наукових визначень самого поняття і феномену “громадянське суспільство”. Вважаємо, що одним із найвдаліших (з урахуванням напрацьованих матеріалів у світовій і вітчизняній науці з державного управління) є визначення й обґрунтування, яке дали учасники “круглого столу”, проведеного Харківською обласною державною адміністрацією, науково-методичним об'єднанням вузів із спеціальності “державне управління” та харківською філією Української академії державного управління при Президенті України у м. Харкові 11 квітня 2001 р. [9].

У рекомендаціях, вироблених учасниками “круглого столу” (Харківська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька області, Автономна Республіка Крим), визнали три основні особливості громадянського суспільства, а відтак, вони і пояснюють сам по собі феномен “громадянське суспільство”, а саме: “По-перше, громадянське суспільство має структуруватись у певну соціокультурну композицію громадських організацій, об'єднань, асоціацій, рухів, що вимагає правового регулювання як їхньої діяльності, так і відносин між ними.

По-друге, завданнями громадянського суспільства у розумінні європейської традиції раціоналізму можна вважати:

- забезпечення прав і свобод кожного пересічного громадянина, громадське “страхування” щодо їх реального забезпечення;
- громадську оцінку “життєвого простору” щодо дотримання принципу справедливості;
- громадський контроль щодо невтручання державних органів управління в особисте життя громадянина.

По-третє, громадянське суспільство, з одного боку, у певному сенсі повинно стати громадським *експертом* управлінських рішень владних структур та механізмів їхнього здійснення, з іншого, – мати необхідні передумови для пропозиції певної множини власних рішень та механізмів запровадження (громадські слухання, обговорення в ЗМІ тощо)

аж до їх прийняття демократичними засобами” [9, 150–151].

Автори іншого спеціального видання “Общая теория государства и права: Теория государства” [10] розглядають громадянське суспільство як специфічну соціальну форму, яка об’єктивно виникає у процесі певного ускладнення розвитку суспільства і яке, водночас, призводить до відокремлення державності від громадських структур, її виокремлення як відносно самостійної сфери життєдіяльності держави у вузькому (інституціональному) розумінні цього феномену, роздержавлення певних видів суспільних відносин. Простіше – чим менше державності – тим більше громадського самоврядування, самоуправління, а отже – громадянського суспільства як такого.

За визначенням професора Каліфорнійського університету (США) Д. Александра ідея і практика розбудови громадянського суспільства пройшла за усю історію людства три основних етапи. Про них (їх сутність, зміст, особливості) детально йдеться у монографії “Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії”, яка була підготовлена в Національному інституті стратегічних досліджень [11].

Перший період: кінець XVII – перша половина XIX ст. Основні положення, характеристики такого суспільства подано у працях Т. Гоббса, Д. Локка, Ш. Л. Монтеск’є, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіля, І. Канта, Г. В. Гегеля та інших видатних мислителів минулої доби. Основною характеристикою цього періоду існування громадянського суспільства є так звана договірна концепція. Як стверджував Т. Гоббс (1588–1679), – держава виникла на основі “суспільного договору”, з “природного стану”, стану, коли люди перебували в умовах специфічної “війни всіх проти всіх”. Тоді, мовляв, люди свідомо делегували певну частину своїх повноважень державі і виявилися схильними до того, щоб мати не інакше як сильну державну владу. В цей період домінували монархії, хоча Ш. Л. Монтеск’є, а потім Ж.-Ж. Руссо обґрунтовують крайню необхідність поділу влади і владних повноважень. Врешті, на-

прикінці XVIII – на початку XIX ст. вже домінує думка й про те, що громадянське суспільство істотним чином відмінне від держави, що з державою його ототожнювати взагалі немає жодних підстав і не варто. І. Кант (1724–1804), Г. В. Гегель (1770–1831) вже ведуть мову про “правову державу”, про співпрацю держави і громадянського суспільства, розрізняючи їх, диференціюючи і т. ін.

Другий етап існування (розуміння суті) громадянського суспільства: середина XIX – друга половина XX ст. Йдеться про буржуазний період розвитку суспільств, про ринкову систему господарювання, про гостроту класових відносин (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін), про диктатуру одного політичного класу (пролетаріату) тощо. Однак ідея про відмирання держави, повне домінування у житті людей громадянського суспільства не здійснилась, виявилася хибною, утопічною. Надмірне втручання держави у приватне життя людини зробило в цей час ідею громадянського життя цілком непопулярною, тобто “буржуазною вигадкою”.

Врешті третій період: формування ідеї і самої моделі реальних громадянських суспільств розпочинається з 70–80-х років XX ст., коли людство фактично починає протестувати проти надмірного одержавлення його життя. В боротьбі із засиллям державних структур, проти надмірного авторитаризму (на рівні тоталітарних режимів) на перший план виходить проблема взаємин держави і суспільства загалом і домінують дві основні моделі такого взаємозв’язку: ліберально-демократична й етатистська. Остання домінує особливо в Європі, і, на думку багатьох фахівців, стає все більш притаманною новітній Україні.

Вважаємо, що у книзі монографії цілком обґрунтовано зазначено: “Громадянське суспільство є основою держави, його становлення відбувається у тісному зв’язку із становленням правової, соціальної, демократичної держави. Громадянське суспільство – суспільство зрілих громадян з високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Громадянське

суспільство – це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Сутність громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в такому суспільстві має гарантоване право вільного вибору нею тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, обмінюватися поглядами” [11, 37].

Громадянське суспільство природно має саме йому властиві функції, а саме: функція адаптації (йдеться про корекцію процесу функціонування держави мирними, легітимними засобами); функція цілесамодостаттєності (досягнення консенсусу в суспільстві); інтегративна функція (створення необхідних економічних, політичних, культурних умов для саморозвитку різноманітних і різнорівневих суб’єктів) тощо.

Без усвідомлення реалізації цих функцій у суспільній практиці вести мову про роль громадянського суспільства в реалізації прав людини немає жодних підстав.

Громадянське суспільство може бути різного рівня розвитку. Для визначення такої розвиненості в зазначеній монографії виділено такі основні риси:

1. Суспільство стає громадянським тільки тоді, коли набір, розвиток і конфігурація недержавних об’єднань спроможні приборкати державу, змусити її стати активним захисником інтересів громадян, спонукати стати правовою державою. Тип суспільства, в якому панує закон, називають “громадянським суспільством”.

2. Громадянське суспільство досягає такої оптимальної ситуації, коли економіка підконтрольна державі, але не залежить від неї.

3. Не свавілля, а свобода є основою буття особистості у громадянському суспільстві [11, 36].

Завершуючи розгляд загальних сентенцій громадянського суспільства як феномену, зазначимо, знову ж таки, що загальні концепти громадянського суспільства в кожній країні закріплюються відповідними конституційними, правовими нормами. Так, Конституція України впливає на формування громадян-

ського суспільства за такими основними напрямками:

- закріплення найважливіших політико-правових принципів, яких неухильно мають дотримуватися всі інституції громадянського суспільства (права людини, верховенство права, політичний, економічний та ідеологічний плюралізм тощо);
- відповідне сприяння структуруванню суспільства у розвинене, впорядковане, культурне суспільство, яке функціонує на демократичних засадах;
- формування цілісної, стабільної системи України, зорієнтованої на права особи;
- реальне недопущення необґрунтованого втручання держави в життя суспільства, органів державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), органів місцевого самоврядування;
- визначення основних правових підвалин організації і функціонування найважливіших структур громадянського суспільства, насамперед – політичних партій, інших громадських об’єднань (ст. 15, 36, 37 Конституції України).

Визначивши та закріпивши на вищому рівні (на рівні держави) у конституційних нормах основні засадові положення громадянського суспільства, конституція одночасно юридично забезпечує його незалежність від держави. Тобто, вона встановлює гарантії від незаконного втручання держави у справи громадянського суспільства, визначає гарантії і межі державного впливу на соціальні процеси. Саме в цьому велика цінність існуючих норм Конституції України 1991 р. За умов удосконалення демократичної державності у подальшому істотно зростає саме роль обмежувальної функції Конституції, що аж ніяк не можна вважати приниженням, “урізанням” прав людини і громадянина.

Зрозуміло, що держава безпосередньо не творить і не може утворити громадянське суспільство, яке є творчістю мас, виникає як реальна потреба розширення їх участі в управлінні усіма державними, громадськими справами. Закономірно, наприклад, що

в чинній Конституції України взагалі немає слів (терміну) “громадянське суспільство”, хоча цілком можливо стверджувати, що його обстоює програмне положення ст. 1 Конституції України, в якій Україна проголошується як демократична, правова, соціальна держава. Тобто, становлення української держави нового типу має відбуватися саме на цих засадах.

Література

1. Конституція України // Конституційне законодавство України (законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення). – Кн. 1. – К.: АТІКА, 2004.
2. Абдулаев М. И. Права человека и государство. – СПб.: АРТ, 1999. – 248 с.
3. Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Защита прав человека: Международные и российские механизмы. – М.: Моск. шк. прав человека, 2000. – 392 с.
4. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За заг. ред. Ю. М. Тодири, В. С. Журавського. – К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2002. – 544 с.
5. Мороз С. П. Ідея прав людини у політико-правовій думці України (IX – початок XX століття): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.0001. – Х., 2002. – 20 с.
6. Політична система та інститути громадянського суспільства в Україні: Навч. посіб. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганисуров та ін. – К.: Либідь, 2008. – 440 с.
7. Пустовіт Ж. М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: КНТ, 2009. – 232 с.
8. Рабінович П. Ефективність впливу Конвенції про захист прав та основних свобод людини на держави – членів Ради Європи // Право України. – 2000. – № 11. – С. 34–36.
9. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. Забезпечення права людини на свободу слова та інформацію // Матер. засідання “Круглого столу”, проведеного 11 квітня 2001 р. в м. Харкові: Наук. збірн. – Х.: УАДУ ХФ, 2001.
10. Общая теория государства и права: Теория государства: Акад. Курс в 2 т. – Т. 1 / Отв. ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – С. 338.
11. Політична система і громадське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007.

У процесі демократизації українського суспільства формується громадянське суспільство як найважливіший механізм захисту прав і свобод людини.

В процессе демократизации украинского общества формируется гражданское общество как важнейший механизм защиты прав и свобод человека.

In the process of democratization of Ukrainian society the citizen society is formed as an important link of the Human rights defense.

Надійшла 27 жовтня 2011 р.